

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI**

**SERMAYE SAHİPLİĞİNE GÖRE BOŞANMA SONRASI
KADININ KONUMU: SAMSUN-ATAKUM ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Gülşah KARAMAN KIYAK

Danışman
Doç. Dr. İlyas SUCU

SAMSUN
2025

TEZ KABUL VE ONAYI

Gülşah KARAMAN KIYAK tarafından, **Doç. Dr. İlyas SUCU** danışmanlığında hazırlanan “**SERMAYE SAHİPLİĞİNE GÖRE BOŞANMA SONRASI KADININ KONUMU: SAMSUN-ATAKUM ÖRNEĞİ**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 18.7.2025 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Selim EREN Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN Samsun Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. İlyas SUCU Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☒ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☐

11/06/2025
Gülşah KARAMAN KIYAK

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

SERMAYE SAHİPLİĞİNE GÖRE BOŞANMA SONRASI KADININ
KONUMU: SAMSUN-ATAKUM ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 13.08.2025 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 19

Tek kaynak oranı : % 4 çıkmıştır.

13/08/2025
Doç. Dr. İlyas SUCU

ÖZET

SERMAYE SAHİPLİĞİNE GÖRE BOŞANMA SONRASI KADININ KONUMU: SAMSUN-ATAKUM ÖRNEĞİ

Gülşah KARAMAN KIYAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Haziran/2025
Danışman: Doç. Dr. İlyas SUCU

Bu çalışma, Samsun ili Atakum ilçesi örneğinde boşanma sonrası kadınların sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerin farklılaşması ile bu sermayelerin boşanma süreci ve sonrası deneyimlerine etkisini anlamayı amaçlamaktadır. Araştırma, boşanmış kadınların toplumsal konumlanışlarının, sahip oldukları sermaye türlerine göre nasıl şekillendiğini ve boşanma sonrası yaşadıkları zorluklar ile güçlenme dinamiklerini çok boyutlu bir perspektifle incelemektedir. Pierre Bourdieu'nün habitus, alan ve sermaye kavramları teorik çerçeveyi oluşturmakta; bu kavramlar aracılığıyla boşanmanın sadece bireysel değil, yapısal toplumsal dinamiklerle örülü bir süreç olduğu ortaya konmaktadır.

Araştırmada nitel yöntem kullanılmış, Samsun ili Atakum ilçesinde 22 boşanmış kadınla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bulgular, kadınların evlilik ve boşanma süreçlerinin sahip oldukları sosyal, ekonomik ve kültürel sermaye ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Düşük kültürel sermayeye sahip kadınların evlilik kararlarında aile baskısına açık oldukları; ekonomik bağımsızlığı ve sosyal destek ağı zayıf olan kadınların boşanma kararı alma ve uygulama süreçlerinde güçlük yaşadıkları belirlenmiştir. Boşanma sonrası en önemli sorunlar arasında ekonomik kırılganlık, sosyal dışlanma ve psikolojik destek eksikliği yer almaktadır. Sosyal sermayesi güçlü kadınların ise dayanışma ağları sayesinde süreci daha az yıpratıcı geçirdiği görülmüştür. Toplumsal cinsiyet rollerinin boşanma sonrası bakım yükünü artırdığı ve yeniden evlenme kararlarının sahip olunan sermaye türüne göre farklılaştığı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, boşanma sonrası kadınların deneyimlerinin ve karşılaştıkları güçlüklerin, sahip oldukları sermaye türleriyle doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bourdieu'nün sermaye ve alan kavramları çerçevesinde, kadınların toplumsal konumlarının sermaye birikimleri üzerinden yeniden üretildiği ve bu birikimlerin güçlendirilmesinin toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasında kritik rol oynadığı anlaşılmaktadır. Ekonomik bağımsızlığı ve sosyal destek ağlarına erişimi sınırlı olan kadınlar daha kırılgan pozisyonlarda kalmakta; buna karşın sermaye kaynaklarını etkin kullanan kadınlar süreci daha dirençli ve özerk şekilde yönetebilmektedir. Bu nedenle, kadınların boşanma sonrası güçlenmelerini destekleyecek sosyal politikalar çok boyutlu sermaye yapısını dikkate alarak tasarlanmalı; böylece kadın yoksulluğunun azaltılmasına ve toplumsal eşitsizliklerin dönüşümüne katkı sağlanabilir.

Anahtar Sözcükler: Pierre Bourdieu, Sermaye Biçimleri, Aile, Boşanma, Kadın.

ABSTRACT

THE POSITION OF WOMEN AFTER DIVORCE ACCORDING TO CAPITAL OWNERSHIP: SAMSUN-ATAKUM EXAMPLE

Gülşah KARAMAN KIYAK

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Sociology

Master, June/2025

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İlyas SUCU

This study aims to understand the differentiation of economic, social and cultural capitals of women after divorce and the impact of these capitals on their experiences during and after the divorce process with the example of Atakum district of Samsun province. The research examines how the social positioning of divorced women is shaped according to the types of capital they possess and the difficulties and empowerment dynamics they experience after divorce from a multidimensional perspective. Pierre Bourdieu's concepts of habitus, field and capital constitute the theoretical framework; through these concepts, it is revealed that divorce is not only an individual process but also a process that is woven with structural social dynamics.

The qualitative method was used in the study and in-depth interviews were conducted with 22 divorced women in Atakum district of Samsun province. The findings show that women's marriage and divorce processes are directly related to their social, economic and cultural capital. It was determined that women with low cultural capital were open to family pressure in their marriage decisions; women with weak economic independence and social support network had difficulties in making and implementing divorce decisions. The most important problems after divorce include economic vulnerability, social exclusion and lack of psychological support. Women with strong social capital, on the other hand, were found to go through a less destructive process thanks to their solidarity networks. It was revealed that gender roles increase the burden of care after divorce and remarriage decisions differ according to the type of capital possessed.

Integrated with social structural transformations, contributing to ending women's This study reveals that the experiences of women after divorce and the difficulties they face are directly related to the types of capital they possess. Within the framework of Bourdieu's concepts of capital and field, it is understood that women's social position is reproduced through their capital accumulations and that strengthening these accumulations plays a critical role in reducing social inequalities. Women with limited economic independence and access to social support networks remain in more vulnerable positions; on the other hand, women who use their capital resources effectively can manage the process more resiliently and autonomously. Therefore, social policies that will support women's empowerment after divorce should be designed by taking into account the multidimensional capital structure, thus contributing to the reduction of women's poverty and the transformation of social inequalities.

Keywords: Pierre Bourdieu, Forms of capital, Family, Divorce, Woman.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Sermaye sahipliğine göre boşanma sonrası kadının konumu üzerine odaklanan bu araştırma gerek kuramsal gerekse saha verileriyle desteklenmiş; sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla derinlemesine ele alınmıştır. Boşanma sonrası kadınların yaşamlarını, sahip oldukları sermaye türlerini ve hayata yeniden tutunma çabalarını anlamaya çalıştığım bu süreçte, onların hikâyeleri beni derinden etkiledi. Onlardan öğrendiklerim, yalnızca bu tez için değil, hayatım için de çok kıymetliydi.

Tez çalışmam boyunca bilgisini, sabrını ve emeğini esirgemeyen her soruma titizlikle yanıt verip süreç boyunca bana verdiği güven ve desteğiyle beni hiç yalnız hissettirmeyen saygıdeğer danışmanım **Doç. Dr. İlyas Sucu**'ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu yolculukta birlikte yürüdüğüm, zorlukları paylaşarak kolaylaştırdığımız, değerli **dönem arkadaşlarıma** teşekkür ederim.

Hayatım boyunca her durum ve koşulda yanımda olduklarını hissettiren gücümü onlara borçluyum dediğim sevgili **anne ve babama**, hayattaki en büyük şanslarım ablalarım **Şennur, Aynur, Hamide ve Fatma**'ya çok teşekkür ederim.

Zorluklar karşısında bana güç veren ve yanımda olan eşim **Serdar**'a teşekkür ederim.

Henüz bir yaşına bile gelmemiş olan minik oğlum **Poyraz**'a... Hayatın yoğunluğu ve zorlukları içinde zaman zaman yorulduğumda, onun bir gülümsemesiyle yeniden neşe dolduğumu hissettim. Bana geleceğe dair umudumu hiç yitirmememi hatırlattığı için ona da teşekkür ederim.

Gülşah KARAMAN KIYAK

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Problemi	5
1.3. Araştırmanın Önemi	6
1.4. Araştırmanın Yöntemi	8
1.4.1. Araştırmanın Metodolojik Yaklaşımı	8
1.4.2. Araştırmanın Sahası	9
1.4.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Aracı	9
1.4.4. Verilerin Toplanması	11
1.4.5. Verilerin Çözümlemesi	11
1.5. Araştırmanın Sınırlılığı	11
1.6. Tezin Organizasyonu	12
2. TEORİK ARKAPLAN: PIERRE BOURDIEU VE SOSYOLOJİSİ	13
2.1. Sosyolojik Kuramının Gelişimi	13
2.2. Habitus	17
2.3. Alan	20
2.4. Sermaye	23
2.5. Sermayelerin Dönüşümü	33
3. TARİHSEL ARKAPLAN: AİLE KURUMU VE BOŞANMA OLGUSU... 36	36
3.1. Bir Toplumsal Kurum Olarak Aile	36
3.1.1. Modernleşme Sürecinde Aile ve Ailenin Kırılmaşması	39
3.1.2. Türkiye’de Aile ve Dönüşümü	41
3.2. Evlilik ve Boşanma	46
3.2.1. Türkiye’de Evlilik ve Boşanma	48
3.2.2. Boşanma Sonrasında Kadın Konumu	51
4. BULGULAR VE YORUM..... 55	55
4.1. Katılımcı Profilleri	55
4.1.1. Evlilik Biçimi	57
4.1.2. Evlilik: Kültürel Sermayeye Erişimi Kolaylaştırma ya da Erteleme	59

4.1.3. Sosyal Durum	62
4.1.4. Ekonomik Durum	65
4.2. Boşanma Süreci	67
4.2.1. Eşler Arası İletişim	68
4.2.2. Psikolojik Sağlık ve Profesyonel Destek	72
4.2.3. Boşanma Kararı	75
4.3. Boşanma Sonrası Süreç	77
4.3.1. Gelir Durumu ve Değişen Tüketim	79
4.3.2. Dul Kadın Olmak	82
4.3.3. Dayanışma Ağları: Sosyal Sermayenin Gücü	84
4.3.4. Hem Anne Hem Baba Olmak	86
4.3.5. Kültürel Sermaye Birikimi: Okul ve Kurslar	90
4.3.6. Yeniden Evlenmek: Hem Sermaye Hem Sermayesizlik	93
4.3.7. Ekonomik Sermaye Girişimleri: Prekaryalaşma	95
4.3.8. Ayakları Üzerinde Durmak	97
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	100
6. KAYNAKÇA	105
7. EKLER	110
7.1. Mülakat Soru Formu	110
7.2. Etik Kurul Kararı	113

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1 Katılımcıların Demografik Bilgileri	55
Tablo 2 Katılımcıların Ekonomik Durum Bilgileri.....	56

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusunu, boşanmış kadınların sahip oldukları sosyo-ekonomik ve kültürel sermayelerindeki farklılaşmalarla birlikte boşanma sürecini ve boşanma sonrasını nasıl deneyimlediklerinin anlaşılması oluşturmaktadır. Bu bağlamda, boşanma sonrası kadınların toplumsal rollerinde, yaşam pratiklerinde ve sermaye birikimlerinde meydana gelen dönüşümler araştırmanın temel odağını teşkil etmektedir. Boşanma sonrası kadın yoksulluğu, kadınların toplum içindeki konumları ve bu sürece eşlik eden sermaye örüntüleri bu çalışmada bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Boşanma oranlarının küresel çapta artış göstermesi, boşanma olgusunun ardında yatan çeşitli sosyokültürel ve bireysel faktörlerin varlığını tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalar, sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümlerle ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir. Boşanmalardaki artış bir yandan toplumsal yapının dönüşümünü yansıtırken, diğer yandan bireysel ve ailevi düzlemde yaşanan değişimleri de içermektedir. Aile yaşamında meydana gelen değişimler modernleşme süreçleriyle birlikte analiz edilerek daha derinlikli şekilde anlaşılabilir hale gelmektedir.

Türkiye’de de tıpkı dünya genelinde olduğu gibi, boşanma oranlarında son yıllarda belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Türkiye bağlamında, 1950’li yıllarda kırsaldan kente yönelik göç hareketlerinin hız kazanmasıyla birlikte geleneksel aile yapısından modern aile hayatına geçiş ivme kazanmıştır. Bu değişim hem aile birlikteliği sürecinde hem de boşanma sonrası dönemde özellikle kadınların toplumsal rollerinde ve konumlanışlarında gözle görülür farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal rollerin dönüşümü, modern toplumlarda insan ilişkilerinin karmaşıklaşmasıyla birlikte insanları yeni ilişkiler kurmaya mecbur bırakmıştır. Bu yeni ilişki biçimleri ve sosyal ağlar Pierre Bourdieu’nün kavramsallaştırdığı biçimiyle “sosyal sermaye” kavramı ile açıklanmaktadır. Kadınların bu sermaye biçimleriyle olan ilişkileri, boşanma sonrası toplumsal yeniden konumlanış süreçlerinde belirleyici olmaktadır.

Aile, tarih boyunca köklü değişimler yaşamıştır. Bu dönüşüm sürecinde ailenin değerleri, örgütsel yapısı, üye sayısı, toplumsal işlevi ve üretimle olan ilişkileri gibi

temel unsurlar yeniden biçimlenmiştir. Bu değişimlerin temelinde toplumsal yapı yer almakta, toplumların üretim ile ilişkileri vb. bulunmaktadır. Toplumların üretim biçimleri, inanç sistemleri ve gelenekleri, göç ve savaş durumları, kır ve kent dinamikleri ve yerleşim yapıları aile kurumunun biçimlenmesini doğrudan etkilemektedir. Aile, toplumun bu dinamik yapısı içinde biçimlendiğine göre, toplumsal dinamikler farklılaşınca aile de farklılaşmakta; aile, toplumun değişen dinamiklerine paralel olarak dönüşüme uğramaktadır (Canatan, 2011: 121). Toplumsal değişme, toplumların değerleri, kurumları, tabakalaşmaları ve üretim tarzlarındaki farklılaşmalardır. Toplumsal değişme tek yönlü bir değişim değildir. İlerleme, olgunlaşma ve kalkınmayla birlikte aynı zamanda yozlaşma ve çözülme gibi birçok süreci kapsamaktadır. Aile de bu sürecin bir parçası olarak dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşüm başlangıçta, yeniden yapılanma ve farklılaşma süreçlerini de içermektedir. Bu bağlamda aile, gelenekselden moderne ve sonrasında modernden küresele doğru bir yönelim içerisinde. Aile de bu yeni düzen içerisinde yeni şeklini almaktadır. Oradan da küresel toplum yapısına doğru evirilen çok yönlü bir dönüşümün parçası haline gelmiştir. Modern dünyanın ortaya çıkardığı yeni ilişki biçimleri, ailenin anlamını ve işlevini yeniden tanımlamakta; bu dönüşüm “ailenin modernleşmesi” olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ailenin modernleşmesi ise her şeyden önce ailenin mahremiyet kimliğinin dönüşmesidir (Canatan, 2011: 124). Bu dönüşüm, aile bireylerinin daha erken yaşlardan itibaren ev dışı yaşama katılmaları ve bireysel tercihlerinin öne çıkmasıyla sonuçlanmaktadır.

Toplumsal değişimle birlikte aileler geleneksel büyük ve geniş kır ailelerinden daha küçük yapıli çekirdek aile formuna geçiş yapmaktadır. Aile yapısındaki değişmelere paralel olarak ortaya çıkan yeni tartışma konusu, ailenin varlığıyla ilgilidir. Evrimci sosyologlar geleneksel aile yapısının silineceğini ve zamanla ailenin ortadan kalkacağını ve modernliğin kurumsal yapısının ailenin işlevini karşılayacağını ifade etmektedirler. Kimi sosyal bilimciler ise her kurum gibi ailenin bir değişim içerisinde olduğunu ve dönüşerek uyum sağlayacağını, varlığını devam ettireceğini belirtmişlerdir. Batı merkezli aile çalışmalarında geniş aileden çekirdek aileye zorunlu bir geçiş olduğu üzerinde durulmaktadır. Modernleşmekte olan toplumlarda süreç devam etmekte, geniş ve çekirdek aile arası yeni formlar oluşmaktadır. Türk toplumunda hem geniş ailenin hem de çekirdek ailenin birlikte var oldukları görülebilmektedir. Kent yaşantısında da geniş aileye dair hayatı

kolaylaştıran aile ilişkileri sürdürülmektedir. “Geniş aileler kırsalda genelde geniş bir avlu içindeki birden fazla müstakil evlerde ya da geniş konak biçiminde çok odalı evlerde yaşamaktadırlar. Bunun uzantısı olarak, kente göç etmiş aileler ise aile apartmanı inşa ederek ya da müstakil evlerin üstüne kat çıkarak oğullarını ve gelinlerini oturtmaktadırlar. Kırdaki avlu içindeki müstakil evlerin kat üstüne kat eklenerek apartmana dönüştürülmesiyle geniş aile yapısı ilişkileri büyük ölçüde devam ettirilmektedir” (Aydın, 2013: 34). Bu yapı, boşanma sonrası özellikle kadınlar için destek mekanizmalarının varlığı veya yokluğu açısından önemli bir rol oynamaktadır. Kadınların boşanma sonrası sosyal ağlarla kurduğu ilişkiler, sermaye birikimleri ile yakından ilişkilidir.

Türkiye’deki aile dönüşüm sürecinin Batı merkezli aile sosyolojisi teorileri ile açıklanması güçtür. Haliyle bu dönüşüm, Türkiye örneği üzerinden kavramsallaştırılması gereken bir konudur. Türkiye’de kente göç ile birlikte ailenin geniş aileden çekirdek aile yapısına dönüşümünde ara formlar oluşarak yeni tip geniş ailelerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Modernleşme sürecindeki Türk ailesinde gelenek ve modernlik yan yana yürümektedir. Türkiye’de kente göç eden çekirdek aileler, kentteki zorlukları geniş aile ilişkilerinden yararlanarak aşma eğilimi göstermektedirler. Ailenin nereye göç edeceğini, hangi işte çalışacağını dahi bu ilişkiler ağı belirlemektedir.

Değişen aile yapısıyla birlikte evrensel çapta boşanma oranlarında da ciddi artışlar yaşanmaktadır. Boşanma, resmi bir düzenlemeyle evlenen ve hukuken birbirine bağlı olan çiftlerin yine resmi yollardan evliliği sonlandırmasıdır (Battal, 2008: 21). Boşanmaya ilişkin değişen süreç ve algılar aile kurumuna ilişkin yaşanan değişim ve dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Aile değişim geçirmekte, buna bağlı olarak da evlilik ve boşanma ilişkileri yeniden düzenlenmektedir. Özellikle modern dönemle birlikte toplumsal yaşamın her alanında görülen değişimler ailenin yeni formlar kazanmasına, yeni özellikler almasına ve bazı özelliklerini yitirmesine neden olmuştur. “Endüstrileşme, değişen iş yaşamı, kadın ve erkeğin işgücüne katılım oranının artması, kent yaşamında ilişkilerin değişmesi, artan bireyselleşme, liberalleşme, aile ve evlilik ilişkilerinin yeni biçimler kazanması, değişimin temel itici gücü olmuştur” (Adak, 2012: 201).

Boşanma oranlarının küresel çapta artış göstermesi, boşanmaya yol açan sebeplerin altında yatan çeşitli sosyokültürel ve bireysel faktörlerin varlığını

tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalar sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümlerle açıklanmaktadır. Boşanmalardaki artış bir yandan toplumsal değişimleri içerirken diğer yandan boşanma üzerindeki özel nedenleri de içermektedir. Boşanma, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de son yıllarda artış göstermiştir. Türkiye açısından bakıldığında, 1950’li yıllarda kırsaldan kente olan göç oranının artmasıyla birlikte geleneksel aile yapısından modern aile hayatına geçiş ivme kazanmıştır. 1990’larla beraber gerçekleşen küreselleşme politikalarının etkisiyle de aile biçimleri, aile mahremiyeti, ebeveynlik biçimleri değişim göstermiş ve doyumsuz evlilik ilişkileri başlamıştır. Tüm bu bilgiler ışığında artan boşanma sayıları, evlilik oranlarının azalması, tek ebeveynli aile sayısını artması, çocuk sahibi olma oranındaki düşüş gibi faktörler, sadece Türkiye’yi değil tüm dünyayı etkileyerek aile kurumunu değişime uğratmaktadır. Bu değişimde gerek aile birlikteliği içinde ve gerekse boşanma sonrasında kadının toplumsal rollerinde de farklılıklar gözlemlenmektedir.

Boşanma üzerinde sıklıkla karşımıza çıkan etmenler; toplumsal cinsiyet, sosyal sınıf, yaşam seyri, evlilik yaşı ve evlilik süresi gibi değişkenlerdir. Ancak boşanma sonrası sürecin bireyler üzerinde nasıl etkiler bıraktığı, sahip oldukları sosyal, ekonomik ve kültürel sermaye birikimlerine göre değişmektedir. TÜİK (2024) verilerine göre 2023 yılında evlenen çift sayısı 567 bin 11 iken, TÜİK (2025) verilerine göre 2024 yılında evlenen çift sayısı 568 bin 395 olmuştur. Aynı yıllarda boşanan çift sayısı ise 173 bin 342’den 187 bin 343’e yükselmiştir. Yurtdışında ve Türkiye’de yürütülen çalışmalar, boşanmaya ilişkin birçok nedenin evrensel nitelik taşıdığı yönünde birleşmektedir. Bu durumun evlilik ilişkilerinin değişen doğası ve bunun da giderek daha evrensel bir nitelik kazanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Aile içi ilişkilerde beklentiler, roller, iletişim gibi faktörler evlilik devamı için gerekli etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etmenlerin yoksunluğu sorunlara ve boşanmaya yol açabilmektedir. Şiddetin türleri, sevgi yoksunluğu, iletişimsizlik, madde bağımlılığı, ekonomik faktörler, aldatma gibi nedenler boşanmanın altında yatan evrensel nedenler olarak gösterilebilir.

Bu çalışma boşanma olgusunu boşanmış kadınların deneyimlerinden hareketle ele almayı amaçlamıştır. Çalışmada boşanmış kadınların hem boşanma öncesi mevcut ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerinin boşanma kararına, sürecine ve sonrasındaki toplumsal konumlarına etkisi anlaşılması hedeflenmiş hem de boşanma sonrası kadınların yeni sermaye edinme girişimleri ile sermaye dönüşümleri

izlenilmiş ve tüm bu süreçte kadınların deneyimleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle araştırma, boşanma sonrası kadınların toplumsal konumlanışlarını çok boyutlu bir perspektifle ele almayı hedeflemektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Problemi

Bu çalışmanın amacı, boşanmış kadınların sahip oldukları sosyo-kültürel ve ekonomik sermayelerindeki farklılaşmayla birlikte boşanma sürecini ve boşanma sonrasını nasıl deneyimlediklerinin anlaşılması ve özellikle bu deneyim ile kadın yoksulluğu arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Kadınların boşanma sürecinde ve sonrasında karşılaştıkları toplumsal ve ekonomik koşullar, sahip oldukları sermaye türlerine göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, çalışma yalnızca boşanma sonrası kadın yoksulluğunu ele almakla kalmamakta; aynı zamanda kadınların sermaye birikimiyle bu süreci nasıl yönettikleri, bu sürecin onların toplumsal konumlarını nasıl etkilediği ve kadınların hangi koşullarda yoksullukla karşı karşıya kaldıklarını çok boyutlu olarak incelemektedir.

Araştırmanın problemini, boşanmış kadınların yaşadıkları yoksulluk oluşturmaktadır. Ancak bu yoksulluğun tek biçimli ya da tüm kadınlar için aynı şekilde ortaya çıkmadığı, sahip olunan sermaye türleriyle (ekonomik, sosyal, kültürel) doğrudan ilişkili olduğu da çalışmanın temel varsayımdır. Aile birliğinin bozulması, özellikle modern dünyada önemli bir sosyal problem olarak kabul edilmektedir. Artan boşanma oranları, evlilik sayılarındaki azalma, tek ebeveynli ailelerin çoğalması ve çocuk sahibi olma oranındaki düşüş gibi dinamikler, sadece Türkiye'de değil, küresel ölçekte aile kurumunun dönüşümünü tetiklemektedir. Bu dönüşüm, kadınların hem aile içindeki hem de boşanma sonrasındaki rollerini yeniden tanımlamakta ve bu roller, sahip olunan sermaye birikimiyle doğrudan şekillenmektedir.

Bu çalışmada, 1970'li yıllardan itibaren sosyal bilimlerin gündemine giren kadın yoksulluğu olgusu ışığında, boşanma sonrası kadınların sermaye sahipliğindeki konumları anlaşılmaya çalışılmaktadır. Özellikle ekonomik bağımsızlığını kazanamamış kadınların boşanma sonrasında nasıl bir toplumsal ve ekonomik duruma düştükleri; buna karşılık belirli bir sermaye birikimine sahip kadınların bu süreci nasıl yönettikleri analiz edilecektir. Kadınların boşanma sonrası hangi nedenlerle yoksulluk yaşadıkları; bu yoksulluktan nasıl etkilendikleri, yoksulluk deneyimleri ile çocuk sahibi olmaları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı, eğitim

seviyeleri ile boşanma sonrası konumları arasındaki bağlantılar gibi temel sorulara yanıt aranacaktır. Aynı zamanda, sermaye sahibi kadınların boşanma sürecini nasıl deneyimledikleri ve bu süreci sermayeleri aracılığıyla nasıl dönüştürdükleri de araştırmanın temel odaklarından biridir.

Bu çerçevede araştırmanın temel sorusu şudur: Kadınların boşanma sonrası toplumsal konumlanışları, sahip oldukları ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye türlerine göre nasıl farklılaşmaktadır?

Çalışma, boşanma sonrası kadınların yalnızca yoksullukla ilişkilerini değil, aynı zamanda farklı sermaye türlerinin kadınların sosyal konumlanışındaki etkisini anlamaya yöneliktir. Bu yönüyle araştırma, sermaye sahipliğine göre boşanma sonrası kadının konumunu çok boyutlu bir yaklaşımla analiz ederek toplumsal cinsiyet, aile yapısı ve toplumsal eşitsizlikler literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Türkiye genelinde olduğu gibi Samsun ili özelinde de boşanma oranlarında yıllar içinde artış gözlemlenmektedir. TÜİK 2025 verilerine göre Samsun’da 2010 yılında boşanan kadın sayısı 12.485 iken bu rakam 2022 yılında 24.760; 2023 yılında 26.413 ve 2024 yılında artarak 27.879 kişiye ulaşmıştır. Özellikle kentleşmenin hızla yaşandığı, hizmet sektörünün yoğunlaştığı ve sosyal yapının çeşitlendiği Atakum ilçesi, boşanma sonrası kadınların sosyo-ekonomik durumlarının analiz edilmesi için önemli bir saha sunmaktadır.

Kadın yoksulluğu, özellikle 1970’li yıllardan itibaren feminist sosyal politika çalışmalarıyla gündeme gelmiş ve kadınların yoksulluk deneyimlerinin erkeklerden farklılaştığı birçok çalışmada ortaya konulmuştur. Kadının ekonomik bağımlılığı, toplumsal cinsiyet rolleri, iş gücü piyasasındaki dezavantajlı konumu gibi etkenler bu literatürün temel tartışma başlıklarını oluşturmuştur. Öte yandan boşanma olgusu da toplumsal değişme, modernleşme, bireyselleşme ve aile kurumunun dönüşümü bağlamında geniş bir şekilde incelenmiş; boşanma oranlarının artışı ve bunun nedenleri üzerine çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir.

Literatür tarama sürecinde, kadın yoksulluğu ve boşanma olgusu üzerine ayrı ayrı birçok çalışmanın bulunduğu tespit edilmiştir. Kadın yoksulluğu alanında, özellikle İstanbul, Elâzığ, Van gibi farklı coğrafi bölgelerde yürütülen nitel ve nicel

alışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin, Yusufoglu (2010), Elâzığ ilinde gerçekleştirdiği çalışmasında kadın yoksulluğunu sosyolojik bir çerçevede incelemiş, Kaymak (2011) ise yoksulluğu toplumsal cinsiyet bağlamında ele almıştır. Benzer şekilde, Emir (2009) Van ili Edremit ilçesinde kadınların toplumsal cinsiyet rollerini nasıl yaşadıkları ve bu durumun yoksullukla ilişkisini değerlendirmiştir.

Boşanma olgusu ise, sosyolojik ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle ele alınan bir dizi araştırmaya konu olmuştur. Kaya (2009), İstanbul’da yaşayan boşanmış kadın ve erkeklerin boşanma deneyimlerini incelemiş; Kelebek (2016) ise aile içi şiddet nedeniyle boşanmış kadınların yaşam deneyimlerini analiz etmiştir. Ayrıca şen (2013), boşanma süreci ve arabuluculuk uygulamalarını ele alarak sürecin kadınlar açısından işleyişini tartışmıştır. Bu alışmalar, boşanmanın bireysel ve toplumsal etkilerine ışık tutsa da boşanma sonrası kadınların sermaye sahipliğiyle ilişkili durumlarını bütüncül biçimde ele alan müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Literatürde dikkat çeken önemli bir boşluk, boşanma sonrası kadınların yoksullukla olan ilişkisini ve özellikle sermaye sahipliği düzeylerine göre bu süreci nasıl deneyimlediklerini inceleyen araştırmaların yokluğudur. Kadınların boşanma sonrası dönemde yaşadıkları sosyal, kültürel ve ekonomik kırılmalar; sahip oldukları sermaye türlerine göre oldukça farklılık göstermektedir. Buna rağmen boşanma sonrası kadının sermaye konumu üzerinden sistematik olarak ele alındığı lisansüstü çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmada ise, sadece boşanma sonrası kadın yoksulluğu değil, aynı zamanda kadınların sosyo-kültürel ve ekonomik sermaye birikimlerinin boşanma sonrası deneyimleriyle olan ilişkisi de odağa alınmaktadır.

Bu yönüyle araştırma, sermaye sahipliğine göre boşanmış kadınların toplumsal konumlarının analizini yaparak alan yazındaki önemli boşluğu doldurmak için mütevazi bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Samsun ili Atakum ilçesinde yürütülen saha araştırması, bu özgün katkıyı yerel bağlamda somut verilerle desteklemektedir. Saha çalışmasında, çocuğu olan 22 boşanmış kadınla yapılan görüşmelerle kadınların boşanma sonrasındaki konumları hem destek mekanizmalarına erişimleri hem de kendi sermaye düzeylerine göre analiz edilmiştir. Alan yazında eksik olan bu bütüncül yaklaşım, kadınların sadece yoksullukla ilişkisini değil, aynı zamanda boşanma sonrası yeniden konumlanmalarını da anlamaya yönelik önemli bir adım teşkil etmektedir.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, boşanmış kadınların sermaye sahipliğindeki yeri ve boşanma süreçlerini anlamak ve bu süreçte kadınların karşılaştıkları yapısal ve bireysel dinamikleri anlamak için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel yöntem, bireylerin deneyimlerini kendi anlatıları üzerinden anlamaya olanak sağladığı için çalışmada kullanıma uygundur. Özellikle sermaye kavramının çok boyutlu yapısı ele alındığından katılımcıların öznel deneyimlerinin ve anlamlandırma biçimlerinin derinlemesine analiz edilmesine olanak tanıyan bu yöntemsel çerçeve tercih edilmiştir. Bu çalışma, Pierre Bourdieu'nün kuramsal çerçevesinin bütünüyle uygulanması amacıyla tasarlanmamıştır. Araştırmada, Bourdieu'nün özellikle sermaye kavramına ilişkin çözümlemeleri, evlilik ve boşanma sonrası kadınların sosyal, kültürel ve ekonomik konumlarının değerlendirilmesinde analitik bir araç olarak kullanılmıştır. Bu tercih, sermaye kavramının toplumsal konum, fırsatlara erişim ve yaşam pratikleri arasındaki ilişkileri açıklamada yüksek bir analitik güç sunmasından kaynaklanmaktadır. Bourdieu'nün Neo-Marksist geleneğe yakın bütüncül toplumsal analiz perspektifini izlememekte; yalnızca ilgili kavramların açıklayıcı gücünden yararlanarak evlilik ve boşanma olgularını değerlendirmektedir. Bu yöntemsel tercih, çalışmanın odağını netleştirmekte ve bulguların yorumunu kavramsal bir tutarlılık içinde gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

1.4.1. Araştırmanın Metodolojik Yaklaşımı

Çalışmada boşanma sonrası kadınların sermaye sahipliği deneyimlerini çok boyutlu ve derinlemesine inceleyebilmek amacıyla nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Kadınların boşanma sürecinde ve boşanma sonrasında sosyal, kültürel ve ekonomik sermayeye erişim biçimleri, yalnızca sayısal verilerle açıklanamayacak ölçüde karmaşık yapıdadır. Bu nedenle araştırmada kadınların deneyimlerini, sermaye sahiplik biçimlerini ve toplumsal kabullerini, değişen konumlarını kendi anlatıları üzerinden değerlendirmek esastır. Nitel araştırma yöntemleri “karmaşık, değişken, tartışmalı, birçok yöntem ve araştırma uygulamalarının olduğu bir alandır” (Punch, 2014: 132). Bu bakımdan nitel araştırma tekniğini tek bir varlık değil çok yönlü bir çeşitlilik olarak değerlendirmek gerekir. Nitel araştırmacılar, dar anlamda belirli bir soru üzerine yoğunlaşmaz, bir bakış açısı benimserken kuramsal-felsefi paradigma hakkında sorgulayıcı, açık uçlu bir yerine oturma süreci dahilinde enine boyuna düşünürler. Nitel araştırmacılar, büyük

olasılıkla verileri aynı anda hem toplar hem analiz eder hem de yorumlar; bu adımlar arasında gidip gelir (Neuman, 2014: 22). Bu araştırmanın nitel veri toplama sürecinde, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler temel teknik olarak kullanılmıştır. Bu teknik sayesinde, katılımcıların sermaye edinme biçimleri, karşılaştıkları toplumsal engeller, stratejileri ve yeniden kurdukları kimlikleri ayrıntılı bir şekilde ortaya konabilmiştir. Başta da belirtildiği gibi sermaye kavramı yalnızca ekonomik birikim ile sınırlı görülmemiş; aynı zamanda sosyal ağlar, kültürel birikimler ve sembolik değerler de analiz edilmiştir. Bu bağlamda, nitel yaklaşım, araştırmanın amacına uygun olarak kadınların boşanma sonrası yeniden yapılanma süreçlerini çok katmanlı bir şekilde anlamaya olanak tanımıştır.

1.4.2. Araştırmanın Sahası

Araştırma, Samsun ili Atakum ilçesinde gerçekleştirilen bir saha çalışmasıdır. Araştırmanın sahası, Atakum ilçesinde yaşayan en az bir çocuk sahibi boşanmış kadınlardan oluşan bir çalışma grubu oluşturmaktadır. Bu bölge, sosyo-ekonomik farklılıklar ve toplumsal yapının çeşitliliği ile aynı zamanda sosyo-ekonomik destek alan kadınların varlığı bilgisi de göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Atakum ilçesi, sosyal hizmetler ve toplumsal destek ağlarının önemli bir rol oynadığı bir yerleşim birimi olarak araştırma için uygun bir saha sunmaktadır.

Araştırmanın sahasını 22 boşanmış kadın katılımcı oluşturmaktadır. Bu kadınlar, araştırmanın amacına uygun olarak iki gruba ayrılarak çalışma yürütülmüştür. Birinci grup kültürel ve ekonomik sermayesi yüksek, çoğunlukla düzenli geliri bulunan kadınlardan oluşurken ikinci grup ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'ndan sosyo-ekonomik destek alan, daha düşük eğitim seviyesine sahip ve düzenli geliri bulunmayan kadınlardan oluşmaktadır. Bu grup, sosyal ve ekonomik bağlamda daha kırılgan bir konumda olup, destek ağlarına daha fazla bağımlıdır.

Atakum ilçesinde gerçekleştirilen bu saha çalışması, boşanma sonrası kadınların farklı sosyo-ekonomik koşullar altında sermaye edinme süreçlerini anlamaya yönelik önemli veriler sunmayı hedeflemektedir. Katılımcıların yerel düzeydeki toplumsal, kültürel ve ekonomik faktörlerle nasıl etkileşime girdiği, araştırmanın temel odak noktalarından biridir.

1.4.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Aracı

Bu araştırmanın veri toplama sürecinde, amaçlı örneklem ve tabakalaşma örneklem türleri tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem, katılımcıların özelliklerinin

çalışmaya en uygun olarak belirlenip önceden seçilmesine imkan sağlayan; araştırma sorusuna doğrudan katkı sağlayacak, araştırmanın amacına hizmet edecek özelliklere sahip olan bireylerin seçildiği örneklem türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 129). Bu araştırmada da kriterleri önceden belirlenmiş iki ayrı grup oluşturularak çalışma yürütülmüştür.

Veri toplama sürecinde ayrıca örnekleme belirli özelliklere sahip alt gruplara ayırarak her grubun içinde homojenlik sağlanmasını hedefleyen tabakalaşma modeli kullanılmıştır. Şener Büyüköztürk tabakalaşmayı, “örneklemdaki bireyleri belirli özelliklere göre alt gruplara ayırmak, böylece her grubun özelliklerine uygun verilerin toplanmasını sağlamak” olarak tanımlar (Büyüköztürk, 2012: 71). Bu araştırmada boşanmış kadınlar sermaye sahiplik durumlarının farklılıklarına göre sermaye sahipliği yüksek, düzenli geliri bulunanlar ve sermaye sahipliği kısıtlı ve düzenli geliri bulunmayanlar olarak iki gruba ayrılmıştır. Grupların ayrımı, her grubu kendi içinde detaylı inceleme imkânı sunmuş ve sermaye sahipliğinin boşanma sürecinde ve sonrasında kişileri nasıl etkilediğini daha derinlemesine incelemeye olanak sağlamıştır.

Araştırmada veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakatı “katılımcılara belirli sorular sorarak, onların düşüncelerini daha derinlemesine anlamayı amaçlayan, esnek ve açıklayıcı bir görüşme tekniği” olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 151). Yarı yapılandırılmış mülakatta sorular önceden hazırlanmış olsa da sorular katılımcıların özgürce düşüncelerini ifade edebilecekleri bir yapıda düzenlenir. Sorular evet-hayır gibi kısa yanıtlarla sınırlandırılmaz. Katılımcıların deneyimlerini, fikirlerini özgün bir biçimde anlatmalarına imkân vermekte ve araştırmanın amacına uygun verilerin toplanmasını kolaylaştırmaktadır.

Veri toplama aracı olarak ise araştırmacı tarafından tasarlanan mülakat formu kullanılmıştır. Mülakat formu, "araştırma sorularını içeren ve bu sorulara katılımcıların cevaplarını almayı amaçlayan bir araçtır" (Karasar, 2012: 151). Mülakat formu, araştırma sorularının yer aldığı, katılımcıya yöneltilecek soruları içeren belgedir. Bu form sayesinde araştırmacı, sorularını belirli bir düzen içinde yönlendirerek katılımcıya sorma imkânı edinir.

Mülakat formunun geçerliliğini test etmek amacıyla, dört katılımcıyla ön test yapılmıştır. Bu ön testte dört kişinin iki kişilik gruplar oluşturularak iki ayrı grubu temsil etmesi hedeflenmiştir. Bu uygulama soruların yeterliliği, içeriği ve yapısının

doğruluğunu kontrol etmek ve soruların katılımcılar tarafından anlaşılabilirliğini test etmek amacıyla yapılmıştır. Hazırlanan ön test sorularının araştırmada arzu edilen soruları cevaplayacağı açığa çıkmıştır. Herhangi bir eksiklik görülmemiştir.

1.4.4. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, araştırmacı tarafından tasarlanan yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. İki gruba ayrılan toplam 22 kişi üzerinde gerçekleştirilen çalışmada kullanılan bu form, boşanma sonrası kadının sermaye sahipliğindeki yerini anlamak amacıyla açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur. Mülakat, Samsun ili Atakum ilçesinde, katılımcılarla ortak karar vererek uygun bulunan ortamlarda katılımcıların onayıyla gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir. Çalışma öncesinde katılımcılara çalışmanın amacı net bir biçimde ifade edilmiş, görüşme boyunca verilen cevapların tümünün sadece bu araştırma kapsamında kullanılacağı, kimseyle paylaşılmayacağı ve gizli kalacağı bildirilmiştir. Araştırma etik ilkeler içerisinde yürütülmüştür. Bununla ilgili Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Kararları ekte sunulmuştur.

1.4.5. Verilerin Çözümlemesi

Araştırmada elde edilen nitel veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi “belirli temalar çerçevesinde toplanan verilerin anlamlandırılması ve yorumlanması sürecidir” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). İçerik analizi, katılımcıların konu hakkındaki görüşlerini derinlemesine anlamayı olanaklı kılmıştır. Mülakatlardan elde edilen ses kayıtları yazıya dökülmüş ve her bir görüşme, araştırma soruları doğrultusunda dikkatlice okunarak analiz edilmiştir. İlk aşamada, veriler açık kodlama tekniği ile kodlanmış; ardından benzer kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Kodlama sürecinde, özellikle kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye birikimlerine dair ifadeleri ön plana çıkarılmış, bu çerçevede iki grup arasındaki farklılıklar ve ortaklıklar analiz edilmiştir. İçerik analizi yapılmasının hedeflerinden biri de verilerdeki örüntüyü ortaya çıkarmak ve bu örüntünün altında yatan toplumsal gerçekliği yüzeye çıkarmaktır. Çalışmamda katılımcıların söylemleri de bu bağlamda çözümlenmiş ve bulgular bu doğrultuda sunulmuştur.

1.5. Araştırmanın Sınırlılığı

Bu araştırma, Samsun ili Atakum ilçesinde yaşayan boşanmış 22 kadını kapsamaktadır. Elde edilen bulgular bu katılımcı grubunun deneyimlerine dayandığı

için farklı sosyo-kültürel bağlamlardaki boşanmış kadınlara genellenemez. Aynı zamanda çalışma nitel yöntemle yapılmış olduğu için istatistiksel genelleme sunmaz. Araştırmanın çalışma grubunun deneyimleri merkeze alınarak derinlemesine anlamaya yönelik çıkarımlar sunmaktadır.

1.6. Tezin Organizasyonu

Bu tez toplam yedi bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm: Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, amacı, problemi, önemi, yöntemi ve sınırlılıkları ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde araştırmanın metodolojik yaklaşımı, saha bilgisi, veri toplama teknikleri, verilerin toplanması ve analiz süreci ayrıntılı biçimde sunulmuştur.

İkinci bölüm: Teorik Arkaplan başlığı altında, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan Pierre Bourdieu'nün sosyolojik yaklaşımı ele alınmıştır. Bu kapsamda Bourdieu'nün hayatı, düşünsel altyapısı ile habitus, alan ve sermaye gibi temel kavramları açıklanmış, kavramların birbirleriyle ilişkileri değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölüm: Tarihsel Arkaplan kısmında, aile kurumu ve boşanma olgusu tarihsel ve toplumsal bağlamda incelenmiştir. Bu bölümde aile kurumunun yapısı, modernleşme sürecindeki kırılganlaşması, Türkiye'deki dönüşümü ile evlilik ve boşanma süreçleri değerlendirilmiş; özellikle boşanma sonrasında kadının toplumsal konumu üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölüm: Bulgular ve Yorumlar kısmında, saha araştırmasından elde edilen veriler analiz edilmiş ve bu bulgular kuramsal çerçeve ışığında yorumlanmıştır. Katılımcıların deneyimleri, gözlemler ve öne çıkan temalar doğrultusunda sosyolojik değerlendirmelere yer verilmiştir.

Beşinci bölüm: Sonuç ve Öneriler başlığında, araştırmanın genel sonuçları özetlenmiş, ulaşılan bulgular çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca araştırmanın sınırlılıkları doğrultusunda önerilerde bulunulmuş ve gelecekte yapılabilecek çalışmalara ilişkin yönlendirmeler sunulmuştur.

Altıncı bölüm: Kaynakça, çalışmada yararlanılan tüm bilimsel kaynakları içermektedir.

Yedinci bölüm: Ekler kısmında ise araştırmada kullanılan veri toplama araçları ve destekleyici belgeler yer almaktadır.

2. TEORİK ARKAPLAN: PIERRE BOURDIEU VE SOSYOLOJİSİ

2.1. Sosyolojik Kuramının Gelişimi

Pierre Bourdieu, Fransa Güney Batısı'nda Pirene Dağları'ndaki Denguin'de doğup büyüyen alt orta sınıf bir ailenin mensubudur (Lechte, 2008: 65). Bourdieu çocukluğunu ailesiyle birlikte burada geçirmiştir. Babası sendika yanlısı ve sol görüşlü bir adamdır. Babası toplumsal eşitsizlik konusunda hassas olan Bourdieu bu duruma karşı güçlü bir duruş sergilemesi yönünde yönlendirmelerle büyütülmüştür. Bourdieu'nun babası her şeye muhalefet eden bir çizgiye sahip birisi olarak bilinir. Bourdieu'ya da bu düşüncelerini miras bırakmıştır (Wacquant, 2016: 441).

Pierre Bourdieu, Fransa'nın en seçkin okullarından biri olan Ecole Normale Supérieur'de okumak için 1950'li yılların başında Paris'e gelir (Lane, 2000: 9). Bourdieu, daha başlarda Sartreci varoluşçuluğun temsil ettiği "özne felsefesi"nden - dolayısıyla egemen öğretiden- uzaklaşır ve "kavram felsefesi" ne yönelir. Ancak mezun olduktan kısa bir süre sonra felsefe, tıp ve biyolojiyi bir araya getiren planlanmış bir duygusal hayat araştırmasından ayrılır ve daha ünlü normalciler Durkheim ve Foucault'nun yaptığı gibi sosyal bilimlere döner (Wacquant, 2016: 53). Sosyal bilimlere dönüşü, onun iki konu üzerinde yoğun olarak durmasına olanak sağlar. Birincisi askerlik görevi için gitmiş olduğu Cezayir'i gözlemleyebilmesi ve Cezayir'deki sömürgeci kapitalizm ve yerli milliyetçilik arasındaki çatışmalar ve bundan doğan toplumsal olayları çözümleyip anlatabilmesidir. İkincisi ise yine bu çatışmalarla beslediği eserlerinde yerli toplumun kültürünü, ücretli emeği, kentleşmeyi ve Fransız ordusunun baskısını dile getirebilmesidir (Shusterman, 2000: 2).

Cezayir'den Fransa'ya dönen Bourdieu, bu dönüşle birlikte çalışma alanı olarak sosyolojiye de kesin bir dönüş yapmıştır. 1964 yılında Paris'teki *Studies at the École des Hautes Études en Sciences Sociales*'in müdürlüğüne getirilen Bourdieu, 1968 yılında *Avrupa Sosyoloji Merkezi*'ni kurmuş, 1975 yılında *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* isimli akademik dergiyi çıkarmıştır (Swartz, 2018: 41-42). Yine bu dönemlerde sembolik güç, sosyal eşitsizlik gibi konulara odaklanan bir araştırma grubu oluşturmuştur. 1970'li yıllardan sonra yapısalcı objektivizm ve

inşacı sübjektivizm arasındaki zıtlığı ortaya çıkarmanın yollarını araştırdığı ve kendi paradigmasını geliştirdiği dönemde; sanatı, ritüeli, akrabalığı, inancı, bilimi, entelektüelleri, dili, sosyal sınıfları ve politik kurumları kapsayan çeşitli ampirik çalışmalara yoğunlaşmıştır. Bourdieu, bu bağlamdaki düşüncelerini ilk kez *Outline of a Theory of Practice* (Bir Pratik Teorisi İçin Taslak – Kabiliye Üzerine Üç Etnoloji Çalışması) isimli eserinde dile getirmiştir. Bourdieu, 1982 yılında çağdaş toplumda sosyal acı deneyimi, ekonominin sosyal temelleri, cinsiyet hâkimiyeti, devlet gibi konuları kapsayan araştırmalarını genişlettiği yer olan *Collège de France*'a başkan olarak atanmıştır. 1979 yılında yayımladığı ve temel eserlerinden birisi olan *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*'de (Ayrım: Zevk Yargısının Sosyal Eleştirisi) kendine özgü kavramsal üçlüsü olan habitus, sermaye ve alan kavramlarını açıklamaya girişmiştir (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 522). *International Sociological Association* (Uluslararası Sosyoloji Derneği), Bourdieu'nun bu eserini 20. yüzyılın en iyi on sosyoloji çalışmasından birisi olarak seçmiştir. “Beğeni” kavramını açıklamak için habitus kavramına başvurduğu bu eserde Bourdieu, güzellik anlayışımızın sosyal etmenler tarafından belirlenmediğini iddia eden Kantçı estetiğe eleştiri yöneltmiştir. Bourdieu, bu düşüncenin aksine lüks arabalar, moda tasarımcıları, pahalı mallar ve sanat eseri gibi bireysel tercihlerin, bireysel habituslarca belirlendiğini savunmuştur (Jourdain ve Naulin, 2020: 12-13). Bourdieu'nun 2002 yılında Fransa'da hayatını kaybettiğinde ise “alanların genel teorisi” üzerinde çalışmalarını sürdürdüğü bilinmektedir.

Bourdieu'nun kırsal bir kasabada ortakçılık yapan çiftçi bir dedenin torunu, postacı bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmesi, Cezayir'de Kabylia köyünde, köylülerin davranışlarını doğrudan gözlemleyebilmesi, yirmili yaşlardayken sömürgeciliğin yerliler üzerinde neden olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik yıkımlara şahitlik etmesi, düşünürü, sosyolojiye yönlendiren temel etmenler olarak değerlendirilebilir. Bourdieu'nun teorik alan hâkimiyeti ve gözlem yapma yeteneği, toplumsal yapıda insan davranışını daha nesnel bir biçimde anlamlandırabilmesine neden olmuştur. Bilincin toplumu şekillendirdiği ve aynı zamanda toplumca da şekillendirildiğini doğru ve nesnel bir şekilde kavrama yeteneği gösteren Bourdieu, “sosyal uzam”da bireyin bireysel davranışını en nesnel biçimde, toplumun yapısal özellikleri bağlamında temellendirmeye çalışmıştır. Felsefe, sosyoloji, psikoloji, dil

vb. alanların araştırma ilkelerini bir çatı altında sentezleyerek kendi sosyolojik araştırma yöntemini oluşturmuştur (Dursun, 2018: 4).

Bourdieu'ya göre toplumsalın altında yatan mantığı açığa çıkaracak kişi sosyologdur. Sosyologun, bu bilimi icra eden, toplumdaki diğer insanlardan farklı gözle bakabilecek kişi olarak birtakım sorunları da aşması gerekir. Sosyoloji yapmanın asıl zorluğu da burada başlar. Pierre Bourdieu düşünsel anlamda bireylerin, kendilerini aşan bir toplum tarafından kısmen belirlendiklerini kabul eder ve ne yaptıklarını ve ne olduklarını belirleyen etmenlerin bilincinde olmadıkları sonucuna varır: Bu bilinçsizlik ilkesidir. Bireyler eylemlerinin kendi iradelerinin bir sonucu olduğunu düşünürken, sosyolog bu duruma nesnel bir yaklaşım getirmelidir. Ancak bunu yapabilmek için toplumsal aktörlerin söylemine temkinli yaklaşması gerekmektedir. Dolayısıyla Pierre Bourdieu'nun sosyolojisi, toplumsal aktörlerin bilincinde olmadığı, ama onlar üzerinde etkisi olan neden-sonuç ilişkilerini gün ışığına çıkaran bir ifşa sosyolojisidir (Jourdain ve Naulin, 2020: 20).

Bourdieu sosyolojisinin ayırt edici özelliklerinden biri, sosyoloji biliminin temellerini atan klasik sosyologlar ve onların kavramları arasındaki günümüze kadar birikerek gelen karşıtlıkları aşma çabasıdır. Çalışmalarının genelinde klasik sosyolojiyi geliştirmeye çalışmıştır. Sosyoloji, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal gerçekliğin farklı katmanlarını oluşturan sosyal olguların işleyiş mantığını kapsayabilecek bir araştırma programı arayışı içerisindeydi. Bu dönemde çalışmalar yürüten ve Bourdieu'nun da sıklıkla ismini geçirdiği Auguste Comte ve Karl Marx'ın izlerine Bourdieu'nun çalışmalarında rastlamak mümkündür. Comte, toplumu bilimsel yöntemlerle anlaşılabilir ve yasaları keşfedilebilir bir olgu olarak ele almıştır. Comte'un pozitivist yaklaşımı, toplumu doğa yasalarına benzer şekilde işleyen bir sistem olarak değerlendirmiş; özellikle ilerleme yasası ile toplumların evrimsel gelişim süreçlerini açıklamaya çalışmıştır. Bourdieu'nun da Comte'un toplumun bütününe anlamaya ve açıklamaya yönelik tutumunu sürdürdüğü söylenebilir. Özellikle Bourdieu'nun bilimsel bilgi üretimine mesafeli duruşu ve sosyal gerçekliği nesneleştirme çabası, Comte'un bilimsel toplumbilim anlayışının güncellenmiş bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Kaya, 2016: 41-42).

Bourdieu'nun düşünsel arka planında Comte kadar, hatta daha belirgin biçimde Karl Marx'ın etkisi de görülmektedir. Marx'ın temel amacı ekonomi kuramının mantık ilkeleriyle temellendirilmiş, tarihin motoru ve dönüştürücüsü olarak bir direniş felsefesi ve sınıf kavramı geliştirmektir. Bourdieu, Marx'ın sınıfsal yapısını kabul etse de bu yapının toplumsal gerçekliği yeterince iyi karşılamadığını ileri sürer. Ona göre sınıfsal konumlar yalnızca ekonomik sermaye ile belirlenemez; kültürel ve sembolik sermaye türleri de sınıf habitusunun oluşumunda belirleyicidir. Bu

yaklaşım, Marx'ın iktisadi indirgemeci yaklaşımının ötesine geçen ve toplumsal ayrışmaları çok boyutlu bir analizle ele alan bir perspektif sunar. Aynı zamanda, Bourdieu'nun "küçük burjuvazi" kavramı aracılığıyla sınıf yapısındaki geçişkenliği vurgulaması, sınıflar arasındaki mutlak sınırların sorgulanmasını sağlar (Kaya, 2016: 112-114). Bourdieu, var olan kuramları geliştirerek kendi kuramını ortaya çıkarmıştır. O, sosyolojinin eski ve yeni yöntemlerini harmanlar ve kendi sistemiyle bütünleştirir. 20. yüzyıla gelindiğinde Emile Durkheim ve Max Weber sosyolojiyi öznelcilik ve nesnelcilik çatışması olarak metodolojik bir sorun üzerinde inşa ederler. Weber'in bilinmezci pozitivismi ve Durkheim'in ahlaki olguculuğu, sosyal gerçekliğe ilişkin iki farklı metodolojik esasa dayanan temellendirmelerdir. Fakat Durkheim, sosyal olanın yine sosyal olana referansla açıklanabileceğini olgucu bir temelde formüle etmiştir. Bourdieu iki anlayışı dengede tutan bütünleştirici bir tavır sergiler. Nesnel ve öznel bilgi biçimlerini bütünleştirmek istemektedir. O, kuramsallaşma ve ampirik araştırmanın ayrılmaması, bir arada yürütmesi gerektiğini ifade etmektedir. Görüşünün temel nedeni zaman zaman teorik bilginin pratik bilgiye uyarlanmasının mümkün olmaması ya da teorik bilginin pratikte yeterli olmayacağı durumların oluşabilmesidir.

Bourdieu'ya göre sosyolojinin görevi, toplumsal evreni oluşturan çeşitli toplumsal dünyaların en derine gömülü yapıları kadar bu yapıların yeniden üretimini ya da dönüşümünü sağlama eğilimi gösteren mekanizmaları da gün ışığına çıkarmaktır. Bahsettiği evrenin en önemli özelliği, evreni oluşturan yapıların ikili bir yapısının var olmasıdır. Bu yapılar iki kez var olur: İlk olarak, maddi kaynakların ve toplumsal olarak kıt değer ve malları edinme araçlarının (Bourdieu'nun diliyle, sermaye türlerinin) dağılımı tarafından oluşturulan bir "ilk düzey nesnellik" içinde; ikinci olarak da toplumsal eyleycilerin pratik etkinliklerinin, davranışlarının, düşüncelerinin, duygularının ve yargılarının simgesel matrisi olarak işlev gören zihinsel ve bedensel şemalar biçiminde, "ikinci düzeyde nesnellik" içinde var olurlar. Toplumsal olgular, gerçekliğin kendisi içinde de bilgi nesneleridir, çünkü insanlar bu olguları yapan dünyaya anlam verirler. O halde bir toplumbilimci, ikili bir okuma yapmak zorundadır, ya da daha kesin bir dille söylemek gerekirse, her iki okumanın da olumsuzluklarından sakınarak ikisinin de epistemik üstünlüklerini biriktiren çift odaklı bir çözümleme merceğiyle bakmak zorundadır (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 17). Bourdieu'da teorikle pratik birlikte yürür. Kendinden önceki düşünürlerin

görüşlerini bütünsel bir biçimde sentezler ve hem teorik hem de istatistiksel kaynaklardan elde ettiği verilerle kuramını şekillendirir. Kuram analizlerinde üzerinde durduğu şey, bireysel davranışlardan ziyade ortak pratikler ve bu ortak pratiklerin oluşturduğu kurumsal alanlardır. İncelediği durumlar bu sayede nesnellik kazanır. Uğraştığı problemler öznel gibi görünse de sorun bireysel değildir. Bireyi kapsayan ve bireyin içinde bulunduğu alanlardır. Bütünüyle nesnelci tavır özneli yok sayacağı gibi, öznelci tavır da nesnel bağlantıları görmezden gelecektir. Bu sebeple o, ikisinin sentezi üzerinde yoğunlaşır. Bourdieu bu ikiliği aşma çabası içinde kavramlardan destek alır. Bireyin içinde bulunduğu toplumda yer edinmesini “sermaye” kavramıyla, kişiler arasındaki uzaklıkları “uzam” kavramıyla açıklar ve bu kavramları birbiri içinde harmanlar. Alan, habitus ve sermaye kavramları birbirleri ile anlam kazanırlar ve Bourdieu’nun sosyolojisini anlamak için bu kavramlara hâkim olmak bir zorunluluktur.

2.2. Habitus

Pierre Bourdieu, habitus kavramını; farklı biçimlerde “yapının ürünü, pratiğin üreticisi ve yapının yeniden üreticisi”, “tüm seçimlerin seçilmemiş ilkesi” veya “düzenli doğaçlama” ve davranışın “şefsiz orkestrasyon”una izin veren “pratiği-birleştiren ve pratiği üreten ilke” olarak tanımlar (Wacquant, 2014: 12). Habitus kavramı birçok düşünür tarafından ele alınmış ve kullanılmıştır. Bourdieu bu kavramla “algıladığımız, değerlendirdiğimiz ve içinde hareket ettiğimiz dünya aracılığıyla oluşan kalıcı ve aktarılabilen bir eğilimler sistemini anlatır” (Wacquant, 2016: 61).

Bourdieu sosyolojisinin temel kavramlarından biri olan habitus, Bourdieu’dan önce de pek çok düşünür tarafından kullanılmıştır. Aristoteles habitus yerine “hexis” kavramını kullanır. Kavramı huy, iyelik, edinme ve yetenek anlamlarında kullanmaktadır. Marcel Mauss’un yaptığı *hexis* tanımı kolektif ve bireysel pratik bilincin yaratmış olduğu her şeydir. Mauss’a göre bu alışkanlık eğitim yolu ile kazanılmaktadır. Alışkanlık kişilere göre değişmemektedir. Toplum, eğitim biçimleri, kültür ve moda bağlı olarak değişme göstermektedir (Tatlıcan ve Çeğin, 2010: 305-306). Bourdieu kendi kavramını oluştururken bu tanımlamalardan etkilenir fakat daha gelişmiş ve kapsamlı bir boyutunu ortaya koyar. Habitus genel manada anlaşılan salt alışkanlıklar değildir. Habitus, bir toplumsal sınıfta ya da grupta nesnel olasılıkların bilinçdışı bir şekilde içselleştirilmesinden doğar. Sınıf

altyapısı fikrine yakın olan habitus, aynı sınıftan insanların deneyimlerinin bütünleştirmesini sağlar. Sınıfsal durumları üretmez, onların ürünüdür. Farklı sınıfsal fırsatlara uygun kendini gerçekleştirme imkânı veren, derinlemesine yapılandırıcı bir kültürel aktarımı temsil eder. Kavramın kökeninde birey ile toplum arasındaki ilişki sorununu aşma çabası vardır. Birey ve toplumun karşılıklı içinde var olmadığını kanıtlamak ister. Bourdieu, habitusu kolektif bilinç olarak da tanımlamaktadır: Aynı konumdakilerin ortak bakışı, beğenileri, ortak bilinç ve duygularıdır. Bourdieu sosyolojisini açıklarken habitus kavramı üzerinde sıkça durur ve kavramı birçok kez açıklama ve tanımlama ihtiyacı duyar. Özellikle en sık kullandığı iki tanımlaması ise şu şekildedir:

İlki; geçmiş deneyimleri bütünleştirerek, her an bir algılar, beğeniler, eylemler matrisi işlevi gören ve şemaların analojik biçimde aktarılmasıyla, benzer sorunların çözümüne imkân vererek sonsuz çeşitlilikteki görevin yerine getirilmesini mümkün kılan, kalıcı bir yakınlıklar sistemidir. İkinci tanımı daha sık kullandığı; kalıcı, tercüme edilebilir bir yakınlıklar sistemi; yapılandırıcı yapılar işlevi görmeye, yani, sonuçlara dair bilinçli bir hesaplamayı veya o sonuçları elde etmek için gereken işlemler hakkında açık bir ustalığı gerektirmeksizin, neticelerine nesnel olarak uyarlanabilen pratiklerle temsilleri doğuran ve düzenleyen ilkeler işlevi görmeye önceden yakın, yapılanmış yapılarıdır (Swartz, 2018: 144).

Bourdieu çalışmalarında geçmişten getirilen ve sosyolojide ikilik oluşturan birey-toplum, öznellik-nesnellik, bütüncüllük-bireysellik gibi kavramlar üzerinde sıklıkla durur ve bu kavramların oluşturduğu iki uçluluğu habitus kavramıyla aşmaya çalışır. Kavram, alışkanlık kavramının çağrıştırdığı şeyle bağlantılı gibi görünse de Bourdieu'nun terminolojisi dikkatle incelendiğinde habitus ve alışkanlık kavramlarının bir noktada ayrıştığı görülür. Alışkanlık, kendiliğinden tekrarlanan, mekanik ve üretici olmayan, kopyalanan bir şeyi temsil ederken habitus yaratıcı, sürdürülebilir, özel bir düşünme tarzına ait bireysel ve kolektif bir tarihe bağlı olan bir tarz sunar (Wacquant, 2016: 317). Denilebilir ki habitus geçmiş tecrübelerle dayalı üretici bir ilkedir ve eylemcilerine çeşitli görevleri yerine getirmek ve değişen durumların üstesinden gelebilmek için belirli bir mizaç ve eğilim kazandırır. Kazanılan bu mizaç, bir durum karşısında sergilediğimiz tavırda kendini gösteren yakınlıklar şeklinde görülür. Bu sayede habitus; giyim kuşam, spor tercihi, aile yapısı, beslenme özellikleri gibi birbirinden farklı alanlarda davranış tarzları oluşmasına imkân verir (Swartz, 2018: 155). Yemek yeme alışkanlıklarından davranış tarzlarına ve düşüncelerin ifade edilme şekline kadar farklı alanlarda etkin görev üstlenmektedir.

Habitusun tek başına kavram olarak bireysel yatkınlıkları karşıladığı söylenemez. Bireysel olmadığı için bir habitusun ortaya çıkmasını bireyin tek başına hal ve hareketleri oluşturmamaktadır. Onu oluşturan benzer konumdakilerin kolektif bilincidir. Habitus, bireylerin dünyayı benzer biçimde algılamalarını ve değerlendirmelerini sağlar. Bu benzer algılama biçimleri bir noktada benzer tercihleri, beğenileri ve davranış kalıplarını ortaya çıkarır. Habitus bireysel olmamasından dolayı eyleyicilerin içinde işlevini sürdüren yapılandırıcı bir özelliğe sahip bulunan bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. Habitusun bu mekanizması aktörlerin karşılaştıkları birçok durumla başa çıkmayı sağlayarak onlar için yapılandırıcı strateji üretme ilkesi olmaktadır (Bourdieu ve Wacquant: 2014: 27). Habitusun bir başka işlevi ise toplumsal uzamdaki eyleyicilerin büsbütün akılcı olmadan sahip bulundukları her şey için bu araçların verimliliklerini en üst düzeyde kullanabilecekleri seviyeye çıkartacak biçimde düzenlemeden, hedeflerini apaçık biçimde ortaya koymadan, planlar/tasarılar yapmadan bu eyleyicilerin makul ve geçerli olduklarını açıklamaktır. O zaman habitus bu bağlamda hükmedilebilir olduğundan toplumsal uzamda eyleyici açısından karşılına çıkan yeni deneyimler ile sürekli olarak gelişme göstererek kader değil değişme gösteren bir yatkınlıklar bütünü olarak ifade edilmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2014: 121-124).

Habitus kavramının amacı “toplumsallaşmış bedenin (ki birey ya da kişi olarak adlandırırız) toplumla karşıtlık içinde olmadığını, toplumun var olma biçimlerinden biri olduğunu” göstermektir. Bourdieu’nun kavramsal formülasyonu birey ile toplumu birbirinden ayrı iki varlık olarak karşı karşıya koymaz; aksine onları “aynı toplumsal gerçekliğin iki boyutu gibi ilişkisel olarak inşa eder” (Swartz, 2018: 139). Habitus, toplumsal aktör olarak var olan bireyin deneyimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan eğilimleridir. Diğer bir ifadeyle toplumsal normların birey tarafından yorumlanarak içselleştirilmesidir. Habitus, bir toplumsal sınıfta ya da grupta nesnel olasılıkların bilinçdışı bir şekilde içselleştirilmesinden doğar. Sınıf altyapısı fikrine yakın olan habitus, aynı sınıftan insanların deneyimlerinin bütünleştirmesini sağlar. Sınıfsal durumları üretmez, onların ürünüdür. Farklı sınıfsal fırsatlara uygun kendini gerçekleştirme imkânı veren, derinlemesine yapılandırıcı bir kültürel aktarımı temsil eder.

Habitus kavramının işlevlerinden biri de özel bir eyleyicinin ya da eyleyiciler sınıfının pratikleriyle, mallarını ve varlıklarını birleştiren birliği aktarmaktır. Habitus,

bütünleşik bir hayat tazında, yani insanlar, mekânlar ve pratiklerle ilgili bütünleşik bir tercih dizesini dile getiren can verici birleştirici bir kökendir. Habituslar, kendilerini üreten konumlar gibi farklılaşmış ve farklılaştırıcıdırlar. Ayrışmış, ayırdırlar ve ayrımları beraberinde getirirler. Habituslar ayırıştırıcı pratikler doğurur; bir işçinin yeme içme şekli, yaptığı spor biçimi, siyasal düşünceleri ve bunları ifade etme biçimi patronlardan farklıdır; ancak bunlar aynı zamanda sınıflandırıcıdır. Örneğin bir davranış birine uygun gelirken diğerine abartı, bir diğerine ise kaba gelebilir. Bu farklı yaklaşımlar özdeş değildir. Ancak önemli olan bu ayrımlar/farklılıklar karşısında ortak bir simgesel dil oluşturabilmektir. Sınıf altyapısı fikrine yakın olan habitus, aynı sınıftan insanların deneyimlerini bütünleştirmelerini sağlar. Habitus, farklı sınıfsal fırsatlara kendini gerçekleştirme imkânı veren, derinlemesine yapılandırıcı bir kültürel aktarımı temsil eder. “Bourdieu, ‘aynı grubun, ya da farklılaşmış bir toplumda aynı sınıfın mensuplarının pratikleri, her zaman faillerinin bildiğinden ya da arzu ettiğinden daha fazla ve daha iyi uyum içindedir’ diye yazar” (Swartz, 2018: 150). Söylemsel ya da bilinçli bir bilgi türünden ziyade bilinçdışı biçimde oluşan pratik bir bilgi türünü temsil eder. Bireyin ait olduğu topluma karşı duyduğu aidiyet hissini besler ve bunu yaparken bireye bir kimlik kazandırır. Olduğu insan hakkında bilgi verirken belli durumlarda nasıl davranacağı konusunda sınırlarını çizer.

Bourdieu, habitus kavramının gelişimini bu şekilde belirledikten sonra yine habitus kavramının devamı ya da genişletilmiş hali gibi düşünülebilecek bir dizi kavram geliştirmiştir. Bourdieu bu kavramları birbirinden bağımsız değerlendirmeyi ve kavramları açıklarken birbiriyle ilişkilendirir. Habitus kavramının işleyişini anlayabilmek için “alan” kavramını bilmek gerekir.

2.3. Alan

Bourdieu, habitus tanımlamasından sonra onunla ilişkilendirdiği alan kavramı üzerinde durur. Alan kavramını açıklarken özellikle ileride bahsedeceğimiz sermaye kavramından yararlanır ve farklı sermayelerin her birinin farklı alanlar oluşturduğunu ifade eder. Fakat alan sermayeden daha kapsamlı bir kavramdır. Bourdieu alan kavramını sosyal bilimlerde sıklıkla bahsedilen “ilişkilerin üstünlüğü” olgusunu ciddiye almanın bir yolu olarak ele alır. Alan kavramı (habitus kavramı için de söylendiği gibi) kendiliğinden görüşün aksine, bir tür toplumsal dünya görüşünü tayin etmeye yardımcıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2021: 141). Kavram Bourdieu’nun

sosyolojisinde habitus, sermaye gibi kavramlardan daha geç ortaya çıkar. Bourdieu'nun alan kavramına değinmesi 1980'lere denk gelir. Onun Cezayir'deki saha çalışmalarından sonra kavramsal girişimlerle birlikte ampirik uygulamalara ağırlık vermesi, "alan" kavramına yönelmesini sağlar. Alan kavramı ona göre; toplumsal dünyanın içindeki farklılaşmaları içeren, kendine özgü, özerk yapıları temsil eden küçük dünyalardır. Ve bu küçük dünyaları karşılayan farklı alanlar mevcuttur (Bourdieu, 2015: 261). Alanlar kendi içerisinde özerktir. Alan, habitusu var eden, tüm toplumsal yapıları içinde barındıran bir yerdir. Alanların her biri kendi iç mantığı ve değer potansiyeline sahip olduğu için, her bir alanın işleyişinde, sosyolojik belirleyiciliğe sahip olan "oyunun kuralları" söz konusudur. Bir alanın varlığı yeterli sayıda kişinin bir toplumsal oyuna katılımıyla oluşur. Bu toplumsal oyun, yerleşik kurallara sahip bir oyun olmayıp, oyuncuların rekabetinin sonucu olan bir ödül etrafında şekillenerek işler hale gelir. Her alan, özgül bir çıkar biçimini, oyunda kaybedilip kazanılacakların değeri konusunda sözsüz bir kabul olarak ve alanı yöneten kurallara pratik hâkimiyet olarak özgül bir illüzyonu oluşturur ve harekete geçirir (Bourdieu, 2013: 212). Her alan için ihtiyaç duyulan sermaye şekli farklılık gösterir. Örneğin sahip olunan bir sermaye biçimi, örneğin eğitim seviyesi olarak değerlendirilebilecek kültürel sermaye, ancak onun kullanılabileceği bir alanda değer kazanacaktır. Alan içerisinde yer edinmeyi her ne kadar sermaye ile ilişkilendirse de Bourdieu, bireyin kendi habituslarının da alanı şekillendirdiğini ifade eder. Habitus yani toplumsal yatkınlıklar alandaki güçlerle ilişkilendirilir.

"Alanlar; malların, hizmetlerin, bilginin ya da statünün üretildiği, dolaşıma girdiği ve temellük edildiği arenaları ve aktörlerin bu farklı sermaye türlerini biriktirip tekellerine alma mücadelesinde işgal ettikleri rekabete dayalı konumları ifade eder" (Swartz, 2011: 167). Alanlar, özgül sermaye tipleri ya da sermaye bileşimleri etrafında düzenlenmiş, yapılanmış mekânlar olarak düşünülebilir.

Bourdieu, üç farklı alan stratejisi tipinden söz eder: muhafaza, izleme, bozgun. Muhafaza stratejileri genellikle hâkim konumdakilerce, alanın kıdemlilerince benimsenir. İzleme stratejileri, bir alandaki hâkim konumlara ulaşma çabalarıdır ve genellikle alana yeni katılanlarca benimsenir. Son olarak bozgun stratejileri hâkim gruplardan pek beklentisi olmayanlarca benimsenir. Bu stratejiler, alanın standartlarını tanımlama meşruiyetlerine meydan okudukları hâkim gruptan az çok kopuş biçimini alır (Swartz, 2011: 176). Alan içinde egemen olanlar kendi

egemenliklerini sürdürmek isterler, değişim ve yeniliklere kapalıdır. Diğer konumdakiler yıkma stratejileri geliştirmeye yatkındır. Kültürel meşrulaştırma ve tahakküm ilişkisi, özel tarzlara ya da düşüncelere göre değil, hâkim pratiklerin karşısından duran muhalif pratiklere göre gerçekleşir (Bourdieu, 2013: 213). Alana hâkim olanlar ve alana sonradan dahil olanlar arasında etkin mücadele bulunur. Bu baskın olma, sermayenin el değiştirmesi ve söz sahibi olma mücadelesidir. Alandaki hâkim grup alana erken katılmaları ve alan içerisinde sermaye sahipliklerinin daha fazla olmasından dolayı avantajlı konumdadır ve bu konumlarını korumak adına savunmacı tutum içerisinde. Yerlerini korumak için alana sonradan girenlerle mücadeleye girerler. Onlar değişime kapalıdır çünkü değişim onları sahip oldukları konumlarından edebilir. Baskın grup için olması gereken zaten sahip olunandır ve önemli olan durumun korunmasıdır. Alana sonradan dahil olanlar ise hâkim grubun alandaki yerini almak için yeniden üretim stratejileri geliştirmeye çalışırlar. Dengeleri değiştirmek için sürekli bir çaba göstermek zorundadırlar. Alana yeni girenlerin değişim arayışı ve alana hâkim olanların değişime direnç göstermeleri alanın dinamik yapısının korunmasına, bu ise alan içinde yeniden üretime olanak sağlar.

Alan, bir güçler alanıdır. Bir alanı diğerinden ayıran kaynakların eşitsiz dağılımıdır. Tüm alanlarda belli bir sermaye türü bakımından zengin olan egemenler ve bu sermayeye daha az sahip olan hükmedilenler vardır. Bu hükmedenler sermayeyi elde edebilecekleri araçlara sahiptirler ve aynı zamanda hükmettikleri ile mücadele etmek durumundadırlar. Dolayısıyla sermayeden kaynaklanan eşitsizlik, bu iki taraf arasında rekabeti ve güç ilişkisini meydana getirir. Aslında var olan bu iki konum, birinden biri var oldukça anlamlıdır ve ilişkiseldir. Dolayısıyla bireyler alandaki konumlarını korumak ve sermayelerini muhafaza etmek adına mücadele içinde olurlar. Bireylerin bu alanlarda benimsedikleri mücadele stratejileri, zihinsel yapıların kaynağından doğan habitus ile gerçekleşir. Bireylerin yetenek ve eğilimleri alanlarda konumlarını belirlemelerine yardımcı olur. Bu konumlar, yerini muhafaza etme ya da daha iyi, daha güçlü hale gelme arzusundan doğar. Bourdieu, bireylerin eylemlerinin daima toplumsal alandaki konumlarını korumaya veya yükseltmeye yönelik olduğunu varsaymaktadır (Jourdain ve Naulin, 2020: 126).

Bourdieu alanları kuralları belirli olan oyunlara benzetir. “Alanların kendine özgü işleyişleri olmasına rağmen, tüm alanları belirleyen genel yasalar vardır. Din

alanı, felsefe alanı, siyaset alanı ya da kültürel alan incelenirken, her alanın özgün özellikleri keşfedilir, aynı zamanda başka alanlara nasıl yaklaşılabileceğine dair ipuçları elde edilir” (Bourdieu, 2013: 215). Alan mücadelesi belirli sermaye biçimleri etrafında döner. Örneğin kültürel sermaye, entelektüel alanda kilit unsurdur, iş dünyasındaysa ekonomik sermaye kilit nitelik taşır. Bilim insanları bilim alanında bilimsel sermaye için çalışır. (Swartz, 2011: 174). Bununla birlikte alanlar arasında hiyerarşik bir yapı da vardır. Özellikle ekonomik alan, diğer alanlara göre daha hızlı değişim ve gelişim gösterebildiği için diğer alanları baskı altına alır. Alanlar bir şekilde birbirlerine üstünlük sağlayarak eşitsizliği meşru gösterme çabasına girişirler.

Bourdieu’nun toplumsal dünya hakkında son derece katmanlı bir görüşe sahip olduğu açıktır. Ona göre bireyler ve gruplar, hiyerarşik olarak yapılanmış bir toplumsal mekân içerisindeki göreceli konumlarını yükseltmek ya da korumak için mücadele ederler. Zaten toplumsal eşitsizliğin kökleri de sermaye tiplerinin eşitsiz dağılımına dayanan nesnel yapılarda yatmaktadır (Swatz, 2011: 204). Alan hem sermaye türleri ile ilişkilidir hem de içinde egemen olanla dahil olanın mücadelesini barındırır. Piyasadaki sermaye dağılımının, rekabet eden bireyler, gruplar ve örgütler arasındaki ilişkilerin düzey ve hiyerarşisine işaret eder (Bourdieu, 2014: 73). Alan içindeki bu hiyerarşi tekrar eden bir döngüdür. Alan içerisinde güç dengelerini bozan ve gücü temsil eden ise sermaye sahipliğine sahip olma oranıdır. Alan içerisinde sermaye sahipliği yüksek olan, alanın hâkimidir.

2.4. Sermaye

Bu tez çalışması, boşanmış kadınların hem boşanma öncesi mevcut sermaye birikimlerinin açığa çıkarılmasına ve dolayısıyla bu sermayelerin evlilik/boşanma sürecindeki yerinin anlaşılmasına hem de özellikle boşanma sonrası kadınların sermayelerini nasıl zenginleştirdiklerinin anlaşılmasını dair bir tez olması sebebiyle özellikle burada Bourdieu’nun kavramsallaştırmasına büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Sermaye sahipliği ve sermaye dönüşümlerinin nasıl kullanıldığını anlama ihtiyacımız tez içerisinde sermaye kavramına daha büyük bir alan ayırmayı gerekli kılmıştır.

Bourdieu güç dengelerinden ve bireylerin güç dengesinde yer edinmeye çalışmalarından birçok eserinde söz etmektedir. Bourdieu; “eyleyicilerin sosyalleşme tarihleri sayesinde sahip oldukları özellikler ve yatkınlıklar (dini aidiyet, eğitimsel birikim, yeme alışkanlıkları, konuşma tarzı vb.) ve bunların diğer eyleyiciler ile ilişki içinde mübadele edilmesi (tanıma, kutsama, tabi olma, paylaşma vb.) olarak”

sermayeyi, “etkisini içinde (yeniden) üretilip tedavüle sokulduğu alanda gösteren; değerini alan dinamikleri içinde kazanan bir toplumsal ilişki, toplumsal enerji” (Bourdieu, 2015: 19) şeklinde tanımlamaktadır. İktidarı elde etmenin temeli sermayedir ve sermaye onun kavrayışında salt anlamda maddi kaynaklar olarak yer almamaktadır. Güç, sembolik sermayeye dönüştürülerek devam ettirilebilmektedir. Kaynakların sınırlı olduğu bir alanda mücadele yaşanmaktadır. Örneğin ekonomi alanında fertler daha fazla para kazanmanın yollarını ararken, kültür alanında ise akademik başarılar elde etmeye çalışırlar. Sermaye kavramının dar ekonomik anlamından çıkarılarak maddesel alanın yanı sıra kültür ve sembolik sermayeleri de içermesiyle birlikte sosyal alanın yapısı daha iyi anlaşılacaktır.

Sermaye kavramıyla ilişkili olarak akla ilk gelen ismin Karl Marx olması kaçınılmazdır. İlk olarak Marx tarafından kavramsallaştırılan sermaye kavramı, günümüzde katı anlamda sadece ekonomik terimlerle kullanılmamaktadır. “Farklı sermaye türlerinin de faydasının ölçülebilmesi ve katma değerinin arttırılabilmesiyle sermayenin tanımı genişletilmiştir” (Lin, 2008: 4-5; akt. Ağcasulu, 2017: 118). Marx sermaye kavramıyla parasal durumu, maddi kaynağa çevrilebilecek gücü ifade etmeye çalışmıştır. Onun sermayesinin temsilcisi burjuva sınıfıdır. Sermaye kavramından bahsederken yalnızca maddi kaynağı değil aynı zamanda burjuvanın kullanımında olan taşınamaz varlık, makineler, binalar ve benzeri yapıları da sermaye kavramı içerisinde değerlendirir. Bu noktada amaç, kapitalist sistemin uçlarında yer alan burjuva ve işçi sınıfının dinamiğini sağlamaktır. Bourdieu’da ise sermaye kavramı form değiştirir ve sosyal bir görünürlüğe kavuşur. Bourdieu’nun Marksizmle farklılaştığı noktalardan biri görünürde gayri iktisadi olan mallar ve hizmetler için de ekonomik çıkar kavramını kullanmasıdır. Marksizm, ekonomik yapıların merkeziliğini vurgulayarak öznelcilik-nesnelcilik ikiliğini yeniden üretir. Çıkar kavramını toplumsal hayatın maddi boyutuyla sınırlar. Marksist altyapı-üstyapı ayrımını da aynı ikiliğe dayandırır. Bourdieu bu ayrımı reddeder. Ekonomik çıkar fikrini, maddi amaçların yanı sıra simgesel ve gayri maddi amaçları da içine alarak genişletir (Swartz, 2011: 98). Aynı şekilde sermaye fikrini de kültürel, maddi, toplumsal ya da simgesel olarak bütün iktidar biçimlerini içine alacak şekilde genişletir. Bu çeşitli kaynaklar bireyler ve gruplar tarafından toplumsal düzendeki yerlerini korumak ve yükseltmek için kullanılır. Bourdieu, bu tür kaynakları değerli kaynaklar olarak mücadele nesnelerine dönüştüklerinde sermaye olarak

kavramsallaştırır (Swartz, 2011: 108). Swartz, Bourdieu'nun sermaye kavramını şu sözlerle ifade eder:

Bourdieu'nun sermaye kavramı, bazı noktalarda Marx'ın sermaye kavramına çok yaklaşıp: “Sermaye biriktirilmiş emek”tir der örneğin, ya da çeşitli iktidar tipleri arasındaki “evrensel denkleştirici, bütün denkliliklerin ölçütü, emek zamandan başka bir şey değildir” der... Sermaye “geçmiş emeğin biriktirilmiş emeği üzerindeki, dolayısıyla belirli bir kategorideki malların üretimini güvence altına alma eğiliminde olan mekanizmalar üzerindeki, böylece bir dizi gelir ve kar üzerindeki” iktidarı temsil eder (Swartz, 2011: 109).

Bourdieu genellikle dört sermaye tipinden söz eder: iktisadi sermaye (para ve mülk), kültürel sermaye (eğitimde dahil olmak üzere kültürel mallar ve hizmetler), sosyal sermaye (tanışıklıklar ve ilişki ağları), simgesel sermaye (meşruluk). Marx'inkinden farklı olarak, kapitalizme özgü emek biçimlerini ayrı bir kategoride değerlendirmez. Bourdieu sermayeyi, taşıdıkları emek miktarı bakımından nicel farklılıklar üzerine kurulu iktidar ilişkileri olarak değerlendirir. Bu nedenle onun kavramı kapitalist emek biçimlerini kapitalist olmayan emek biçimlerinden ayırt etmez (Swartz, 2011: 110).

Farklı sermaye tanımlamalarından yola çıkarak Bourdieu için “sermaye, kişinin belirli bir toplumsal alana katılımını ve bu alan içinde rekabetin getirdiği özel kazançlara ulaşmasını mümkün kılan belirli bir toplumsal arenada mevcut etkili bir kaynaktır” (Wacquant, 2014: 62) demek doğru olacaktır. Üç temel sermaye türü vardır: Ekonomik (maddi ve parasal değerler), kültürel (kıt sembolik mallar, beceriler ve unvanlar) ve sosyal (bir gruba üyelikten kazanılan). Dördüncü bir sermaye türü olan sembolik (simgesel) sermaye ise aslında insanların sermaye olarak algılamadıkları belirli bir sermaye biçiminin etkisini anlatır. Örneğin, “bahsettikleri” zaman ve paraya hayırseverlik yüklemenin bir sonucu olarak üst sınıfın üyelerine ahlaki nitelikler atfettiğimizde.

Bourdieu **ekonomik sermayenin**, bütün diğer sermaye biçimlerinin kökeninde yattığını ve bunların aslında “ekonomik sermayenin dönüşmüş, kılık değiştirmiş biçimleri” olduğunu düşünür. “Her şey bir yana, kültürel sermaye biriktirmek için gereken zaman yatırımı, dolayısıyla kültürel sermaye yatırımı sağlayan, ekonomik sermayedir” (Swartz, 2011: 117). Ekonomik sermaye ekonomik kaynaklara ve paraya çevrilebilen mallara sahip olma anlamına gelir ve diğer sermaye türlerine ulaşımında görev üstlenir. Diğer sermaye türlerinin birikimi ekonomik sermayenin varlığıyla çoğu zaman paralellik gösterir. Ekonomik sermayenin imkânları doğrultusunda birey yaşam tarzını ve tercihlerini belirlemektedir. Bu bağlamda ekonomik sermaye kişinin yaşam şeklini belirleyen, çevre koşullarını ve beklentilerini belirleyen bir yapı olarak yerini alır. Ekonomik

kaynakların elde bulundurulması yoluyla elde edilen ekonomik sermaye fikrinin çıkış noktası Marx'ın sermaye kavramıdır. Marx ve Bourdieu aynı kavramdan söz ediyor gibi görünseler de Bourdieu'nun kavramı Marx'ın sermaye kavramından farklılaşmakta ve daha kapsamlı bir alanı ifade etmektedir. Marx'ın sermaye kavramının karşıladığı sınıfın sınırları belirgindir. Buna karşın Bourdieu'nun sermaye görüşü, toplumsal ve kültürel farklılıkları kapsayan geniş bir ağı temsil etmektedir.

Bourdieu **kültürel sermaye** kavramını, aynı toplumsal kökenlere sahip olsalar da farklı eğitim düzeylerine sahip ailelerin çocuklarının okulda gösterdiği başarının eşit olmadığını açıklamak üzere yaptığı araştırma sonucunda kavramsallaştırmıştır. Kültürel sermaye kavramının üç farklı hali vardır: İlki, bireyin sosyalleşme yoluyla içselleştirdiği, daha çok beğeni ve anlayış örüntülerini oluşturan, kültürle kazanılmış değerleri kapsar. Bu miras alınmış kültürel sermaye yatırımı, okul sıralarında kendini pozitif olarak gösterir. Kültürel sermayeyi yalnızca okul başarısı olarak sınırlamaz. Ona göre kültürel sermaye, hayatın pek çok alanında işlev görür. Kültürel sermaye ikinci olarak nesneleşmiştir. Yani kitaplar, sanat eserleri, bilimsel araçlar gibi kullanılmaları için uzmanlaşmış kültürel beceri gerektiren nesnelere işaret eder. Kültürel sermayenin üçüncü hali, kurumsallaşmış halidir. Burada eğitim sistemini kasteder. Statünün belirlenmesinde etkin rolü bulunduğunu düşünür (Swartz, 2011: 112). Bourdieu kültürel sermayeyi, enerji ve para karşılığında elde edilebilecek ve daha sonra yüksek statülü meslekler ve gelirle değişim yapılabilecek bir sermaye türü olarak görmektedir.

Benzer konumlara sahip bireylerin sermayelerinin hacim ve yapısı, zaman içerisinde birbirlerinden farklılaşabilmektedir. Toplumsal kökenle pratik arasındaki bağıntı iki etkinin sonucudur: İlki doğuştan getirilen ilksel varoluş koşulları tarafından aşılama etkisi; diğeri ise toplumsal yükseliş ya da düşüş tecrübelerinin etkisi (Bourdieu, 2015: 173). Bourdieu kültürel sermayeyi doğum anından itibaren kazanılan, eğitim kurumları ve aile kurumları başta olmak üzere sosyal yaşam boyunca edinilen tüm donanım olarak ifade etmektedir. Bourdieu *Ayrım* kitabında sınıf mücadelesi içinde sermayelerin yerinin belirlenmesini ve elde edilmesini şu sözleriyle açıklar:

İyelikler sisteminin (sınıf mücadelesi alanında işgal edilen konumu belirleyen ve bu konum tarafından belirlenen) ele alınan konu her ne olursa olsun (gıda tüketimi, doğurganlık, kredi, alışkanlıklar, siyasi görüşler veya dini pratikler vb.)

daima en büyük açıklayıcı güce sahip olduğunu ve eş zamanlı olarak onu oluşturan etmenlerin göreceli öneminin bir alandan diğerine değişkenlik gösterdiğini, şu veya bu etmenin duruma göre ön plana çıkmasını (eğitime bağlı sermayenin bir yerde, iktisadi sermayenin başka bir yerde, sosyal sermayenin diğer bir yerde ön planda olmasını) anlayabilmek için, sermayenin toplumsal bir ilişki olmasından, yani üretildiği ve yeniden üretildiği alan dışında başka bir yerde var olmayan ve etkilerini göstermeyen bir toplumsal enerji olmasından dolayı sınıfa bağlı niteliklerin her birinin değerini ve etkinliğini her alanın bizzat özgün yasalarından aldığını kavramak yeterlidir (Bourdieu, 2015: 176).

Kültürel sermayenin içinde barındırdığı birçok özellik bulunmaktadır. Genel kültür, sözel beceri, okul sistemi hakkında edinilen bilgi bunlardandır. Bourdieu, kültürel sermayenin doğuştan kazanılmasına paralel olarak sermayenin eşitsiz dağılımından da söz eder. Öğrencilerin akademik başarısının ebeveynlerinin kültürel sermayeleri ile paralellik gösterdiğine vurguda bulunur. Sosyal avantaj ve dezavantajlar gelecek ve daha genel olarak tüm bir kültürel hayat üzerinde bu kadar güçlü biçimde etkili oluyorsa bu, fark edilsin veya edilmesin, kümülatif olmalarındandır. Örneğin babanın toplumsal hiyerarşi içerisindeki konumu, çok güçlü biçimde ailenin diğer üyelerinin benzer konumuyla ilişkilidir. Aynı şekilde bu konum, ortaöğrenimini büyük veya küçük bir şehirde yapıp yapmamasından bağımsız değildir (Bourdieu ve Passeron, 2015: 47). Bu bağlamda ebeveynlerin kültürel sermayesinin bireylere aktarıldığı sonucu çıkarılabilir. Doğuştan getirilen, aile ile aktarılan güçlü kültürel sermaye akademik hayatta bireyler arasında yetenek gibi algılansa da bu kültürel sermayenin aktarımından doğan eşitsizlikle açıklanabilmektedir. Bourdieu'ya göre akademik başarıda görülen bu eşitsizlikler, servet farklarından çok kültürel farklılıklara dayanır. Belli bilgi birikimi ve kültürel biçimleri değerlendirme kapasitesine sahip “yüksek kültür”ün bilgisine sahip olan sınıfa ait bireyler, kültürel imtiyaza sahiptir. Eğitim konusunda en iltimaslı olan üniversite öğrencilerinin sahip olduğu bu kültürel sermaye, aileden ve çevreden edindikleri kültür ile okulun vermeye çalıştığı kültür arasındaki benzerlik anlamına gelir. Dolayısıyla okul kültürü, yüksek kültür ile aynı şeyleri önemsemektedir ve sınıf farklılıklarını yaratan temel unsur yüksek kültürün eğitim ile yakın ilişkisidir. Farklı toplumsal sınıfları birbirinden ayıran; sınıfların okul kültürüne olan uzaklık ve yakınlıkları ile bu eğitimi elde etmelerini sağlayan eğilimleridir (Jourdain ve Naulin, 2020: 53).

Edinilen, sahip olunan kültürel sermaye bireyler arasında farklar, sınıfsal ayrımlar ve hiyerarşiyi doğurmaktadır. Bu farklı sınıfların tüketim alışkanlıklarını bireysel olana indirgmeden toplumcu olarak ele aldığımızda sınıf mücadelesinin

toplumsal bir kabulden ileri geldiği görülebilir. Estetik seçimler, yaşam tarzları yansıması, ekonomik koşullar kültürel sermaye ile ilişkilidir. Beslenmeye, giyim-kuşama, kozmetiğe değin tüm tercih uzamları, sermayenin hacmi ve yapısına göre belirlenen toplumsal uzamla aynı temel yapıya göre düzenlenir. Kültür tüketimlerinin, içinde tanımlandığı yaşam stilleri uzamını eksiksiz olarak yeniden kurmak için, her sınıf ve sınıf fraksiyonu, yani sermayenin her bir konfigürasyonu için, söz konusu görece homojen var oluş koşulları sınıfının karakteristiği olan zorunlulukları ve kolaylıkları özgün bir yaşam stiline tercüme eden habitusun üretici formülünü ortaya koymak gerekir ve bu bir kere gerçekleştirildikten sonra, pratiklerin belli başlı sahalarında -spor veya müzik alanında olduğu gibi besin, ev dekorasyonu, siyaset veya dil kullanımı vb.- habitusun yatkınlıklarını, her bir alan tarafından sunulan stilistik mümkünler içinden birini veya diğerini hayata geçirerek nasıl özgünleştirdiğini saptamak gerekir (Bourdieu, 2015: 306).

Bir diğer sermaye türü olan **sosyal sermaye**, toplum içindeki ilişkileri, kurulan bağları ve bunların sürekliliğini yansıtır. Karşılıklı tanışmaya ve kalıcı ilişkiler ağına bağlı mevcut ve potansiyel kaynakları ifade eder. Sosyal sermaye diğer sermayelere ulaşımında araç olarak kullanılabilir ve sosyal ilişkiler ağı, yatırım olarak görülebilir. Bireyin ilişki ağının büyüklüğü ve ilişkide bulunduğu kişilerin iktisadi ve kültürel sermayesi ne kadar fazlaysa toplumsal sermayesi de aynı oranda etkilenecektir (Jourdain ve Naulin, 2020: 107).

Bourdieu, sosyal sermayeyi “bireyin, tanıdıklarıyla olan ilişkileri sayesinde elde ettiği fiili ya da potansiyel kaynakların toplamı” olarak tanımlar ve bu sermayenin, “karşılıklı tanınırlığa dayalı, az ya da çok kurumsallaşmış ilişki ağları içinde üretildiğini” belirtir (Bourdieu, 2021: 120). Karşılıklı tanınırlık veya grup üyeliği ile belli derecede kurumsallaştırılmış ilişkilere dayanan sosyal sermaye, devamlı ve kalıcı ağlarla elde edilen, gerçek ve potansiyel kaynakların toplamıdır (Bourdieu, 1986; akt. Ağcasulu, 2017: 118). Sosyal sermayeyi kaynaklara ulaşmadaki eşitsizlik ve iktidar ile açıklayan Bourdieu, kaynaklara ulaşımın sosyal ilişkiler üzerinden sağlanacağını ifade eder. Bireylerin ait olduğu grup aidiyeti, onların doğuştan edindikleri habitusları ile hayatlarını kolaylaştırırken bir yandan da kişiler arası eşitsizliklerin oluşmasına sebep olur. Sosyal sermaye ilişkiler ağına bağlı, toplumsal alanı güçlü bir sermaye türüdür. Bireyler tarafından tek başlarına üretilemez. Sürekliliği ve iletişimde olmayı gerektirmektedir. Ağların aktif olarak

kullanılması, pekiştirilmesi gerekir. Sosyal sermayenin temel unsurunu sosyal ağlar, benzerlikler, ortak kanaatler oluşturur. Toplumu bir arada tutan şey de tam olarak budur: Karşılıklı güvenilir, sağlam ilişkiler bütünü. Toplumsal hayatta ilişkiler sosyal sınıflar çerçevesinde gerçekleştiğinden, ilişki ağları ve sosyal sermaye daha çok benzer gruplar arasında, bireylerin kendi sınıfsal konumlarına yakın kişiler arasında var olacaktır. Bourdieu'ya göre ise bireyin ilişki ağı ne kadar genişse ve ilişkide bulunduğu kimselerin iktisadi ve kültürel sermayesi ne kadar güçlüyse o kadar fazla toplumsal sermayeye sahiptir (Jourdain ve Naulin, 2020: 107).

Bireysel getirilere vurgu yapan Baker, sosyal sermayeyi; “belli sosyal yapılardan elde edilen ve bireylerin ilişkilerinden dolayı çıkarları için kullandıkları bir kaynak olarak tanımlamaktadır” (Baker, 1990: 619; akt. Ağcasulu, 2017: 116). Bireyin sahip olduğu bağlantılar, aynı zamanda aktörün ulaşabileceği olası kaynakları ve bu kaynaklara yönelik sınırlarla fırsatları belirlemektedir. Sosyal sermaye bir nitelik olarak, kişinin kendine yaptığı bir “yatırım” ve örgütün kolektif amaçlarına yaptığı “artı değer” olarak görülmektedir. Sosyal sermayenin doğasında ilişkiler yer aldığı için, beşerî ve ekonomik sermayenin aksine, aktörlerin kontrol edemediği bir sermaye türüdür (Kilduff ve Tsai, 2003: 26-30; akt. Ağcasulu, 2017: 116). Sosyal sermayenin yapısal ve kültürel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Yapısal boyut bireylerin sosyal ağlarından, kültürel boyut ise sosyal normlardan oluşmaktadır. Sivil toplumun yatay yapılanması bireyler arasında karşılıklı yükümlülükler doğurmaktadır. Böylece bireyler, kolektif çıktılarda iş birliği ve eşgüdümü desteklemektedirler (Norris, 2000: 2; akt. Erdoğan, 2006: 4).

Sosyal sermayenin iki türü dayanışmacı ve aracı sosyal sermayedir. Bu ayrımın temelinde, yine sosyal sermayenin kolektif ve bireysel getiri farklılıkları yer almaktadır. Dayanışmacı sosyal sermaye için gerekli olan koşullar, ağ kapalılığı, yüksek yoğunluk ve güçlü bağlardır. Bu özellikteki sosyal ağların sosyal sermaye için gerekli olduğu ve bu ağlarda yer alanların sosyal sermaye yönünden zengin oldukları düşünülmektedir. Güçlü ve yoğun ilişkiler, dayanışmacı sosyal sermayenin güven unsuruna daha fazla önem vermesine neden olmaktadır. Bireysel getirilere odaklanan aracı sosyal sermayede bireyin ilişkilerdeki konumu avantajları belirlemektedir. Başka bir deyişle, ağlarda köprü konumunda yer alanlar ağdaki konumlarından dolayı daha fazla sosyal sermayeye sahip olmaktadır. Aracı sosyal sermayede gerekli önkoşullar, yapısal boşluk, köprü rolünde aktörler ve zayıf

bağların varlığıdır. Aracı sosyal sermayede güven unsuru çok fazla işlenmemektedir. Sıkı ve güçlü ilişkilerin aksine, zayıf ve tanıdık bağlarla genişletilmiş ağlar teşvik edilmektedir (Ağcasulu, 2017: 124).

Simgesel (sembolik) sermaye ise Bourdieu'nun ekonomik dünyanın dışında kalan ve simgesel düzeyde işleyen alanları çözümlemek için kullandığı bir sermaye türüdür. Bireyin duruşu, kullandığı dili, prestiji gibi özelliklerin toplamıdır. Simgesel sermayeyi Bourdieu habitus kavramı ile açıklar. Sembolik değerler, eylemcisinin geçmişten getirdiği kazanımları ile oluşur. Güçlü bir simgesel sermaye sahibi birey, toplumda edinmek istediği kazanımlara görece daha kolay ulaşmaktadır.

Sosyal sermaye, toplum içindeki ilişkileri, kurulan bağları ve bunların sürekliliğini yansıtır. Karşılıklı tanışmaya ve kalıcı ilişkiler ağına bağlı mevcut ve potansiyel kaynakları ifade eder. Sosyal sermaye diğer sermayelere ulaşımında araç olarak kullanılabilir ve sosyal ilişkiler ağı yatırım olarak görülebilir. Bireyin ilişki ağının büyüklüğü ve ilişkide bulunduğu kişilerin iktisadi ve kültürel sermayesi ne kadar fazlaysa toplumsal sermayesi de aynı oranda etkilenecektir (Jourdain ve Naulin, 2020: 107).

Bourdieu, sosyal sermayeyi “bireyin, tanıdıklarıyla olan ilişkileri sayesinde elde ettiği fiili ya da potansiyel kaynakların toplamı” olarak tanımlar ve bu sermayenin, “karşılıklı tanınırlığa dayalı, az ya da çok kurumsallaşmış ilişki ağları içinde üretildiğini” belirtir (Bourdieu, 2021: 120). Karşılıklı tanınırlık veya grup üyeliği ile belli derecede kurumsallaştırılmış ilişkilere dayanan sosyal sermaye, devamlı ve kalıcı ağlarla elde edilen, gerçek ve potansiyel kaynakların toplamıdır (Bourdieu, 1986; akt. Ağcasulu, 2017: 118). Sosyal sermayeyi kaynaklara ulaşmadaki eşitsizlik ve iktidar ile açıklayan Bourdieu, kaynaklara ulaşımın sosyal ilişkiler üzerinden sağlanacağını ifade eder. Bireylerin ait olduğu grup aidiyetinin, doğuştan edindiği habitusu ile hayatı kolaylaştırırken bir yandan da kişiler arası eşitsizliklerin oluşmasına sebep olur. Sosyal sermaye ilişkiler ağına bağlı, toplumsal alanı güçlü bir sermaye türüdür. Bireyler tarafından tek başlarına üretilmez. Sürekliliği ve iletişimde olmayı gerektirmektedir. Ağların aktif olarak kullanılması, pekiştirilmesi gerekir. Sosyal sermayenin temel unsurunu sosyal ağlar, benzerlikler, ortak kanaatler oluşturur. Toplumu bir arada tutan şey de tam olarak budur: Karşılıklı güvenilir, sağlam ilişkiler bütünü. Toplumsal hayatta ilişkiler sosyal sınıflar çerçevesinde gerçekleştiğinden, ilişki ağları ve sosyal sermaye daha çok benzer

gruplar arasında, bireylerin kendi sınıfsal konumlarına yakın kişiler arasında var olacaktır. Bourdieu'ya göre ise bireyin ilişki ağı ne kadar genişse ve ilişkide bulunduğu kimselerin iktisadi ve kültürel sermayesi ne kadar güçlüyse o kadar fazla toplumsal sermayeye sahiptir (Jourdain ve Naulin, 2020: 107).

Bireysel getirilere vurgu yapan Baker sosyal sermayeyi; “belli sosyal yapılardan elde edilen ve bireylerin ilişkilerinden dolayı çıkarları için kullandıkları bir kaynak olarak tanımlamaktadır” (Baker, 1990: 619; akt. Ağcasulu, 2017: 116). Bireyin sahip olduğu bağlantılar, aynı zamanda aktörün ulaşabileceği olası kaynakları ve bu kaynaklara yönelik sınırlarla fırsatları belirlemektedir. Sosyal sermaye bir nitelik olarak, kişinin kendine yaptığı bir 'yatırım' ve örgütün kolektif amaçlarına yaptığı 'artı değer' olarak görülmektedir. Sosyal sermayenin doğasında ilişkiler yer aldığı için, beşerî ve ekonomik sermayenin aksine, aktörlerin kontrol edemediği bir sermaye türüdür (Kilduff ve Tsai, 2003: 26-30; akt. Ağcasulu, 2017: 116). Sosyal sermayenin yapısal ve kültürel olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Yapısal boyut bireylerin sosyal ağlarından, kültürel boyut ise sosyal normlardan oluşmaktadır. Sivil toplumun yatay yapılanması bireyler arasında karşılıklı yükümlülükler doğurmaktadır. Böylece bireyler, kolektif çıktılarda iş birliği ve eşgüdümü desteklemektedirler (Norris, 2000: 2; akt. Erdoğan, 2006: 4).

Sosyal sermayenin iki türü dayanışmacı ve aracı sosyal sermayedir. Bu ayrımın temelinde, yine sosyal sermayenin kolektif ve bireysel getiri farklılıkları yer almaktadır. Dayanışmacı sosyal sermaye için gerekli olan koşullar, ağ kapalılığı, yüksek yoğunluk ve güçlü bağlardır. Bu özellikteki sosyal ağların sosyal sermaye için gerekli olduğu ve bu ağlarda yer alanların sosyal sermaye yönünden zengin oldukları düşünülmektedir. Güçlü ve yoğun ilişkiler, dayanışmacı sosyal sermayenin güven unsuruna daha fazla önem vermesine neden olmaktadır. Bireysel getirilere odaklanan aracı sosyal sermayede bireyin ilişkilerdeki konumu avantajları belirlemektedir. Başka bir deyişle, ağlarda köprü konumunda yer alanlar ağdaki konumlarından dolayı daha fazla sosyal sermayeye sahip olmaktadır. Aracı sosyal sermayede gerekli önkoşullar, yapısal boşluk, köprü rolünde aktörler ve zayıf bağların varlığıdır. Aracı sosyal sermayede güven unsuru çok fazla işlenmemektedir. Sıkı ve güçlü ilişkilerin aksine, zayıf ve tanıdık bağlarla genişletilmiş ağlar teşvik edilmektedir (Ağcasulu, 2017: 124).

Simgesel sermaye ise Bourdieu'nun ekonomik dünyanın dışında kalan ve simgesel düzeyde işleyen alanları çözümlemek için kullandığı bir sermaye türüdür. Bireyin duruşu, kullandığı dili, prestiji gibi özelliklerin toplamıdır. Sembolik sermayeyi Bourdieu habitus kavramı ile açıklar. Sembolik değerler, eylemcisinin geçmişten getirdiği kazanımları ile oluşur. Güçlü bir sembolik sermaye sahibi birey toplumda edinmek istediği kazanımlara görece daha kolay ulaşmaktadır.

Dört alt başlığa ayırmış olduğu sermaye kavramı için genel bir değerlendirme yapacak olursak; kültürel sermaye, kişinin doğduğu andan itibaren sahip olduğu, sosyal yaşam boyunca elde ettiği pratikler, aile ve eğitim kurumlarınca elde ettiği becerileri kapsamaktadır. Müzik zevki, izlenilen filmler, meslek seçimi, gelir durumu, ikamet edilen yer gibi alanlar kültürel sermaye aracılığı ile belirlenir. Ekonomik sermaye, mülkiyet hakları ile birlikte paraya çevrilebilen kazançları temsil etmektedir. Simgesel sermaye, diğer sermaye türleri ile karşılıklı etkileşim halindedir. Ekonomik dünya dışında kalan simgesel düzeyde alanları çözümlemek için kullandığı bir sermaye türüdür. Sosyal sermaye ise kişilerin ve grupların devamlı ilişkiler ağını temsil etmektedir. Bir gruba ait olma güdüsü ile ortaya çıkan aidiyete dayanan kaynakları ifade eder.

Bourdieu sermaye türlerinin birbiri içinde dönüşümünün mümkün olduğunu ifade eder. Sermayelerin dönüştürülmesi için uygun alanların oluşması/oluşturulması gerekmektedir. Dönüşüme imkân sağlayan ilk kurum okuldur. Farklı kültürlerle sahip çocukların bir araya geldiği bu kurumlar ekonomik sermaye sayesinde farklı kültürel sermaye sahipliği bulunan çocukların yeni sosyal ağlar kurmasına ve kültürel sermaye geliştirmesine olanak sağlar. Bourdieu, ekonomik sermayenin sınıfsal konumu inşa etmede önemli bir unsur olduğu konusunda birçok düşünür ile hemfikirdir ancak sınıfsal konumun kültürel sermaye tarafından yaratıldığının da altını çizer.

Bireyler toplumsal uzamdaki konumlanışlarını sermayeleri ile gerçekleştirirler ve bu da üç unsur tarafından belirlenir (Jourdain ve Naulin, 2020: 110): İlki, toplam sermaye hacmi. İkincisi, sermayelerin bileşimi ve üçüncüsü, sermayelerin zaman içindeki evrimi ve dönüşümü. Benzer sermaye yapısına ve hacmine sahip aileler ve bireyler, toplumsal uzamda birbirine yakın olarak konumlanacaklardır. Bourdieu'ya göre bireylerin konumları, toplumsal uzamda ilişkisel olarak, diğer birey ve grupların sahip olduğu sermayelerle karşılaştırmalı olarak tanımlanmalıdır. Uzam dediğimiz

şey, birbirinden ayrı ya da bir arada var olan, iç içe olma durumu, yakınlık-uzaklık ile tanımlanan konumlar bütünüdür (Bourdieu, 1995: 20). En nihayetinde sermaye türleri, birbirlerine çeşitli şartlar altında dönüştürülebilir. Kimi zaman bu dönüşüm çok net ve seçilebilirken kimi zaman aradaki çizgi kaybolur ve dönüşüm ilişkisi gizli biçimde gerçekleşebilir.

2.5. Sermayelerin Dönüşümü

Dört alt başlığa ayırmış olduğu sermaye kavramı için genel bir değerlendirme yapacak olursak; kültürel sermaye, kişinin doğduğu andan itibaren sahip olduğu, sosyal yaşam boyunca elde ettiği pratikler, aile ve eğitim kurumlarınca elde ettiği becerileri kapsamaktadır. Müzik zevki, izlenilen filmler, meslek seçimi, gelir durumu, ikamet edilen yer gibi alanlar kültürel sermaye aracılığı ile belirlenir. Ekonomik sermaye, mülkiyet hakları ile birlikte paraya çevrilebilen kazançları temsil etmektedir. Simgesel sermaye, diğer sermaye türleri ile karşılıklı etkileşim halindedir. Ekonomik dünya dışında kalan simgesel düzeyde alanları çözümlemek için kullandığı bir sermaye türüdür. Sosyal sermaye ise kişilerin ve grupların devamlı ilişkiler ağını temsil etmektedir. Bir gruba ait olma güdüsü ile ortaya çıkan aidiyete dayanan kaynakları ifade eder.

Bourdieu sermaye türlerinin birbiri içinde dönüşümünün mümkün olduğunu ifade eder. Sermayelerin dönüştürülmesi için uygun alanların oluşması/oluşturulması gerekmektedir. Dönüşüme imkân sağlayan ilk kurum okuldur. Farklı kültürlerle sahip çocukların bir araya geldiği bu kurumlar, ekonomik sermaye sayesinde farklı kültürel sermaye sahipliği bulunan çocukların yeni sosyal ağlar kurmasına ve kültürel sermaye geliştirmesine olanak sağlar. Bourdieu, ekonomik sermayenin sınıfsal konumu inşa etmede önemli bir unsur olduğu konusunda birçok düşünür ile hemfikirdir ancak sınıfsal konumun kültürel sermaye tarafından yaratıldığının da altını çizer.

Bireyler toplumsal uzamdaki konumlanışlarını sermayeleri ile gerçekleştirirler ve bu da üç unsur tarafından belirlenir (Jourdain ve Naulin, 2020: 110): İlki, toplam sermaye hacmi. İkincisi, sermayelerin bileşimi ve üçüncüsü, sermayelerin zaman içindeki evrimi ve dönüşümü. Benzer sermaye yapısına ve hacmine sahip aileler ve bireyler, toplumsal uzamda birbirine yakın olarak konumlanacaklardır. Bourdieu'ya göre bireylerin konumları, toplumsal uzamda ilişkisel olarak, diğer birey ve grupların sahip olduğu sermayelerle karşılaştırmalı olarak tanımlanmalıdır. Uzam dediğimiz

şey, birbirinden ayrı ya da bir arada var olan, iç içe olma durumu, yakınlık-uzaklık ile tanımlanan konumlar bütünüdür (Bourdieu, 1995: 20). En nihayetinde sermaye türleri, birbirlerine çeşitli şartlar altında dönüştürülebilir. Kimi zaman bu dönüşüm çok net ve seçilebilirken kimi zaman aradaki çizgi kaybolur ve dönüşüm ilişkisi gizli biçimde gerçekleşebilir.

Bourdieu'nun kavramlarının tek başlarına anlamlı karşılıkları olsa da anlamlandırılırken birbirlerinden kopuk halde değildirler. Bourdieu'nun teorisinin temelinde toplumsal gerçekliği anlamak vardır ve bunu yaparken de bu kavramlardan yola çıkarak açıklamalar yapar. Bourdieu toplumsal olayları, sınıfsal ayrımları, bu sınıfsal ayrımlardan doğan eşitsizlikleri açıklamak için alanlar belirler ve bu alanları gücün şekillendirdiğini ifade eder. Bu gücün belirlenmesini ise sermaye belirlemektedir. Sermayenin dağılımı ve elde bulundurulmasıyla güç paralellik göstermektedir. Alanda güçlü olmak için sermaye sahipliğine ihtiyaç olduğunu vurgulayan Bourdieu, her alanın ihtiyacının farklı sermaye türü olduğunu belirtir. Kültürel, sosyal, ekonomik ve simgesel olarak dörde ayırmış olduğu sermaye türlerinin her birinin ilgili alanda güç sahibi olunması adına öne çıkacağını belirtir. Bourdieu'nun alan kavramını bir başka şekilde ifade etmek gerekirse alan, sermayelerin ifade sahasıdır. Habitus ise sistemin yeniden üretimi noktasında bu çembere dahil olur. Habitus geçmiş deneyimlerden yola çıkarak geleceği şekillendirme görevini üstlenir. Kişilerin sosyal sınıflarının belirlenmesine önemli katkısı bu sayede meydana gelmektedir. Kendi yatkınlıklarına hâkim birey, alan içerisinde karşılaştığı sıkıntılarını habitusu yardımıyla şekillendirip çözebilecektir.

Bourdieu'da kavramlar iç içe geçmiş ve birbirlerini tamamlama aracı olarak kullanılmaktadır. Alanı tanımlayan Bourdieu, bu alanda hüküm sürme çabaları sonucu elde edilen her şeyi sermaye ile tanımlamıştır. Bourdieu düşüncesinde sermayenin bir alan ile ilişkili olmaması durumunda varlığı söz konusu olmamaktadır. Alan kavramını anlamlandırırken sermaye kavramından faydalanır ve alanı yapılandırmak için de habitusu kullanır. Alan aynı zamanda habitusu şekillendirir ve varlığını bu yolla sürdürür. Alan habitusu şekillendirirken yeniden üretimi sağlayacak olan aktörü de harekete geçirerek devinimi sağlar. Habitusun salt bireysel olmamasından kaynaklı bu hareketlilik, bireysel bir adım olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bourdieu, çeşitli kuramları inceleyip kendi bütünleştirici sosyolojik

kuramını oluşturduğu gibi, kavramları da birbirinden bağımsız değerdendirmelere tabi tutmayıp birbiri içinde anlamlandırarak açıklamaktadır.

3. TARİHSEL ARKAPLAN: AİLE KURUMU VE BOŞANMA OLGUSU

3.1. Bir Toplumsal Kurum Olarak Aile

Aile, insan toplumlarının en temel ve en eski sosyal kurumlarından biridir. Sosyolojik açıdan bakıldığında aile, bireylerin toplumsallaşma sürecinin başladığı, kültürel normların ve değerlerin aktarıldığı, toplumsal yapının sürekliliğini sağlayan bir yapı taşıdır (Giddens, 2009). Aile toplumu oluşturan bireylerin tek tek ilişkilerini düzenler, toplumsal normları sistemleşmesini sağlar ve düzen içerisinde yaşam kurulmasını olanaklı kılar. Aile kavramının taşıdığı anlam zaman içerisinde değişse de tarihten ve sosyal yapıdan kaynaklanan güç korunmaktadır. Toplumun devamı ve varlığını sürdürebilmesi büyük ölçüde ailenin taşıdığı kültürel varlığa ve aktarıma bağlıdır.

Aile hakkında çeşitli tanımlar yer almaktadır. Aileye ilişkin farklı bir özelliğin ön plana çıkarılması, bu tanımları çeşitlendirmekle birlikte özünde tanımlamalar arasında büyük farklılıklar olmadığı söylenebilir. Aileyi, karı ve koca ile kurulan bir birlik olarak tanımlamak mümkündür. Çocuklar ise bu birliğin tamamlayıcı unsurlarıdır. Bu haliyle aile toplumun en küçük birimidir. Bazı toplumbilimciler aileyi toplumun çekirdeği olarak kabul ederler. Buna göre aile, toplumsal, ekonomik, kültürel özellikleriyle küçük bir topluluktur (Doğan, 2009: 1). Farklı düşünürlerin aile ile ilgili birçok tanımı (Doğan, 2009: 1; Şahinkaya, 1990: 38; Ülken, 1990: 27; Gökçe, 1990: 207) bulunmakla birlikte hepsinin özünde benzerlik bulunmakta ve genel olarak aile, aynı çatı altında yaşayan anne, baba ve çocuklardan meydana gelen topluluk olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte aile insanlık tarihinin en başından itibaren izlenen bir topluluk ve kurumdur. Eröz (1990: 225) sosyolojinin, ailenin klan ailesi ile başladığı görüşünü benimsediğini ifade eder. Ona göre bazı materyalist sosyologlar, insanlığın ilk devirlerinde ailesiz bir yaşama hali düşünüyor olsalar da bu iddia, ilmin verilerine uymamaktadır. İnsanlığın ilk çağlardan beri ailesiz devir olmamıştır. Aile cemiyeti (toplumu), cemiyet aileyi doğurmuştur.

Klasik sosyologlar, ailenin toplumsal bütünleşme ve düzen açısından önemi üzerinde dururlar. Toplumsal normların aktarımında aile köprü görevindedir. Aile bireyin toplumda nasıl davranması gerektiğini, toplumla kuracağı ilişkiyi, aidiyet hissini, sorumluluk duygusunu bireye öğretir. Birey aile içinde tüm bu davranış

kalıplarını edinir ve sosyal bütünleşme gerçekleşir. Klasik sosyologlar sanayileşme ve toplumsal iş bölümünün değişimi açısından ailenin dönüşümünü incelerler. Klasik sosyolojinin mirasında aile meselesini en çok ele alan düşünür Emile Durkheim, modernleşme sürecinde ailenin dönüşümünü iş bölümünün artışıyla açıklar ve geleneksel geniş aile yapısının yerini daha bireyselleşmiş çekirdek aileye bıraktığını vurgular (Durkheim, 2001: 46). Durkheim'a göre, geleneksel toplumlarda mekanik dayanışma hâkimdir. Aynı zamanda aile ekonomik ve eğitimsel işlevleri üstlenir. Ancak toplumsal iş bölümünün gelişmesiyle birlikte modern toplumlarda organik dayanışma egemen hale gelmiştir. Organik dayanışmanın aktif hale gelmesi de aile gibi kurumların işlevinde dönüşüme yol açmıştır. Süreç içerisinde aile, bahsettiğimiz ekonomik ve eğitsel rollerini uzmanlaşmış kurumlara devretmiş, bununla birlikte kendi içinde daha çok duygusal destek sağlayan bir yapı kazanmıştır. Bu yapı içerisinde bireylerin konumunda değişim yaşanmış ve aile bireylerinin özerkliği artmıştır. Fakat Durkheim bu noktada bireyselleşmesinin aşırıya kaçmasıyla toplumsal bağların zayıflayabileceğini ve anomi gibi patolojik durumlara yol açabileceğini de belirtmiştir (Giddens, 2021: 153-154).

Çağdaş sosyologlar ise aile kurumunu daha ziyade değişim perspektifinden ele almışlar; ailenin değişim süreçlerini ekonomik süreçler, toplumsal kuramlar ve sermaye sahiplikleri çerçevesinde incelemişlerdir. Modernite, bireyselleşme ve küreselleşme gibi olgular, biyolojik birliktelikle ön plana çıkan aileyi bu imajın ötesine geçirerek daha karmaşık yapıların olduğu sosyal bir birliktelik haline getirmiştir. Zygmunt Bauman, Erving Goffman ve Ulrich Beck gibi düşünürler, ailenin bu dönüşümünü farklı teorik çerçevelerle ele alarak modern dünyada ailenin nasıl yeniden tanımlandığını analiz etmişlerdir. Bauman, modern toplumları "akışkan modernite" kavramıyla tanımlamıştır. Akışkan modernitede ilişkiler daha az bağlılık gerektirir ve daha bireyselleşmiş hale gelir (Bauman, 2000: 3-5). Modernleşme ile aile duygusal tatmin aranan esnek bir yapı haline gelmiştir. Geleneksel aile rollerinin değişmesi ile boşanma oranlarının artışı, Bauman'ın bakış açısıyla anlamlandırılabilir. Goffman, bireylerin toplumsal hayatta performans sergiledikleri ve farklı alanlarla farklı roller üstlendiklerini belirtir. Aile, bu performatif rollerin en yoğunlaştığı mahrem alanlardan biridir. Aile içindeki roller toplumsal beklentilerle şekillenir; ancak modern dönemde bu roller daha esnek hale gelmiştir (Goffman, 1959: 22-25). Beck ise modern toplumları "risk toplumu" kavramı üzerinden analiz

etmiş ve bireylerin artan belirsizliklerle yüzleştğini öne sürmüştür. Aile, bu belirsizlik ortamında bireylere psikolojik güvenlik sağlama işlevi görürken, aynı zamanda bireyler biyolojik bağlardan çok seçimli ilişkiler kurma eğilimindedir (Beck, 1992: 97-102). Bu durum, geleneksel aile yapılarının çeşitlenmesine ve bireylerin farklı yaşam biçimlerini benimsemelerine olanak tanır. Bauman, Goffman ve Beck'in analizleri bir arada değerlendirildiğinde aile kurumunun sabit değil, toplumsal değişimlere duyarlı ve dinamik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Çağdaş Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'ye göre ise aile, yalnızca biyolojik bir birliktelik değil, aynı zamanda toplumsal sınıf habitusunun yeniden üretildiği bir alandır (Bourdieu, 2015: 103). Bourdieu (2013: 84); eğitim, sermaye aktarımı, statünün korunması açısından ailenin belirleyici bir rol oynadığını vurgular. Dolayısıyla Bourdieu aileyi; "bireylerinin basit bir toplamı olarak değil, kolektif bir özne olarak görmektedir. Aile, çıkarların bir dayanışmasıdır. Aile, ekonomik, kültürel ve sembolik ayrıcalıkları da toplar. Bu ayrıcalıkların aile tarafından etkili olarak nasıl kullanılacağı sahip oldukları sosyal sermaye miktarını yansıtır. Bourdieu'ya göre, ailenin sosyal sermaye sahipliği, kültürel sermayeyi harekete geçirebilmeleri için önemlidir ve sonuçta aile üyesinin başarısını etkiler" (Güçlü, 2012: 88). Bununla birlikte Bourdieu (2015: 127), aile içindeki iktidar ilişkilerini analiz ederken, simgesel sermaye ve eril tahakküm kavramlarıyla, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin aile içinde nasıl yeniden üretildiğini de açıklar. Dolayısıyla çağdaş sosyoloji, ailenin yalnızca bir kurum olarak değil, değişen toplumsal dinamiklerle şekillenen bir yapı olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Feminist sosyologlar ise aileyi toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği bir alan olarak ele almışlardır. "Feminizm toplumun herkes için vadettiği eşitlik ve özgürlüğü kadın yaşamındaki her alanda gerçekleştirme mücadelesidir" (Çakır, 1995: 750). "Feminist perspektifte ana odak eşitsizliği ortadan kaldırmak ve kadının bağımlılığını sona erdirmektir" (Güçlü, 2012: 86). Dolayısıyla Feminist sosyologlar, ailenin dönüşümünü de toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve ataerkil yapıların yeniden üretimi bağlamında incelerler. Ailenin değişiminde geleneksel geniş aileden modern toplumu temsil eden çekirdek aileye geçişte aile içi roller değişmiş ve kadının aile içindeki rolünde de belirgin farklar oluşmuştur. Kadının yeni bilinci ile eski konumlarının tarihsel süreci tezat oluşturmaktadır. Eğitim eşitliğinden yararlanmak isteyen ve kendi konumunun farkına varmaya başlayan kadın, aile hayatında da daha

fazla eşitlik beklentisine girmektedir. Kadınların bu eşitlik beklentisi ve eşitsizlik gerçekliği aile içi çatışmaların yaşanmasına zemin hazırlamaktadır (Beck, 2019: 156).

Geleneksel ailede kadın ve erkek rolleri görünür biçimde ayrılmıştır. Modernleşme hareketleriyle erkeklerle kadınların fiili olarak eşitlenmesi sırasında aile içi roller de sorgulanmaya başlanır. Modernleşme öncesinde kadın ev dışı alanda da aktif rol alırken sanayi sonrası dönemde ev içi işlerde yükümlülüğü artmıştır. Ailenin geçimini sağlama işi ise tümünden erkeğe yüklenmiştir. Zaman içerisinde ailenin geçimini sağlayan temel figürün erkek olması, kadının ev içi emeğinin görülmesine engel olarak kadın ve erkek arasında eşitsizliğin temellerini atmıştır. Feminist kuram da temelde bu sorunu ve bu sorun etrafında gelişen problemleri yok etmenin yollarını aramaktadır. Modernleşme hareketleriyle başlayan rollerin sorgulanmasıyla “ailedeki iş bölümü ve kurallar kırılmağa başlamış, kadınlar için sosyal koruma duvarlarında delikler belirgin hale gelmiştir” (Beck, 2019: 158). Modernliğin topluma entegre ettiği değişim sürecinde keskin olan aile çerçevesinin sınırları yeniden belirlenmeye başlamıştır. Aile hayatı ve ev içi işlerde yeni denemeler ortaya çıkmaya başlamıştır. “Cinsiyetler arası ilişkilerde yaşanan gelişmeler neredeyse sadece kadınlar ve erkeklerin özel hayatlarındaki karşıtlıklarla sürdürülür. Çekirdek aile çerçevesinin içinde kalınır ve kurumsal yapılar aynen bırakılır” (Beck, 2019: 165).

Sonuç olarak aile, toplumsal yapının karmaşık ve çok boyutlu bir parçasıdır. Hem bireylerin aidiyet hissinin, birlik olma gücünün ve kimliklerinin inşasında hem de toplumsal normların aktarımında kilit rol oynar.

3.1.1. Modernleşme Sürecinde Aile ve Ailenin Kırılmağa Başlaması

Batı toplumlarının 16. yüzyıl ve sonrasında geçirmiş oldukları zihni/felsefi, siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümleri modernlik olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme ise Batı’nın Polanyi’nin kavramsallaştırmasıyla bu “büyük dönüşüm” tecrübesinin Batı dışı toplumlara çoğunlukla tek taraflı ve hegamonik bir tarzda aktarımını ifade eder. Modernliğin Batı toplumlarında doğmuş olması Batı dışı toplumların Batı’yı örnek alması, izlemesi gerektiği fikrini oluşturmuştur. Modernlik süreçlerinin temel iddiası bu yöndedir. Batı dışında kalan toplumların Batı toplumlarına doğru attıkları adımları temsil eden modernleşme; bir başka ifadeyle Batı dışı toplumların geçirdikleri toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel

değişimlere karşılık gelmektedir. Batı dışı toplumlarda modernleşme süreci çoğunlukla özgünlükle kurgulanmış bir süreç olmaktan uzak kalmış ve dayatmacı Batılılaşma politikalarının hayata geçirilmesi şeklinde süreç yönetilmiştir.

Modernleşme süreci, en genel anlamıyla geleneksel toplumsal yapının, endüstrileşme, kentleşme, bilimsel yaklaşımlarla dönüşümünü ifade eder. Bu dönüşüm, birçok kalıp yargının yeniden biçimlenmesine sebep olurken toplumsal ilişkilerde de biçim ve işlev değişikliğini beraberinde getirir. Modern toplum; ekonomik, politik ve kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen, yeni tipte bir toplumun ortaya çıkması olarak düşünülebilir (Altun, 2017: 20). Bu toplum biçimi, 17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa’da filizlenmeye başlayan, Batı ve Batı dışı dünyaya yayılan ya da dayatılan bir toplum biçimidir. Modernlik eskinin dışlanması ve yeninin kutsanması olarak özellikle 19. yüzyılda gündelik hayatları yönlendiren bir hal almıştır. Modernleşme süreci yalnızca maddi kaynakların dönüşümüyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kültürel değerlerin, normların ve toplumsal kurumların yeniden yapılandırılmasını içeren kapsamlı bir evrimi temsil etmektedir.

Modernleşme süreciyle toplumsal yapılar tarih boyunca dönüşüm geçirirken aile kurumu da birçok yönden değişim geçirmiştir. Aile de en genel anlamıyla geleneksel geniş aileden çekirdek aileye evrilmiştir. Geleneksel geniş aile; kırsal kesimde yaygın olarak görülen ve özellikle sanayi öncesi toplumlara özgü ortaya çıkan aile örneğidir. Babadan torunlara intikal eden yatay ve dikey genişlilik içinde ortaya çıkabildiği gibi akrabaları da içine alabilecek bir genişliğe de ulaşabilmektedir (Doğan, 2009: 4). Dışarıdan gelebilecek maddi ve manevi tehlikelere karşı üyelerini koruma rolünü üstlenir. Yapısı içerisinde yaşa ve cinsiyete dayalı iş bölümü dağılımı içermektedir (Zeybekoğlu Dünder, 2012: 50). Çekirdek aile ise, “karı, koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ailedir” (Timur, 1972: 19). Her toplumda kırsal alanlarda geniş ailelere daha çok rastlanmakta ve milletler arası planda da az gelişmiş ülkelerde bu aile biçimi daha fazla görülmektedir. Buradan çıkarımla da endüstrileşme ve kentleşme sürecinde geniş ailenin giderek yerini çekirdek aileye bırakacağı ileri sürülmektedir (Timur, 1972: 9). Demek ki anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile, sanayi devrimi sonrası kent toplumlarının aile yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır (Zeybekoğlu Dünder, 2012: 50). Tarihsel olarak ise çekirdek ailenin, 1750 yıllarında burjuvazi arasında ortaya çıktığı

düşünülmektedir. Aile içi görev dağılımı sermaye sahipliğine göre şekil almış bu ailede erkek ev dışında aktif hale gelirken kadın ev içi görevleri üstlenmiştir. Yeni aile yapısıyla kadınında aile içindeki yeri, görev ve sorumlulukları yeniden anlam kazanmış ve şekillenmiştir. Çekirdek aileyi geleneksel geniş aileden ayıran en temel özellik aile üye sayısının ve işlevinin daha az olmasıdır. Geleneksel geniş aile yapısında bulunan yakın akrabalar çekirdek ailede yer almamakta ve verilen kararlar üzerinde etkileri azalmaktadır.

Aile, formu değişse de insanlığın geçmişi kadar köklü bir tarihe sahiptir. Her ne kadar aile değişim yaşaya da toplumun temel bir kurumu olarak tarihten ve sosyal yapıdan kaynaklanan gücünü korumaktadır. Alternatifler geliştirilse de aile bu gücü ve işlevi devam ettirmektedir. Çünkü toplumun varlığı büyük ölçüde ailenin kültürel varlığına bağlıdır (Doğan, 2009: 1). Son yıllarda ailenin tanımının klasik anlamın dışına çıkarak gelenekselin dışında bir anlam taşıdığı düşünülmektedir. Çekirdek ailenin daima toplum için önemli bir yer tutacağı kabul edilmekle birlikte gelecek yıllarda özellikle Batı toplumlarının ‘aile hayatı’ realitesini giderek daha az yansıtacağı görüşü birçok düşünür tarafından kabul edilmektedir (Köse, 2012: 32). Bu değişimden Türkiye için de bahsetmek mümkündür fakat burada çekirdeklik yoğun bitişiklik ve akrabalık bağları içerisindedir. O nedenle Türk toplum yapısında ailenin geçirdiği değişim aşamaları, Batı tipi değişimden farklıdır. Bu farklılık bir sonrası başlıkta ele alınacaktır.

3.1.2. Türkiye’de Aile ve Dönüşümü

Türk aile yapısı geleneksel aile yapısından çekirdek aile yapısına geçişte bir ara form üretmiştir. Bu formu, Batı tipi bağımsız çekirdek aile öncesi “bağlantılı çekirdek aile” olarak nitelendirebiliriz. Bağlantılı çekirdek aile formu, geniş aileden çekirdek aileye dönüşümün en iyi gözlenebildiği bir aile formu olarak izah edilebilir (Sarı, 2015: 95, akt: Kara, 2018: 382). Bu ara form, gelenekselden moderne aile yapılarının evrimi içerisinde, çekirdek aile modelinin kimi hususiyetlerini korumasıyla birlikte, geniş aile üyeleriyle düzenli etkileşim içerisinde olunmasını ifade eden bir ara model olarak görülebilir. Modern çekirdek ailede bireysellik ve bağımsızlık ön plandadır. Bağlantılı çekirdek aile de ise bu vurguya rağmen, çekirdek aile üyelerinin büyük aileleriyle maddi ve manevi bağlarını koruduğu, sürdürdüğü görülür. Çekirdek aileler ebeveynleriyle bağlantılarını koparmayıp birbirlerine gidip gelmektedirler. Bireyler kendi ailelerini kursalar da çoğunlukla

ebeveynlerine yakın yerlerde ikamet etmekte, çocukların bakımı gibi konularda ebeveynlerin desteğini almaktadırlar. Geleneksel ailede yaşanan gelişmelerin çekirdek aileye geçişte hala sürdürülmeye çalışması bu ara formu meydana getirmiştir. Bağlantılı çekirdek aile modeli, bir yandan aile dayanışmasının devamlılığını sağlarken diğer yandan da geleneksel aileden çekirdek aileye geçişte bireylerin bağımsızlık kazanmasında denge konumundadır.

Türk ailesinin geçirdiği değişim siyasal yenilik ve değişim projelerinden ziyade göç ve kentleşme gibi sosyoekonomik değişim süreçlerinden etkilenmiştir. Türkiye henüz 1940'lı yıllarda yeni siyasal rejimi ve modernleşme talep ve eğilimlerine rağmen sosyolojik açıdan kapalı bir toplumdur. Buna bağlı olarak da aileyi dönüştürücü ve değiştirici etkilerin gelmesi zordur. 1950'li yıllarda başlayan köyden şehre göç hareketleri görece olarak değiştirmiş görünse de bu toplumsal hareketlilik kapalı toplumu değiştirecek dinamiklerden yoksundur. Bu göçler büyük oranda şehir problemlerini oluşturmakla sınırlı kalmıştır. Fakat yine de kente, fabrika çevresine geçici ya da kalıcı işçi göçü, kırsal kesimdeki geniş ailelerin bölünmesine yol açmıştır (Doğan, 2009: 129). Aile değişim tabloları daha çok 1970'li yıllara gelindiğinde deneyimlenmiştir. Genç kuşaklar dünyadaki benzerlerine uygun olarak ideolojik kamplara ayrılmıştır. Yetmişli yıllar boyunca devam eden bu soğuk dalgaya bağlı olarak gençler arasında büyük çatışma ve gerginlik yaşanmıştır. Bu ideolojik çatışmalar; kuşaklar arası çatışmalar, aile bütünlüğünün bozulması, güven kaybı ve korku ortamı, ekonomik sıkıntılar, göç gibi birçok konuda Türk ailesini olumsuz etkilemiştir. Seksenli yıllar bu toplumsal yok oluşun sona erdiği değişim dalgasının Türkiye'de de yaşandığı yıllardır. Toplumun kapalı yapısından kurtulup açık topluma geçişini hızlandıran siyasal ve bürokratik adımlar atılmıştır. Bu hareketlilik Türk ailesinin dış dünyadan kopuk yapısında da büyük değişimler meydana getirmiştir (Doğan, 2009: 181-182).

Görüleceği üzere çekirdek aileyi Batı'da ortaya çıkaran şartlar ile Türkiye'de ortaya çıkaran şartlar arasında sosyolojik açıdan belirgin mahiyet farkı vardır (Doğan, 2009: 178). Batı toplumunda çekirdek aile, sanayi devrimi sonrası yapısal dönüşümle kırdan kente göç eden insanların bireyselleşmesiyle doğal bir değişim süreci geçirmiştir. Bireysellik, ekonomik bağımsızlık, kişisel var olma çabaları da aile yapısında değişimi tetiklemiş ve aile yapısının yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye'de ise çekirdek ailenin ortaya çıkmasında yine kentleşme ve

modernleşme etkin rol almışsa da bu değişim doğal olarak gerçekleşmemiş özellikle Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yeni bir ulus-devlet inşa edilirken geleneksel yapılar yerine modern ve birey temelli toplumsal yapılar ön plana çıkarılmak istenmiştir (Eröz, 1990: 240). Ailenin değişiminde devletin müdahaleci ve yönlendirici etkisinin bulunması çekirdek ailenin daha yüzeysel ve çatışmalı bir nitelik taşımasına sebep olmuştur. Batı'daki gibi derinlemesine bir sanayileşme yaşanmadığı için, geleneksel geniş aile yapısının izleri büyük ölçüde korunmuş; biçimsel olarak çekirdek aile modeli yaygınlaşsa da ekonomik ve duygusal olarak geniş aileye bağımlılık sürmüştür. Geniş aileyle bağların kopmaması "bağlantılı çekirdek aile" dediğimiz ara formların ortaya çıkmasına zemin hazırlayıp iki form arasında denge kuran bir geçiş formu oluşturmıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki çekirdek aile, Batı'daki muadillerine kıyasla daha çok geleneksel değerlerle iç içe geçmiş bir formda varlık göstermektedir.

Türkiye'de insanların kırsal alandan kente göç etmesinin sebeplerinden biri kırsal alanın güçlükleridir (Eröz, 1990: 237). Ancak tüm kentler Batı tarzı bir örgütlenmeye ve yaşam alanına sahip olmadığından bu göç dalgasını kontrol edecek ve göçle gelenleri istihdam edecek gerekli iş alanları bulunmamaktadır. Bu bağlamda göç dalgasının oluşturduğu insan, kentteki sorunların hem nedeni hem de sonucu olmuştur.

Şehirlerin büyümesi, sanayi merkezlerinin meydana gelmesi, köylerden şehirlere büyük göçler olması ile meydana gelen sosyal yapıdaki değişiklikler, aile yapısını da hızla değiştirmekte, bunun da alt başlığı olarak kültür değişiklikleri de meydana gelmektedir. Öte yandan kültür değişimleri de aile ve cemiyyet yapısı üzerinde derin izler bırakan tesirler icra etmektedir. Değişim sürecini en çok etkileyen kentleşme geleneklerde, örf ve adetlerde başlayan bir sarsıntı olarak karşımıza çıkar. Sosyoekonomik ve kültürel dönüşüm projesi olarak modernite, ailenin normatif değişikliğinin nedenidir. Aile kentsel mekânın durumuna göre yapısal bir değişikliğe, küçülmeye uğramış, gecekondu bölgelerinde geleneksel ile modernin karışımı dayanışmacı bir aile tipi (geçiş ailesi) ortaya çıkmıştır. Geçiş ailesi kırsal alan aile ile kent ailesi arasında yeni bir formdur. Geçiş ailesi mekânsal varlığını göçle birlikte gecekondu alanlarında edinmiştir. "Şehirlere yığılma, gecekonduların hızla artmasına yol açarken, bu durum, çeşitli meseleler yaratmıştır" (Eröz, 1990: 244).

Gecekondu meselesi, kentleşme ve modernleşme süreçlerinin kesişim noktasında yer alan, geleneksel uluslararası teorilerde yoksulluk ve suç gibi olumsuz sosyal dinamiklerin göstergesi olarak tanımlanan, ancak Türkiye özelinde farklı boyutlar içeren karmaşık bir olgudur. “Gecekondulaşma, kırdan kente göçen kitlelerin temel konut edinme biçimi olarak Türkiye kentleşmesinin ilk aşamalarında ortaya çıkmış ve 1950’lerde kurumsallaşmıştır” (Işık, 1995: 790). Uluslararası literatürde gecekondu alanları kentle aidiyet kuramamış, ekonomik yetersizlik ve sosyal dışlanma yaşayan bireylerin alanı olarak tanımlansa da Türk modernleşmesi bağlamında karşıladığı anlam yalnızca negatif unsurlarla sınırlı kalmaz. İlk dönem gecekondu, köyden kente göçen aileler için çok önemli bir işlev görmüş, aile fertlerinin kentte bir anlamda ilk deneyimlerini edindikleri bir mekân haline dönüşmüştür (Işık, 1995: 792). Türkiye’de gecekondu, Batı’nın tek tip kentleşme modellerinden farklı olarak dayanışmanın, güçlü sosyal ağların, sosyal kontrolün çok yüksek olduğu, kır ailesinin kent ailesine geçişinin başladığı, kır sorununun kent alanına yayılmadan önce ilk etapta karşılaşacağı tüm problemleri bertaraf etme alanı olarak öne çıkan bir ara form olarak değerlendirilir. Bu ara form “modernleşmenin evrensel teorileri ile yerel sosyo-kültürel pratikler arasında bir köprü işlevi görür; yani suçun ve yoksulluğun ötesinde, sosyal dayanışma ve kontrolün yoğun olduğu mekânlar olarak şekillenir” (Kılıç, 2021: 50). Gecekondu, yerel halkın dayanışma ve organizasyon becerileri sayesinde, güçlü sosyal ağların kurulduğu alanlar olarak öne çıkar. Dernekleşme ve hemşericilik ağlarının kuvvetli olduğu gecekondu mahalleleri, kırdan gelen aile fertlerinin şehirlerde potansiyel sorun oluşturmalarını engeller ve modernleşme sürecinde aile dönüşümünün kente geçiş aşamasında önemli bir tampon görevi görür.

Gecekondu ailesi, Türkiye’deki plansız kentleşme ve iç göçlerin bir sonucu olarak, kırdan kente göçen Türk ailesinin karşılaştıkları sorunları ve ailenin değişim aşamalarını yansıtır. Gecekondu ailesi kentleşme süreciyle karşılaştığı değişim süreçlerine uyum sağlarken bir yandan geleneksel değerleri ve sosyal ilişkilerini kent yaşamında sürdürmeye çalışır. Gecekondu mahalleleri, kırdan kente direkt entegre olamayan ailelerin birinci basamak yaşam alanları olduğundan; fiziksel alt yapı yoksunluğu, sosyal hizmetlerin eksikliği gibi problemleri bünyesinde barındırır. Bu problemleri gecekondu mahallesinde yaşayan aileler birlikte atlatmaya çalışır ve sağlam bir yardımlaşma ağı içerisinde bulurlar. Bu süreçte, özellikle çocukların eğitimi,

aileler için bir çıkış yolu olarak büyük bir öneme sahiptir. Gecekondu aileleri, eğitimdeki fırsatları, çocuklarının gelecekte daha iyi bir yaşam sürmesi için en önemli araç olarak görür ve bu nedenle çocuklarının eğitimi için çok büyük bir özveri gösterirler. Eğitim, yalnızca bir bireyin kişisel gelişimi için değil, aynı zamanda ailenin toplumsal olarak daha üst sınıflara çıkma fırsatını elde etmesi için de bir araçtır.

Kadınlar, gecekondu ailesinde aileyi dış dünyaya bağlayan temel figürler olarak önemli role sahiptirler. Hatta Karpat'a (2003: 201) göre "aile içinde kadınların erkeklerden daha fazla yetkileri vardır". Kadın; aile içi düzeni sağlar, çocukların eğitimiyle ilgilenirken günlük işlerin planlamasını da üstlenirler. Gecekondu ailesinde kadınların hem ekonomik sermaye hem de sosyal sermaye edinme konusundaki katkıları, ailenin ayakta kalabilmesi ve toplumsal ilişkilerde varlık gösterebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Gelir getirici faaliyetlere katılarak aile ekonomisine destek sağladığı gibi diğer kadınlarla iletişimde kalarak sosyal ağları da güçlendirir. Edindiği sosyal sermaye ailenin güçlenmesine olanak sağlar. Kadınların bu rolleri, gecekondu ailesinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal yapısının güçlenmesini de sağlar. Kadınların aile içi dayanışmayı ve bütünlüğü korumak için attığı bu adımlar, ailesinin toplumsal ve ekonomik konumunu değiştirmesine bir üst sınıfa doğru ilerlemesine olanak sağlar.

Gecekondu ailesi, kentleşme sürecinde karşılaşılan zorluklara kadınların ara form olarak üstlendikleri stratejik roller sayesinde geleneksel ve modern değerleri bir arada taşıyan bir aile yapısı sunar. Buna ek olarak, Aydın (2020: 134–138) kentleşme süreçlerinde, gecekonduların yerel kültürel kimliğin korunması ve ekonomik kaynakların paylaşımında önemli rol oynadığını, böylece Batı dışı bir modernleşme modelinin örneğini sergilediğini vurgular. Bu bağlamda, Türkiye'de gecekondu meselesi, yalnızca ekonomik yoksulluğun bir göstergesi değil, aynı zamanda yerel dayanışma, yüksek sosyal kontrol ve kültürel süreklilik gibi olumlu unsurları da barındıran, çok boyutlu bir kentleşme olgusunu temsil etmektedir.

1990–95 sonrasında Türkiye'de gecekondulaşma, devlet müdahalesinin azalması, neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması, kentsel altyapı eksiklikleri ve geri dönüşsüz göçlerin başlamasıyla birlikte, olumsuz sosyal ve mekânsal sonuçlar doğurmuştur. Gecekondu alanlarının kurulumu birincil işlevini yitirerek gecekonduları yapanların oturduğu, ihtiyaç duyulan yapılar olmaktan çıkıp alıp-

satılan sabit yaşam alanları haline gelmiştir. Bu dönemde, yetersiz planlama ve kentsel dönüşüm politikalarının eksikliği, gecekonduarda yaşam kalitesinin düşmesine, çevresel bozulmaya, sağlık risklerinin artmasına ve sosyal dışlanmanın derinleşmesine yol açmıştır. 90'lı yılların gecekondulaşma süreçlerine ilişkin olarak vurgulanması gereken son noktada bu alanlarda gözlenen ve kısaca gettolaşma olarak adlandırılabilir bir eğilimdir. “Kentlerdeki gecekondu alanları, kent kültürüne uzak, giderek daha çok içine kapanan cemaatlerin yerleştiği mekanlara dönüşme eğilimindedir. Bu yönüyle gecekondu bir anlamda kenti uzaktan izleyen yabancıların mekânı haline gelmiş, kent içinde yabancı kentler konumuna düşmüştür” (Işık, 1995: 794).

3.2. Evlilik ve Boşanma

Evlilik; kadın ve erkeğin hem sosyal hem de hukuki açıdan, dahil oldukları toplumsal kurallara uygun olarak karşılıklı yükümlülükleri kabul edip hayatlarını birleştirip bir aile kurarak bir arada yaşamalarıdır (Demirtaş, 2019: 60). Aile konusunun karmaşıklığının yanında evlilik daha keskin hatlara sahip olarak karşımıza çıkar. Evlilik aile birliğinin karakteristik kurumlarından biridir. Bronislaw Malinowski bu iki kavram arasındaki farkı şöyle belirtmiştir: “Aile bir grup veya örgüt; evlilik ise çocuk yapmak ve yetiştirmek için yapılmış bir kontrattır” (Gökçe, 1991: 207). Evlilik “iki yetişkin arasında toplumsal olarak onaylanmış cinsel birliktelik olarak kabul edilirken” (Giddens, 2000:148) bu cinsellik insan soyunu devam ettirmek için kadın ve erkek arasında sınırlandırılıp (Aksan, 2019: 146) yine soyun devamı için çocuk sahibi olunması adına yapılan bir anlaşma olarak kabul edilmektedir (İmamoğlu 1995: 19-21).

Tarih boyunca evlilik toplumun temel yapı taşlarından biri olmuştur. Tüm diğer kurumlar gibi evlilik kurumu da yaşanan gelişmelerden etkilenmiş ve değişim yaşamıştır. Sanayi devrimi sonrası yaşanan modernleşmeyle birlikte evlilik katı kurallara bağlı olmaktan kurtulmuş, evlenilecek kişinin seçiminde bireysel tercih ön plana çıkmış ve evlilikten beklentiler de yükselmiştir. Geleneksel yaşamda birçok soruna rağmen çocuğun varlığı, dini ve örfi kuralların etkisiyle sürdürülen evliliklerin yerini modern yaşamda psikososyal doyumun her an yaşanmak istendiği evlilikler almaya başlamaktadır (Ayдын ve Baran, 2010: 118).

“Günümüzde evliliğe ve aileye yönelik alternatif yaşam biçimlerinin ortaya çıkması evlilik ve aile kurumunun yapı ve işlevlerinde meydana gelen değişimlerin

önemli göstergelerinden biridir” (Köse, 2012: 33). Geleneksel geniş aile yapısında meydana gelen değişimler sonucu oluşan çekirdek ailenin (Kağıtçıbaşı, 2010: 67) yanı sıra günümüzde aileye alternatif olarak ortaya çıkan çeşitli yaşam biçimleri de yaygınlaşmaktadır. Bu dönüşümde evlilik kurumunun biz duygusunu esneterek daha birey odaklı bir yapıya evrilmesinin etkisi yadsınamaz. Evlilik beklentisi ve sürdürülebilirlik koşulu, bireylerin karşılıklı beklentilerinin dengelenmesine ve karşılanmasına bağlı hale gelmiştir. Günümüzde evlilik toplumsal bir zorunluluk değil bireysel tercihler doğrultusunda şekillenen bir yaşam biçimi haline gelmiştir.

Boşanma ise “hukuki olarak evlilik kurumunun sona ermesi olarak tanımlanmaktadır. Resmi bir düzenlemeyle evlenen ve hukuken birbirine bağlı çiftlerin yine resmi yollardan evliliğini sonlandırabilmesidir” (Timurturkan, 2012: 202). Aynı hanede ortak birliktelikte yaşamayı sürdüremeyip hukuk temelinde kurulan birliğe, hukuk yoluyla son verilmesidir (Deniz, 2019; Turgut, 2015; akt. Bozkurt, 2021).

Boşanmaya ilişkin değişen süreç ve algılar, aile kurumuna ilişkin yaşanan değişim ve dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Aile sürekli değişim ve dönüşüm geçirerek yeni şekiller almaktadır. Özellikle modern dönemle birlikte toplumsal yaşamın her alanında yaşanan kırılmalar aile kurumunun değişmesine, yeni biçimler kazanmasına neden olmuştur. Endüstrileşme, kadın ve erkeğin işgücüne katılımı, artan bireyselleşme, aile ve evlilik ilişkilerinin yeni biçimler kazanması değişimin temel itici gücü olmuştur (Timurturkan, 2012: 201).

“Tarihsel olarak bakıldığında boşanma ilk zamanlarda ahlaki ve sosyal bir patoloji olarak görülmüştür. Sonraki süreçte psikolojik bir problem olarak ele alınmıştır. Patoloji yaklaşımında boşanmaya neden olan durum eşlerden birinin ya da ikisinin psikolojik problemleridir ve bu durumda boşanma sonrası uyum da oldukça zor olmaktadır” (Kitson ve Holmes, 1992; akt. Halisdemir, 2020: 3). Boşanmanın tarihi evlilik kadar eski olsa da modern toplumlarda daha görünür olmuştur. Geleneksel toplumlarda boşanmaya nadiren rastlanırken, değişen şartlar (bireyselleşme, ekonomik bağımsızlık, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi) boşanma oranlarını artırmaktadır. Evlilik iki kişi arasında resmi bir bağ kurduğu gibi boşanma da yalnızca kurulan bu bağın sonlanması anlamına gelmeyip aile yapısının dönüşümü ve toplumun şekil değiştirmesi anlamını da taşımaktadır.

Boşanma üzerinde tek bir nedenin etkili olduğunu söylemek zordur. Olgu gerçekleşirken çoğunlukla birden çok sebebi birlikte barındırır. Boşanma nedenleri ile ilgili literatür tarandığında ağırlıklı olarak; maddi konular, zina, sözlü ve/veya fiziksel şiddet, evi terk etme, kötü alışkanlıklar, akrabaların karışması, fikir uyuşmazlığı, sorumsuzluk, cinsel sorunlar, geçimsizlik (Aktaş Akoğlu ve Küçükkaragöz, 2018: 159) gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır. Bizim üzerinde duracağımız ve konumuz bağlamında ele alacağımız temel sebepler ise kadınların değişen ekonomik konumları ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları (Kandiyoti, 2021: 87), bireyselleşme ve toplumsal normların değişimi, diğer bir deyişle boşanmanın artık tabu olmaktan çıkarak bir seçim haline gelmesidir. Geçmişte boşanmaya çoğunlukla negatif anlamlar yüklenirken günümüzde bireysel haklar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Elbette ki boşanmanın çoğunlukla yıkıcı etkileri üzerine durulmaktadır fakat bununla birlikte boşanma hadisesinin boşanan çiftler için yeni ve daha mutlu bir yaşamın başlangıcı olma ihtimali gerçeği de göz ardı edilmemelidir (Timurturkan, 2012: 2023). Dolayısıyla boşanma olgusunun aile kurumunu ortadan kaldırdığı ve toplumsal düzeni bozduğu görüşü modernleşme ile birlikte de kırılmaya başlamıştır.

3.2.1. Türkiye’de Evlilik ve Boşanma

Tarihsel olarak Türkiye’de evlilik, geleneksel ritüellerle bağlantılı ilerlemektedir. Ailenin evlilik kararı üzerinde aktif rol oynadığı, çoğunlukla ebeveynlerin izni ile gerçekleşen güçlü aile bağları görülmektedir. Evliliğin bireysel tercihten ziyade toplumsal bir yükümlülük olduğu dönemde bireylerin evlilik kararı da toplumsal kabullerle şekillenmiştir. Aileler karar alınmasından itibaren evlilik sürecine dahil olmakta ve evliliği sosyal sorumluluk olarak yürütmektedirler. Evliliğin bireysel doyum amacıyla gerçekleştirilmediği geleneksel dönemde evliliğin amacı aileyi korumak ve toplumdaki önemine vurgu yaparak hak ettiği değeri korumasını sağlamaktır. Bu bakış açısıyla evlilik bireysel mutluluktan ziyade toplumun çıkarlarını gözetken bir kurum olarak görülmektedir. Modernleşmeyle birlikte değişen geleneksel evlilik modeli daha bireysel ve esnek bir hal almıştır. Evliliğin toplumsal sorumluluk projesi olmaktan uzaklaşması, evlenme yaşı dahil birçok faktörü değiştirmiştir. Özellikle eğitim seviyesinde yaşanan değişim, kadınların eğitime erişiminin kolaylaşması bununla bağlantılı olarak iş gücüne katılımları, göç gibi faktörler evlilik beklentilerini değiştirmiştir.

Evliliğin dönüşüm yaşamasıyla paralel olarak boşanma oranlarında da artış yaşanmaktadır. Evlilikler artık kişisel tatmin ve duygusal ihtiyaçları karşılamaya yönelik ihtiyaçlarla da gerçekleştirilebilmektedir. Bu bireysel ihtiyaçlar ve beklentiler evliliğin temelini etkilemektedir. Duygusal doyum için bir araya gelen çiftler istedikleri yönde bir yakınlık yakalayamadıklarında, uyumsuzluk yaşadıklarında geleneksel koşullarla bir araya gelen çiftlere göre daha az baskı ile karşı karşıya olduklarından evlilik birlikteliğinin sonlanması hususunda çok daha özgür hareket etmektedirler.

Türkiye’de evlilik ve boşanma dinamikleri toplumsal yapının değişimine paralel olarak değişim göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri göre, 2004 yılında 615.357 olan evlenme sayısı, 2014'te 599.704'e, 2024'te ise 568.395'e gerilemiştir. Haliyle kaba evlenme hızı da düşüş göstermiş, 2024 yılı itibarıyla binde 6,65 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Evlenen çift sayısındaki düşüş evlilik kararındaki değişimi göstermektedir. Bu düşüş çiftlerin evliliği tercih etmediği ya da evlilik kararını erteledikleri yönünde de yorumlanmaktadır.

Evlenme yaşları incelendiğinde benzer bir eğilimle karşılaşılmaktadır. 2024 yılı verilerine göre ortalama ilk evlenme yaşı erkeklerde 28,3; kadınlarda ise 25,8 olarak tespit edilmiştir. Kadın ve erkek arasındaki ilk evlenme yaş farkı 2,5 yıl düzeyindedir. Hem kadın hem erkek evlilik yaşındaki ilerleme, bireylerin evlilik öncesinde eğitim ve kariyer odaklı yaşam planlarını öncelediklerini göstermektedir. Toplumsal koşulların değişmesiyle kadının da çalışma hayatında yer alması, kadının evlilik yaşını da değiştirmiştir. Kadınların eğitim kademelerinde üst basamaklara çıkmaları evlilik yaşlarını büyötmektedir.

Boşanma verileri ise evlilik kurumunun sürekliliğinde yaşanan kırılmağı ortaya koymaktadır. 2004 yılında 91.022 olan boşanma sayısı, 2014'te 130.913'e, 2024 yılında ise 187.343'e yükselmiştir. Aynı yıl kaba boşanma hızı binde 2,19 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Bu artış evlilik kurumunun anlamının değişmeye başladığına, boşanmanın toplumsal kabul gördüğüne ve normal bir olay olarak görölmeye başlandığına işaret etmektedir.

Boşanma istatistikleri evlilik süresine göre incelediğinde, 2024 yılında gerçekleşen boşanmaların %33,7'si evliliğin ilk beş yılında, %21,3'ü ise altı ila onuncu yılları arasında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Bu durum, evliliklerin özellikle ilk yıllarında kırılmağı olduğunu göstermektedir. Boşanma sürecini kadın

üzerinden değerlendirdiğimizde boşanma, kadın için ekonomik ve sosyal açıdan önemli bir kırılma noktasıdır. Özellikle ekonomik bağımsızlığı olmayan kadın evlilikle kazandığı ekonomik güvenceden ve sosyal statüden yoksun kalmakta, yeni bir yaşam kurma zorunluluğuyla karşılaşmaktadır.

Boşanma sonrasında çocukların velayeti ile ilgili veriler, kadınların boşanma sonrası zorluklarını daha da görünür hale getirmektedir. 2024 yılında boşanma davaları sonucunda 186.536 çocuğun velayeti karara bağlanmış; bu çocukların %74,4'ünün velayeti anneye, %25,6'sının ise babaya verilmiştir (TÜİK, 2024). Kadının çocukla birlikte yaşaması, boşanma sonrası dönemde ekonomik sorumlulukların artmasına ve iş gücü piyasasına erişimin zorlaşmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda, çeşitli akademik çalışmalarda da (Karakaya, 2019) izleneceği üzere kadınların boşanma sonrası yaşadıkları sosyo-ekonomik zorlukların toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Boşanma oranlarının artışı evlilik anlayışının değiştiği yönünde değerlendirilebilir. Kadınların boşanmayı bir seçenek olarak değerlendirmeye başlamalarının önündeki engellerin kalkması, evliliklerin sosyal ve kültürel temellerinin değişim geçirdiğini göstermektedir. Boşanma tüm ihtimaller denendiği halde çözüme ulaşamadığında zorunlu bir çözüm olmanın ötesinde bireysel hak olarak kabul edilmektedir. Bu değişim, kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi ve ekonomik bağımsızlıkları ile de paralel bir şekilde gerçekleşmiştir (Başar ve Gül, 2020).

Kentleşme ile evlilik kurumu ve paralelinde boşanma farklı bir biçim almaya başlamıştır. Şehirli gencin evlilik kurumuna bakışı kırsaldaki gençten farklılık göstermektedir. Kırsal alanda geleneksel aile yapıları ve evliliğe dair toplumsal kabuller güçlü iken, kentte bireyselliğin önem kazanmasıyla birlikte daha özgür seçimler yapılması mümkün hale gelmiştir (Demirtaş, 2019: 65). Şehirli genç eğitim seviyesini artırma eğilimindedir ve “eğitim seviyesinin artmasının evlenme yaşının ertelenmesinde bir faktör olduğu görülmektedir. Eğitim süresinin uzaması doğrultusunda evlilik işi ertelenmektedir” (Kara, 2018: 378). Kent yaşantısında kadının farklı bir rol üstlenmesi, cinsiyet eşitliğinin farkında olması geleneksel evlilik rollerinden sıyrılmasına alan açmıştır. Evliliği yalnızca anne ve eş olmak için gerçekleştirilmeyen kadın, ilişki içinde kişisel tatmin ve kariyer hedefleri doğrultusunda bir ilişki olarak görmektedir (Aydın ve Baran, 2010: 118). Kentli

birey evliliği yalnızca bireysel bir tercih meselesi haline getirmiştir. Çevresel baskılardan uzaklaşarak daha özgür kararlarla eş seçme hakkı edinmiştir. Yönümüzü kırsala çevirdiğimizde çoğunlukla hala geleneksel ritüeller ve toplumsal baskı geçerliliğini korumaktadır. Türkiye’de özellikle son on yıllarda yaşanan iç göç hareketleri toplumsal yapıyı etkilemiş ve evlilik birliğinin amaç ve şeklinin değişmesine neden olmuştur. Bu değişimin sonuçlarından biri de evlilik yaşının yükselmesi ve evliliklerin daha olgun bir dönemde gerçekleştirilmesidir. Elbette ki neoliberal bir dönemde yani hem iş piyasalarının güvencesizleşmesi hem de toplumsal dayanışma ağlarının zayıflamasıyla birlikte evlilik ve aile kurmanın ekonomik külfeti de burada göz ardı edilemez.

Toplumun kadına verdiği değer ve ona yüklediği rol, kadının evlilik kurumunda yer alış şekli üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir. Kadının edindiği artılarla evlilik yapısı değişmiş kadınlar yalnızca çocuk sahibi olma veya ekonomik güvence sağlama gibi geleneksel roller yerine, kişisel tatmin, kariyer hedefleri ve eşitlikçi bir ilişki arayışı içine girmişlerdir. Kadının kazanımlarıyla evlilik birliği içinde aradığı eşitlikçi yapıyı bulamaması neticesinde boşanmayı hakkı olarak görmesi, evlilik anlayışını köklü biçimde değiştiren bir faktördür.

Türkiye’de evlilikten boşanmaya giden yol, geleneksel kabullerden bireysel seçimlere doğru değişim geçirmiştir. Göç, kentleşme, kadınların iş gücüne katılımı ve toplumsal cinsiyet eşitliği, evliliğin hem şekli hem de işlevi üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Evlilik temelde bir gereklilik olmaktan çıkarak kişisel tatmini sağlayan romantik ilişkiler alanı halini almıştır. Zorunluluk anlayışından uzaklaşılması ve beklentilerin artması orantılı olarak doyumun yakalanmasını zorlaştırmış bu da beraberinde boşanma oranlarında artışı getirmiştir. Bu dönüşüm, evlilikten beklentilerin değişmesiyle birlikte toplumsal yapının daha esnek ve bireysel odaklı bir yapıya evrilmesini sağlamıştır.

3.2.2. Boşanma Sonrasında Kadın Konumu

Kadınların toplumsal konumu, evlilik ve boşanma gibi önemli olaylarla şekillenebilmektedir. Pierre Bourdieu’nun “sermaye” kavramı, kadınların evlilik ve boşanmayla birlikte farklılaşan bu toplumsal konumlarını anlamada önemli bir teorik çerçeve sunar. Ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayelerin nasıl elde edildiğini ve el değiştirdiğini ele alarak kadınların boşanma sonrası konumunu analiz etmek mümkündür.

Bourdieu, bireylerin toplumdaki yerlerini belirlemede sahip oldukları sermayelerin kritik rol oynadığını ifade eder. Bu sermayelerin toplumsal alanda karşılığı vardır. Bu bağlamda, ekonomik sermaye maddi kaynakları; kültürel sermaye eğitim, bilgi ve becerileri; sosyal sermaye sosyal ağlar ve ilişkileri, sembolik sermaye ise prestij ve toplumsal tanınmayı ifade eder. Bu sermaye türlerinin her biri, kadının toplumsal kabulünü etkileyen önemli faktörlerdir.

Boşanma sonrasında kadının toplumsal konumunda yaşanan değişimi tespit etmek için öncelikle bu sermayelere sahiplik durumunu ve sermayeler arasındaki denge ve dönüşümü değerlendirmek gerekir. Boşanma, kadının sahip olduğu bu sermayeleri yitirishine, dönüştürüp yeniden kullanmasına, yeni sermayeler edinmesine gibi birçok sermayesel farklılaşmaya sebep olabilir. Boşanma çoğunlukla ve hatta özellikle geleneksel toplumlarda negatif anlama sahip olduğu için boşanan kadın toplumda yer edinmekte, kabul görmekte zorluk yaşayabilir. Ancak bu durum, yani kadının boşanma sonrası toplumsal kabulü ve konumu, kadının sahip olduğu sermayelerin türüne ve miktarına göre de değişiklik gösterir.

Geleneksel toplumlar, kadının toplumsal rolünü büyük ölçüde aile içindeki varlığıyla sınırlandırmış, kadına anne ve eş rolü atfetmiş, varlığını eşinin ya da babasının statüsüne bağlamıştır. Evli kadının toplumda yer edinmesi, kabul görmesi ve birey olarak görülmesi daha olasıdır. Evlilik kadının prestijini belirleyen önemli bir faktördür. Boşanmış kadın ise evlilikle kazandığı statüsünü büyük oranda kaybetmektedir. Hatta evlenmeden önce toplumda gördüğü kabulü boşanmış bir kadın olarak bulamayacaktır. Boşanmış bir kadının çalışma hayatında yer alması, ekonomik bağımsızlığını kazanması oldukça zordur. Çoğunlukla boşanma sonrasında maddi kaynaklardan yoksundur ve bu durum, onun ekonomik sermayesinin zayıf kalmasına yol açmaktadır (Giddens, 2001: 95). Boşanan kadının tek mahrumiyeti ekonomik sermayesi değildir. Boşandıktan sonra daha dar bir çevre ile ilişki sürdürmek zorunda kalan kadının kültürel sermayesi de sınırlanır. Toplumda kabul görmeyen boşanma olgusunu gerçekleştirmesi kadının da kabulünü zorlaştırır. Toplumsal kabul, büyük ölçüde toplumsal normlara ve değerlere bağlıdır. Boşanmış kadında toplumun gözünde dışlanmış, damgalanmış ve toplumsal olarak başarısız görülür. Bu tür olumsuz etiketler kadının sembolik sermayesini de olumsuz etkiler.

Modern toplumlarda boşanmış kadının toplumsal konumu geleneksel toplumlara göre daha olumludur. Toplumda kendine bireysel olarak kendi

kazanımlarıyla yer edinen kadın boşanma sonrasında da varlığını sürdürmede başarılı olmaktadır. Kentleşme ve sosyal politikaların gelişmesiyle ekonomik ve sosyal güvenceleri artmış, boşanma sonrasında da sosyal destek mekanizmalarına erişimleri kolaylaşmıştır (Özyeğin, 2020: 112). Bu gelişmelere rağmen yine de boşanma sonrasında kadın ekonomik ve sosyal yoksunlukla, zorluklarla karşılaşabilmektedir. Kadının çocuk sahibi olup olmamasıyla yaşadığı zorluklar orantılı olarak değişim göstermektedir. Çocuklu kadınlar, boşanma sonrası bakım yükümlülükleri nedeniyle iş piyasasında dezavantajlı bir konuma düşmektedir (Arat, 2021: 93). Bunlara ek olarak modern toplumlarda dahi bazı kültürlerde kadın, boşanma sonrasında toplumsal önyargılara maruz kalmaktadır.

Türkiye’de boşanma sonrası kadının toplumsal konumu geleneksel ve modern toplumların bir karışımını yansıtmaktadır. Geleneksel ve modern toplumsal yapıların iç içe geçtiği bir toplumda, kadınların yaşadıkları sorunlar yaşadığı bölgeye, eğitim seviyelerine ve ekonomik bağımsızlıklarına göre şekil değiştirebilmektedir.

Geleneksel Türk toplumunda aile kutsal bir değer olarak anlam kazanmıştır. Aileye verilen değer bu denli büyük olması özellikle kırsal bölgelerde bu anlayışın devam etmesiyle boşanma hoş görülmemiş ve boşanmış kadında olumsuz algılara maruz kalmıştır (Kaya, 2020: 92). Boşanan kadın, başarısız ve toplumsal normlara aykırı olarak değerlendirilir.

Özellikle ekonomik ve kültürel sermaye yönünden belli bir imkâna sahip olan eğitilmiş ve ekonomik olarak bağımsız kadınlar, boşanma sonrası hayatlarında daha fazla kontrol sahibi olmakta ve yeniden toplumsal hayata entegre olabilmektedirler (Yıldız, 2023: 112). Fakat bununla birlikte güçlü sermaye sahipliği bulunan kadınların dahi boşanma sonrası topluma entegre olmasının önünde birçok engel vardır ve kadınlar boşanma sonrası ciddi sorunlar yaşayabilmektedir. Ekonomik bağımsızlığı olmayan, eğitim seviyesi düşük kadınları ise boşanma sonrası dönemde gerek toplumsal kabul gerekse de toplumsal yaşama entegre olmak hususlarında daha çok zorluklar beklemektedir.

Kadının boşanma konusunda bireysel kararlar alıp güçlenmesine destek olan faktörlerden biri de kadınların hukuki haklarının gün geçtikçe gelişim göstermesidir. Medeni kanundaki düzenlemeler boşanma sonrasında kadının mağduriyetini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Ancak hukuki düzenlemelerin uygulanmasında yaşanan sıkıntı kadının hak ettiği desteği almasının önüne geçebilmektedir. Bununla birlikte burada

da kadının sermaye sahipliği belirleyici olmakta, düşük sosyoekonomik ve kültürel sermayeye sahip kadınlar haklarını bilme ve talep etme noktasında sorun yaşamaktadırlar.

Aynı zamanda boşanma sürecinde ve boşanma sonrasında kadının psikolojik sağlığı da önemli bir konudur. Süreç içerisinde yoğun bir çaba ve mücadele vermek zorunda kalan kadın çoğunlukla psikolojik sağlığı üzerine yoğunlaşmamaktadır. Toplumdan gelen baskı, ekonomik zorluklar, yalnızlık hissi, kimlik kaybı, damgalanma gibi faktörler boşanmış kadınların ruhsal sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Süreci yönetirken ve boşanmanın gerçekleşmesinin ardından psikolojik destek ve sosyal dayanışma mekanizmalarının güçlendirilmesi bu süreci daha sağlıklı bir şekilde yönetmelerine yardımcı olabilir (Sezer, 2023: 95).

Sonuç olarak, Türkiye’de boşanma sonrası kadının toplumsal konumu hem modern hem de geleneksel değerlerin ışığında şekillenmektedir. Değişimin etkisiyle kadın hakları konusundaki bilinçlenme ve eğitim seviyesindeki artış boşanmış kadınların toplumda kabul görme düzeyini iyileştirse de ekonomik bağımsızlık, psikolojik ve sosyal destek gibi faktörler boşanmış kadınların toplum içerisinde kendilerine yer bulmaları konusunda temel unsurlar olarak var olmaya devam etmektedir.

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Katılımcı Profilleri

Araştırma kapsamında; tamamı boşanmış ve en az bir çocuğu olan kadınlardan oluşan toplam 22 katılımcı ile araştırmacı tarafından tasarlanmış yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan kişilere ait özet bilgiler aşağıda gösterilmiştir. Katılımcıların; meslek, evlilik yaşı, çocuk sayısı, nafaka alma ve evlenmeden önce çalışma durumları ile mevcut çalışma bilgileri bu tabloda yer almaktadır.

Katılımcılar, araştırmanın amacına uygun olarak iki gruba ayrılarak çalışma yürütülmüştür. Birinci grup (K1–K11), Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’ndan Sosyal ve Ekonomik Destek (SED) alan, düşük eğitim seviyesine sahip ve düzenli bir geliri bulunmayan kadınlardan oluşmaktadır. Bu kadınlar, sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı bir konumda yer almakta ve çocuklarının bakımını sürdürebilmek için kamusal destek mekanizmalarına başvurmaktadır. Sosyal ve Ekonomik Destek Hizmetleri Hakkında Yönetmelik’in 6. maddesinin (b) bendine göre, “ekonomik yoksunluk nedeniyle, desteklenmedikleri takdirde korunmaya muhtaç duruma düşecek olan ve haklarında bakım tedbiri kararı alınmaksızın ailesi veya yakınları tarafından bakılabilecek çocuklar”, bu destekten faydalanabilmektedir. Görüşme yapılan kadınlar da bu kapsamda değerlendirilen çocukları için düzenli olarak SED hizmetinden yararlanmaktadır. Bu grup, sosyal ve ekonomik bağlamda daha kırılgan bir konumda olup, destek ağlarına daha fazla bağımlıdır. Grup içerisinde K1 lisans mezunu olmasına rağmen evlilik süresince çalışmamış, boşanma sonrası bir süre Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’ndan ekonomik destek almış ve sonrasında KPSS ile mesleğine başlamış ve ekonomik desteğini sonlandırmıştır. K10 ve K11 ise lisans mezunu olmalarına rağmen mesleklerini yapmamakta ev hanımı olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. İkinci grup (K12–K22) ise, kültürel ve ekonomik sermayesi yüksek, düzenli bir gelire sahip olan kadınlardan oluşmaktadır. Bu kadınlar çoğunlukla üniversite mezunu olup, mesleki bir beceriye ya da istikrarlı bir çalışma geçmişine sahiptir. Sahip oldukları eğitim ve mesleki birikim, boşanma sonrasında ekonomik bağımsızlıklarını sürdürebilmelerini ve çocuklarının bakım sorumluluğunu yerine getirebilmelerini mümkün kılmaktadır. K13’ün ise, eğitim seviyesi 2. Grup içindeki katılımcılardan alt seviyede olsa da uzun süreli düzenli gelir sahipliğinden bu grup içerisinde değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 1 Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcılar	Yaş	Evlilik Yaşı	Meslek	Eğitim Seviyesi	Çocuk Sayısı	Çocuk Yaşı
K1	41	30	Öğretmen	Lisans	2	5 ve 9
K2	42	20	Ev hanımı	Lise mezunu	2	11 ve 19
K3	30	24	Ev hanımı	Ön lisans mezunu	1	3
K4	26	16	Ev hanımı	Lise mezunu	2	5 ve 8
K5	40	24	Ev hanımı	Lise mezunu	3	
K6	43	20	Ev hanımı	Ortaokul mezunu	1	15
K7	30	19	Ev hanımı	Lise mezunu	1	12
K8	35	19	Ev hanımı	Lise mezunu	2	10 ve 12
K9	33	25	Ev hanımı	Ortaokul mezunu	1	5
K10	31	24	Güzellik uzmanı	Lisans mezunu	1	3
K11	32	25	Turizm otel mezunu	Lisans mezunu	1	3
K12	33	26	Bankacı	Yüksek lisans	1	5
K13	47	20	Temizlik personeli	Ortaokul mezunu	2	16 ve 18
K14	28	23	Avukat	Lisans mezunu	1	4
K15	34	28	Öğretmen	Lisans mezunu	1	4
K16	27	21	Memur	Lise mezunu	1	5
K17	32	25	Yönetici	Lisans mezunu	1	4
K18	32	26	İşletme sahibi	Lisans mezunu	1	3
K19	35	25	Fotoğrafçı	Lisans mezunu	2	7 ve 10
K20	37	22	Sosyolog	Lisans mezunu	2	9 ve 13
K21	35	28	Öğretmen	Lisans mezunu	1	5
K22	26	19	Muhasebeci	Lise mezunu	1	6

Bu tabloda katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiştir. Katılımcıların çocuk sayıları ve çocuk yaşları boşanma süreçlerini ve boşanma sonrasında sermaye sahipliklerini etkilediği için bu bilgiye özellikle yer verilmiştir.

Tablo 2 Katılımcıların Ekonomik Durum Bilgileri

Katılımcılar	Nafaka Durumu	Evlenmeden Önce Çalışma Durumu	Mevcut Çalışma Durumu
K1	Alıyor	Çalışma yok	Çalışıyor/Öğretmen
K2	Almıyor	Çalışma var	Çalışıyor/Yarı zamanlı temizlik işleri
K3	Alıyor	Düzensiz çalışma var	Çalışmıyor
K4	Almıyor	Çalışma yok	Çalışmıyor
K5	Almıyor	Çalışma yok	Çalışmıyor
K6	Düzensiz alıyor	Çalışma yok	Çalışmıyor
K7	Alıyor	Çalışma yok	Çalışıyor/Kasiyer
K8	Almıyor	Çalışma yok	Çalışmıyor
K9	Almıyor	Düzensiz çalışma var	Çalışmıyor
K10	Almıyor	Çalışma var	Çalışmıyor
K11	Alıyor	Çalışma var	Çalışmıyor
K12	Alıyor	Çalışma yok	Çalışıyor/Bankacı
K13	Almıyor	Çalışma yok	Çalışıyor/Temizlik Personeli
K14	Alıyor	Çalışma var	Çalışıyor/Avukat

K15	Almıyor	Çalışma var	Çalışıyor/Öğretmen
K16	Alıyor	Çalışma var	Çalışıyor/Memur
K17	Alıyor	Çalışma var	Çalışıyor/E-ticaret firmasında yönetici
K18	Alıyor	Çalışma yok	Çalışıyor/Kurum sahibi
K19	Alıyor	Çalışma yok	Çalışıyor/Fotoğrafçı
K20	Almıyor	Çalışma var	Çalışıyor/Kamuda sosyolog
K21	Alıyor	Çalışma var	Çalışıyor/Öğretmen
K22	Alıyor	Çalışma yok	Çalışıyor/Muhasebeci

Katılımcıların evlilik öncesi ve boşanma sonrası ekonomik durumlarının detaylı karşılaştırılabilmesi adına ayrı bir tablo oluşturulmuştur. Ekonomik sermaye, hem boşanma kararı ve sürecinde etkilidir hem de boşanma sonrası kadının kök ailesi başta olmak üzere toplumsal kabulünde de belirleyicidir. Ayrıca ekonomik sermaye, kültürel ve sosyal sermayeye de dönüştürülebilen bir sermaye olması dolayısıyla araştırmada katılımcıların ekonomik durumlarının tespiti öncelenmiştir.

4.1.1. Evlilik Biçimi

Evlilik, toplumsal cinsiyet rollerinin, kültürel değerlerin ve ekonomik ilişkilerin yeniden üretildiği, “çocuk yapmak ve yetiştirmek için oluşturulmuş bir kurumdur” (Gökçe, 1990: 207). Evlilik sürecini etkileyen birden çok faktör bulunmaktadır. Bu etkenlerden öne çıkanlar; bireylerin toplumsal konumları, yaşadıkları coğrafya ve kültürel çevreleri ile sınıfsal aidiyetleridir. Bu çeşitlilik içerisinde evlenme sürecinde evlenme biçimini etkileyen üç ayrımla karşı karşıya kalınmaktadır. Bunlardan ilki severek evlenme, ikincisi kaçarak evlenme ve son olarak görücü usulü¹ evlenmedir. Bu çeşitlilik ve ayrışma bireysel irade ile toplumsal yapı arasındaki gerilimi de görünür kılan göstergelerden biridir. Toplam 22 katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada 15 katılımcı severek evlendiğini belirtirken, 3 katılımcı kaçarak evlendiğini, diğer 4 katılımcı ise görücü usulü evlendiklerini belirtmişlerdir.

Severek evlenme, bireylerin duygusal bağa ve gönüllü rızaya dayalı olarak kurdukları bir ilişki biçimi olarak tanımlanabilir (Arslan, 2001: 118). Çiftler duygusal yakınlık kurar ve kendi özgür iradeleriyle evlenme kararını alırlar. Katılımcılar severek evlendiklerini şu şekilde aktarmıştır:

¹ Bu çalışmada “görücü usulü” kavramı, literatürde genellikle aile büyüklerinin kararı ve onayıyla gerçekleşen, bireylerin karar sürecinde sınırlı ya da etkisiz olduğu geleneksel evlilik biçiminden farklı olarak; evlenecek bireylerin aracı kişiler vasıtasıyla tanıştırıldığı ve karar sürecinde tarafların rızasının temel belirleyici olduğu evlilik biçimlerini ifade etmek üzere kullanılmıştır.

Büyük bir aşk evliliği yaptık. Masal gibiydi. Tanıştıktan çok kısa bir süre sonra benimle evleneceğini söylemişti. Birlikte vakit geçirmekten çok keyif alıyorduk. O zaman o kadar âşıktım ki bu kadar kısa bir sürede böyle bir karar vermenin mantıksız olduğunu görememiştim. (K17, 32 yaşında, E-ticaret firmasında Yönetici)

Severek evlendik. Anlaştık, evlenmeyi kendimiz istedik. (K11, 32 yaşında, Ev hanımı)

Severek evlenme kararının alınış süreci, aile ve sosyal çevreden bağımsız değildir. Sevgi temelli evliliklerin kabul görmesi ailelerin bu evlilikleri desteklemesine bağlı olabilmektedir. Desteklenmedikleri takdirde çiftler kendi isteklerini gerçekleştirmek adına evlenmek zorunda kalabilirler. Bu durumda “kaçarak evlenme” gerçekleşir. Kaçarak evlenme yalnızca romantik bir tercih değil aynı zamanda bireylerin çoğu zaman baskıcı aile yapısından, görücü usulü evliliklerden kaçma biçimi olarak da karşımıza çıkmaktadır:

Zorla evlendirdiler. Yaşım geldiğinde başkasına kaçırım korkusundan beni zorla evlendirdiler. (K13, 43 yaşında, Temizlik personeli)

Temizlik personeli olan katılımcı, ailesi tarafından görücü usulü evlendirildiğini, seçme hakkı olmadığını dile getirmiştir.

Ailem istemediği için onaylamadığı için kaçarak evlendim. (K6, 43 yaşında, Ev hanımı).

Özellikle ataerkil normların güçlü olduğu kırsal bölgelerde, kadınların evlilik kararlarında söz sahibi olmaması ve ailelerinin onayı olmadan sevdiği kişiyle evlenmesinin mümkün olmaması görücü usulü evliliklerin gerçekleşmesine sebep olabilir. Görücü usulü evlenmek istemeyen fakat ailesinin de onayını alamayan çiftler ise kaçarak evlenmeyi bir çözüm yolu haline getirebilmektedirler. Ancak kaçarak evlenmek çoğu zaman bir çözüm değil yeni sorunların oluşmasında bir zemindir. Kadınların kaçarak evlenmeleri, aileleriyle bağlarını zedelemekte, bazen bu bağı tümenden koparabilmekte, ekonomik ve sosyal destekten mahrum kalmalarına, hatta damgalanmaya neden olabilmektedir. Buna ek olarak, kaçarak yapılan evliliklerde kadının evlilik içindeki eşitliksiz konumunun pekiştirildiği görülmektedir. Öz aile desteği kesilen kadınlar evlilik içinde eşe bağımlı hale gelirken bu durum hem ekonomik hem de psikolojik açıdan kırılgan bir yaşam kurmalarına neden olabilir. Severek evlenen kadınlar da benzer biçimde, ailelerinin desteğini alamadıkları durumlarda yalnızlaşmakta ve özellikle çocuk bakımında ya da kriz anlarında dayanacak bir sosyal ağdan yoksun kalmaktadır (Kıray, 1998: 52).

Avukat katılımcı ailesinin desteğini alarak evlenmiş olsa da ailesinin bu evliliği yalnızca kendisi istediği için onayladığını ve buna bağlı yaşadığı sorunları şu şekilde anlatmıştır:

Ben Orduluyum eski eşim Kahramanmaraşlıydı. Her ne kadar Samsun'da yaşamaya devam etsek de düzenim bozulmayacak olsa da ailem kültür farklılığından dolayı evlenmemi çok fazla istemiyordu. Ancak yine de âşık olduğumuz için her şeye rağmen ailemizden de rıza alarak bu evliliği gerçekleştirdik. Fakat bir süre sonra evliliğimi onaylamamakta haklı olduklarını anladım. Yine de aileme evliliğimdeki sorunları boşanma kararı alana kadar anlatmadım. Çünkü biz demiştik demelerini istemiyordum. Onların haklı olmasını istemediğim için sorunlarla tek başıma mücadele ettim. (K14, 28 yaşında, Avukat)

Kadınların kendi istekleri doğrultuda evlenmelerini bir tür “bireysel özerklik” kazanımı olarak değerlendirmek de mümkündür. Ancak bu bireysel özerklik, yalnızca kadınların kendi istek ve seçimleriyle evlilik gerçekleştirmeleriyle değil aynı zamanda kadınların ekonomik bağımsızlıkları, eğitim düzeyleri ve sosyal sermayeleriyle doğrudan ilişkilidir. Eğitimli ve gelir sahibi kadınlar için severek evlenmek daha güvenli ve kabul gören bir pratik haline gelirken; sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı kadınlar için aynı tercih, çok daha fazla risk ve dışlanma barındırabilmektedir.

Bu bağlamda evlilik sürecini yalnızca duygusal kararlarla verilen bireysel bir tercih olarak değil aynı zamanda kültürel, toplumsal ve sınıfsal bir düzlemde değerlendirmek gerekir. Severek, kaçarak ya da görücü usulü evlenen kadınların deneyimleri, onların sosyo-ekonomik konumlarına, sosyal desteklerine ve eğitim düzeylerine göre farklı şekillenmekte bu da evlilik sürecinin sadece romantik bir bağ değil aynı zamanda toplumsal konumlanma biçimi olduğunu ortaya koymaktadır.

4.1.2. Evlilik: Kültürel Sermayeye Erişimi Kolaylaştırma ya da Erteleme

Evlilik, bireylerin toplumsal konumlarını belirleyen önemli bir dönüm noktasıdır. Özellikle kadınlar açısından bir kırılmayı temsil edebilir. Kadın yaşamında evlilikle birlikte eğitim, meslek edinimi, ekonomik bağımsızlık ve kültürel sermaye birikimi gibi süreçler ya hız kazanmakta ya da kesintiye uğramaktadır. Evlilik kurumunun kültürel sermaye edinimini kolaylaştırması ya da geciktirmesi ise büyük oranda kadının sınıfsal konumu, eşinin tutumu ve cinsiyet normları ile yakından ilişkilidir.

Türkiye özelinde yapılan birçok çalışmada (Sesveren, 2004; Dağdelen, 2011; Yiğit, 2015; Ortaköylü Uysallı, 2017; Yeter, 2017) kadınların evlilikten sonra eğitim hayatlarını tamamlayamadıkları, meslek edinme süreçlerinin kesintiye uğradığı ve özellikle çocuk sahibi olduktan sonra çalışma yaşamından çekildikleri görülmektedir (Akkan ve Kavas, 2020: 110). Katılımcıların büyük bir kısmı için evlilik, eğitim hayatının sürdürülmesinde bir engel olarak değerlendirilmektedir. İki de mevcut durumda ev hanımı olan katılımcılar bu konuda benzer ifadeler kullanarak durumu aktarmışlardır:

Açıktan ortaöğretim bitirmiştım. Evlenmeden hemen önce okumaya açıktan bitirmeye karar vermişim. Sonra onla tanışınca “ben çalışıyorum ne gerek var uğraşmana” dedi. İlk evlenince evliliğe alışmakla geçti sonra çocuk oldu derken eğitimime engel oldu. (K9, 33 yaşında, Ev hanımı)

Evlendiğimde üniversiteye gitmek istedim yani açıktan bitirmek istedim ama eski eşim “gerek yok, yapamazsın hem evle hem okulla ilgilenmezsin. Dört sene onla uğraşacaksın çok uzun süre” dedi. Bana da o zaman söyledikleri mantıklı geldi. Şimdi öyle düşünmüyorum. Evliyken onun maaşı yetmiyordu kirada yaşıyorduk o sebeple çalıştım o da engellemedi. (K3, 30 yaşında, Ev hanımı)

Bu durum, kadınların bireysel gelişimlerini sınırlamakta ve onları ev içi eşitsiz roller üstlenmek zorunda bırakmaktadır. Katılımcılar eğitim hayatlarına evlendikten sonra son vermek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir. Eğitim hakkından feragat etmek kadınların; bilgiye, mesleki donanımına ve sosyal çevreye ulaşımını da sınırlandırdığı için uzun vadede kültürel sermaye kaybı anlamına gelmektedir.

Eşim engel değildi fakat evlilik sorumlulukları çalışmama engeldi. Tecrübem yoktu çalışsam asgari ücretle çalışacaktım. Çocuklara bakacak kimse yoktu. (K19, 35 yaşında, Fotoğrafçı)

Katılımcıların bir kısmı ise yukarıdaki örnekte yer aldığı gibi eğitim hayatının devam ettirilmesinde ve iş yaşamında yer alınmasında engel durumunun her zaman eş olmadığını, evlilik sorumluluklarının da kimi zaman eğitim hayatında ve iş yaşamında yer alınmasına mâni olabileceğini belirtmişlerdir.

Benzer şekilde, çalışma yaşamı içinde yer alan kadınlar da evlilikle birlikte farklı sebeplerden iş gücüne katılımlarının sekteye uğradığını ifade etmektedirler:

Oğlum olduktan sonra da çalıştım ben, kızım olana kadar çalışıyordum. Kızım olduktan sonra çalışmadım. Kızıma bakacak burada kimse yok benim burada hiç kimsem yok. (K2, 42 yaşında, Ev hanımı)

Başlarda etkisi yoktu ama çocuk olunca çalışmaya ara verdim. İş yaşantımı olumsuz etkiledi. Özalde çalıştığım için işten ayrılmam gerekti ve eşimin geliriyle geçinmek zorunda kaldım. (K17, 32 yaşında, Yönetici)

Kadının zaman içerisinde evin kadını, çocuğun annesi gibi roller üstlenmesi iş yaşamındaki yerini ikincil konuma düşürmektedir. Özellikle çocuk sahibi olduktan sonra iş yaşamına dönüş, birçok kadın için neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu çocuk bakımına ve ev işlerine ayırmak zorunda kalan kadınlar yeniden iş aramak, eğitimini tamamlamak ya da kendilerini geliştirmek için fırsat bulamadıklarını dile getirmişlerdir. Kadının konumunun değişimi yalnızca maddi gelir kaybı değil toplumsal üretime katılım yoluyla elde edilebilecek kültürel sermayenin de sınırlanması anlamına gelmektedir.

Evlilik, kadınların kamusal alandaki varlığını sınırlarken bazı kadınlar içinse eşin desteği eğitim ve meslekte ilerleme yollarının açılmasına da imkân sağlayabilmektedir.

Biz liseden beri tanışıyoruz. Ders çalışma, sınava hazırlanma süreçlerimize hep destek olduk. Birbirimizi motive ettik. Evlendiğimizde ise eşim halihazırda çalışıyordu ben evlendiğimde çalışmıyordum. Kpss çalıştım 1 sene çalışmama engel bir durum yoktu. (K1, 41 yaşında, Öğretmen)

Ancak bu olumlu örnekler sınırlıdır ve daha çok zaten kadının belirli bir eğitim seviyesinde olduğu, çoğunlukla güçlü aile desteğinin bulunduğu, görece ekonomik seviyenin düşük olmadığı durumlarda gerçekleşmektedir. Bu çerçevenin dışında kalan birçok kadın içinse evlilik, bireysel gelişim ve kültürel sermaye birikiminin ertelenmesiyle sürdürülmektedir.

Bu bağlamda evlilik, kadınların kültürel sermaye birikiminde çift yönlü bir etki yaratmaktadır. Bir yandan toplumsal saygınlık, bazı sosyal ağlara ulaşım gibi kültürel kazanımlar getirirse de diğer yandan mesleki yükselişi engellemesi, çalışma yaşamında istikrarlı şekilde ilerlemeyi zorlaştırarak kültürel sermayeyi sınırlayıcı bir rol de üstlenmektedir. Avukat ve banka personeli olan iki katılımcı da evlilikleri sebebiyle kariyerlerini sınırladıklarını ve evliliklerinin kariyerleri önünde engel olmasından boşanma sonrasında pişmanlık duyduklarını ifade etmişler:

Çok olumsuz etkiledi. Kariyerimi çöpe attım. İstanbul ya da Ankara'da çok güzel bir kariyerim olabilirdi. Çok güzel puanlar almıştım ya da akademisyenlik olabilirdi. Başka bir şehre gitmek istemediği için Samsun'da yaşamak istediği için ben de evlenmek istediğim için kariyerimi çöpe attım aşırı büyük bir olumsuz etkisi oldu. (K12, 33 yaşında, Bankacı)

Olumlu bir katkısı oldu diyemem. Mesleğimin başında hâkimlik savcılık düşündüğüm dönemler olmuştu ancak eski eşim avukatlık mesleğini yapmak istediği için birimiz savcı birimiz avukat olamayacağı için atamalardan dolayı sabit bir düzenli hayat olamayacağı için bu düşünceleri attım kafamdan. Hayallerimi kısıtlamak zorunda kaldım. (K14, 28 yaşında, Avukat)

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan boşanmış kadınlar ile yapılan görüşmelerde elde edilen bulgulara göre; evlenmeden önce orta-üst eğitim seviyesine sahip kadınlar ile görece daha düşük eğitim seviyesine sahip kadınlar bu durumdan farklı biçimlerde etkilenmektedirler. Evliliğin kariyer önünde engel olma durumu orta-üst sınıfta daha belirgindir. Bakım emeğinin bütünüyle ya da çoğunlukla kadına yüklenmesi, özellikle ev içi eşit olmayan roller ile toplumsal kurallar ve beklentiler, kadınların kültürel sermaye alanlarını daraltmakta ve onları kamusal alandan özel alana çekmektedir. Özellikle orta-üst eğitim seviyesine sahip kadınlar, evlilikle birlikte kariyerlerini ve kültürel sermaye birikimlerini ilerletmede daha fazla zorluk yaşamaktadır; çünkü ev işleri ve çocuk bakımının getirdiği yükler, onların profesyonel ve kültürel gelişimlerine ciddi engel oluşturmaktadır. Buna karşılık daha düşük eğitim seviyesine sahip kadınlar, evlilik öncesinde zaten sınırlı olan kültürel sermaye birikimini evlilik sonrasında da önemli ölçüde artırmakta zorlanmakta ve çoğunlukla aynı seviyede kalmaktadırlar. Bu nedenle, evlilik sonrası kültürel sermaye artışıdaki olumsuz etkiler, eğitilmiş kadınlarda çok daha belirgin ve derindir.

4.1.3. Sosyal Durum

Evlilik, bireylerin toplumsal kabulünü kolaylaştıran, evli bireylere toplum içi olumlu anlamda statü sağlayan bir kurumdur. Evli bireylerin toplumda saygı görmesi, bekâr hallerine göre daha değerli oluşları yalnızca bireysel ilişkilerde değil sosyal sermaye bağlamında da belirleyici olmaktadır. Nitekim toplumda evli bireylerin daha güvenilir ya da daha sorumlu olarak algılanmaları, onların sosyal çevrelerinde daha kolay kabul görmelerine yol açmaktadır:

Ailem 25'i geçince evlenmemi istedi. Evde kalmam uygun değildi, köy yerinde bir yaştan sonra sıkıntı. Evlenmemi istediler evli olunca daha saygı duyuluyor ama o yaştaki evde bekâr kalınca saygı da duymuyorlar. (K5, 40 yaşında, Ev hanımı)

Yani herkes evli olunca bütün arkadaşların arasında daha kabul görüyorsun. Evli olmak sorumluluk almış bir kişi imajı veriyor. Kendi evin, kendi hayatın, kendi sorumluluğun oluyor. Daha çevrende, ailede, akraba çevrende falan daha saygı değer biri oluyorsun. Tabi insanlara göre bu durum. (K12, 33 yaşında, Bankacı)

Katılımcıların çoğunluğunun benzer görüşte olduğu bulgulanmıştır. Burada bankacı ve ev hanımı olan iki katılımcıdan yapılan alıntılar, evli bireylerin toplumsal kabullerinde olumlu yönde bir değişim olduğunu doğrular yöndedir. Bununla birlikte

evlilik her zaman bireyin sosyal ağlarını genişleten bir süreç olarak karşımıza çıkmamaktadır. Eşin, kadının sosyal ve kültürel faaliyetlerine sürekli engel olması boşanma sebeplerinden sayılabilir. Bu durum, bireyin sosyal ilişkilerden yalıtılmasına ve sosyal sermaye kaybına yol açabilmektedir (Sarıkaya ve Karay, 2023: 1). Kadınların sosyal çevresiyle görüşmesinin sınırlandırılması sosyal sermayede ciddi bir kayba neden olabilmektedir. Bu kayıp sadece bireysel düzeyde değerlendirilmemelidir. Aynı zamanda dayanışma ağlarının zayıflaması açısından da önemlidir.

Sosyal ağların yalnızca eşin çevresiyle sınırlı kalması, bireyin kendi özgün sosyal alanından uzaklaşmasıyla sonuçlanabilir. Bu durum zamanla yalnızlaşmayla sonuçlanabilir. Ancak boşanma sonrasında kadınların, bastırılmış ya da kesintiye uğramış sosyal ilişkileri yeniden canlandırdığı ve yeni sosyal çevrelerle temas kurarak sosyal sermayesini yeniden yapılandığı görülmektedir (Özcan, 2023: 3).

Boşandıktan sonra daha sosyal olduğumu düşünüyorum. Eski eşim evin tüm sorumluluğunu bana yüklüyordu ben çalıştığım halde. Çocuk olunca çalışmayı bıraktım hatta hamileyken bıraktım ve o andan itibaren ev ile ilgili beklentisi arttı hem ev hem işe yetişemiyordum ve sosyal çevremden uzaklaşmıştım. Boşandıktan sonra eski aktif halime geldim. (K11, 32 yaşında, Ev hanımı)

Katılımcılar ile yapılan görüşmede saha bulguları ile literatür bilgilerinin birbirini desteklediği görülmektedir (Dinç, 2021; Boltıki, 2022; Özekin ve Süküti, 2023). Boşanma sonrası bireyler, aile dışı sosyal ağlara daha fazla yönelmekte, psikolojik ve maddi destek sağlamak üzere arkadaşlık ilişkilerine daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle ekonomik şiddet nedeniyle boşanmış kadınların, işgücü piyasasına katılarak hem ekonomik hem sosyal anlamda güçlenmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bu süreçte bireylerin yeni sosyal dayanışma ağları kurması, hem toplumsal konumlarının yeniden inşasını mümkün kılmakta hem de görünürlüklerini artırmaktadır.

Önemli bir başka boyut ise evlilik yoluyla eşin çevresiyle ortak sosyal çevre artışı yaşanmasıdır. Bu durum iki uçludur: birincisi eş sebebiyle sosyal ağın genişlemesi ve toplumsal kaynaklara erişimin artmasıdır ki bunun örneğini üç katılımcı şu şekilde aktarmıştır:

Evlendikten sonra sosyal çevrem arttı. Eşimin işi gereği çok fazla insanla muhataptı, ünlülerle iş birliği vardı. Sürekli davetlere katılıyorduk. Sosyal çevrem hem değişti hem de arttı. (K17, 32 Yaşında, Yönetici)

O çok sosyaldi, çok arkadaş çevresi vardı. Evli arkadaşlarıyla eşli olarak görüşüyorduk benim de arkadaş çevrem arttı ama boşanınca onlarla görüşmedim. (K9, 33 yaş, Ev hanımı)

Evliliğim boyunca sosyal çevrem arttı çünkü ister istemez çoğaldık. Onun arkadaş grubu benim arkadaş grubum birbirinin içine girdi ve aslında evet pozitif olarak etkiledi. (K10, 31 yaşında, Güzellik uzmanı)

İkincisi ise eşin belirlediği çevreyle sınırlı sosyal etkileşim anlamına gelmektedir:

Azaldı diyebilirim. Komşuya bile gitmemi istemiyordu. Komşunun da gelmesini istemiyordu. Bursa'dan buraya taşınınca burada kimseyi tanıımıyordum. Yani o yönden de çok etkilendim kapalı kaldım. (K2, 42 yaşında, Ev hanımı)

Dolayısıyla evliliğin sosyal bağlar üzerindeki etkisi, yalnızca varlık ya da yokluk üzerinden değil bağların şekli ve bireyin aktif rolü açısından da değerlendirilmelidir.

Evlilik ve boşanma süreçleri bireylerin sosyal sermayelerinde farklı açılarda değişime neden olmaktadır. Evlilik toplumda kabul görme yönünde olumlu bir etki sağlarken beraberinde sosyal alanın daralması gibi bir riski de beraberinde getirebilir. Boşanma çoğu zaman bir yıkım olarak algılsa da bireyin sosyal bağlarını yeniden kurma ve sosyal sermayesini artırma açısından bir fırsata dönüşebilir. Bu süreçlerin bireyin toplumsal konumuna etkisi, sahip olunan veya kaybedilen sosyal ağların niteliğiyle doğrudan ilişkilidir.

Araştırma kapsamında değerlendirilen kadınların sosyal sermaye deneyimleri, eğitim ve ekonomik durumlarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Sosyal ve ekonomik destek alan, daha düşük eğitim seviyesine sahip birinci grup kadınlar için evlilik, sosyal ilişkilerde ve destek ağlarında kısıtlanmaya yol açabilmekte; eşin kontrolü veya toplumsal normlar nedeniyle sosyal çevrelerinden izole olma riski daha yüksektir. Buna karşılık, orta-üst eğitim seviyesine sahip ve meslek sahibi olan ikinci grup kadınlar, evlilik sürecinde eşin sosyal çevresine erişim imkânı bulmakla birlikte, bu ilişkilerin genellikle eşin belirlediği sınırlar içinde şekillendiği; dolayısıyla sosyal sermayenin genişlemesiyle beraber bireysel sosyal alanın daralabileceği gözlemlenmektedir. Bu farklılaşma, her iki grubun sosyal sermaye birikimini ve toplumsal konumlarını evlilik ve boşanma süreçlerinde farklı biçimlerde etkilemektedir.

4.1.4. Ekonomik Durum

Kadınların ekonomik bir gelire sahip olmaları, aile içindeki güç dengelerini belirlemede merkezi bir öneme sahiptir. Toplumsal cinsiyet rolleri kadının çalışma hayatını sıklıkla ikincil bir tercih olarak sunarken evlilik bu eşitsizliği pekiştirir bir mekanizma olarak işlev görebilmektedir. Kadının ekonomik kaynak üretiminden dışlanması ya da bu üretimde sınırlı yer edinmesi sadece bireysel değil yapısal bir kırılma oluşturur. Bu kırılma, yalnızca maddi değil sosyal ilişkiler açısından da bağımlı ve pasif bir pozisyonda konumlanmasına neden olabilir. Kadınlar hem ev içi emeği karşılıksız biçimde sürdürme görevini üstlenir hem de zaman zaman gelir yaratma, kısıtlı geliri doğru biçimde kullanarak ev içi dengeyi kurma sorumluluğu da üstlenmektedir. Bununla birlikte, ekonomik karar alma süreçlerinden dışlanmaları, onları maddi sorunlarla baş başa bırakmaktadır. Bu durum, kadınların ekonomik sermayeyi kontrol edememesi ve kaynaklar üzerindeki yetkinliğinin zayıf kalması sonucunu doğurur.

Çalışmamıza rağmen iyi değildi. Eşim kendi kafasına göre harcamalar yapıyordu. Ortak karar almıyorduk. (K16, 27 yaşında, Memur)

Tabi ki iki maaş olduğu için iyi seviyedeydi ama eşim ekonomik olarak para yönetimini bilmediği için zorlanıyorduk. (K12, 33 yaşında, Bankacı)

Evliyken eşim şefti. Aslında maddi durumu yani maaşı her zaman asgari ücretin baya bir fazlasıydı. Çünkü baş şef baş aşçılık görevlerinde yer alıyordu her zaman, o yüzden gelir durumu iyiydi ama eve destek olma konusunda problemleri vardı. (K22, 26 yaşında, Muhasebeci)

Gelir düzeyimiz kötü değildi. Sorun eşim danışmadan eve, kendine, bana yüklü ve gereksiz alışveriş yapardı o sebeple hep borcumuz vardı. (K11, 32 yaşında, Ev hanımı)

Hep bir darlık içindeydik. Zaten çok sorumlu biri de değildi öyle deyim. Çalışıyordu. 10 yıl kadar çalıştı ama sonra tazminatıyla bizim siteden marketi devraldı onu da batırdı zaten. Batırdıktan sonra çok borçlar üst üste geldi. İcra falan oldu. Hep sıkıntıdaydık. (K2, 32 yaşında, Ev hanımı)

Kadınların para yönetimi süreçlerine dâhil edilmemesi, ekonomik karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmamalarıyla sonuçlanmaktadır. İster çalışan ister çalışmayan olsun, her iki grupta da maddi sıkıntıların ve ekonomik karar alma süreçlerinde eşlerin ortak hareket etmeme durumunun yaygın olduğu görülmektedir. Erkek eşlerin para yönetimindeki sorumsuz tutumları ve kadınların ekonomik kararlara dahil edilmemesi, her iki grupta da finansal zorlukların devam etmesine sebep olmaktadır. Bu durum, kadının ekonomik bağımsızlığı veya çalışma durumu

fark etmeksizin, aile içi ekonomik ilişkilerde benzer güçlüklerle karşılaşıldığını göstermektedir.

Kadının ekonomik karar alma sürecine dâhil edilmemesi “evin reisi erkektir” toplumsal algısıyla ilişkilidir. Kadınların gelir elde edememesi, onları sosyal ve psikolojik olarak da baskı altına alır. Bu bağlamda ekonomik sermaye sahipliğindeki güçsüzlük, sosyal sermayeyi de zayıflatan bir unsur haline gelir (Boztilki, 2023: 6).

Yapılan çalışmada kadınların meslek hayatına atılmadan evlenmelerinin uzun vadede ekonomik bağımlılığa mahkûm olmalarıyla ilişkili olduğu saptanmıştır. Öğretmen katılımcının söylemleriyle bu görüş örtüşmektedir:

Evlendiğimiz ilk sene ben çalışmıyordum ve düğün sebebiyle borçlarımız vardı, ailelerden destek almak zorunda kaldık. Eşim ben çalışmadığım için benim ailemden daha çok destek bekledi. Ben de kendi aileme bu durumu açıklayamadım, ben atanana kadar bu konuda sorun yaşadık. Şimdi yeniden aynı durumda evlenecek olsam atandıktan sonra evlenirdim. (K1, 41 yaşında, Öğretmen)

Erken evlilik ve iş deneyimi eksikliğinin, özellikle kültürel sermayesi düşük kadınların daha sonra iş gücü piyasasına katılmalarını da zorlaştırdığını göstermektedir. Bu da onları hem ekonomik hem de sosyal olarak dezavantajlı hale getirmektedir. Boşanma sonrası dönemde ise bu dezavantajlar derinleşmekte, kadınlar hem maddi hem de sosyal açıdan destek arayışına girmektedir. Bu araştırmanın bir grubu özellikler boşanma sonrası iş hayatına katılamadığı için maddi destek almak zorunda kalan kadınlardan oluşturulmuştur. Bu durum ise kültürel sermaye yoksunu kadınların ekonomik bağımsızlık kazanımlarının zor olduğunu destekler niteliktedir.

Geniş ailelerden gelen ekonomik destek, ilk bakışta koruyucu bir unsur olarak görülebilir. Tıpkı ev hanımı olan katılımcının ifade ettiği gibi:

Ailemle aynı yerde yaşıyorduk direk para falan vermediler ama market alışverişi gibi konularda destek oldular. Etkileri olumlu olmuştur bence çünkü en azından maddi sorunlar yüzünden çok kavgalarımız olmuyordu bizim. (K6, 43 yaşında, Ev hanımı)

Fakat uzun vadede aile bütünlüğünü etkileyen ve kadınların bağımsız karar alma mekanizmalarını sekteye uğratan bir faktör olabilmektedir. Bu durumu da bir diğer katılımcı örneklendirmiştir:

Evet alıyorduk genelde. Kendimiz bir aile olmakta zorlandık. Aile içi meselelerimizi büyük ailemize anlatmak durumunda kalıyorduk. Biraz karışma durumları oluyordu. (K11, 32 yaşında, Ev hanımı)

Ekonomik destek sağlayan aile bireylerinin karar sreclerine müdahil olması, kadının eşiyle olan ilişkisinde de ikincilleştirilmesine neden olabilir. Bu müdahaleler, kadının sosyal sermayesini kendi iradesiyle değil, dışsal aktörlerin etkisiyle şekillendirmesine neden olur. Bu çerçevede ekonomik durum, bireyin sosyal çevresini nasıl kurduğu ve ilişkilerini nasıl srdrdğyle doğrudan ilişkilidir. Kadının ekonomik bağımsızlığını kazanamaması, onun sosyal ilişkilerinde gcsz kalmasına ve toplumsal yaşamdan da dışlanmasına neden olabilir.

4.2. Boşanma Süreci

Kadınların boşanma sürecinde yaşadıkları ekonomik ve psikolojik zorluklar toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle evlilik birlikteliği devam ederken meslek hayatının içine girmemiş olan kadınlar boşanma sürecinde ciddi ekonomik problemler yaşayabilmektedir. Bu kadınların ekonomik olarak eşlerine bağımlı olmaları boşanma sürecinde de geçimlerini sağlayabilecek bir gelir kaynağına ulaşmalarını zorlaştırmaktadır. Türkiye örneğini ele alan araştırmalarda, kadınların boşanma sonrasında çalışma hayatına dönme oranlarının yükseldiği, ancak bu sürecin oldukça zorlu ve çoğu zaman güvencesiz işlerde gerçekleştiği gözlemlenmiştir (Ceylan ve Gürsoy, 2023: 92).

Ekonomik olarak destekten yoksun kalan kadınlar aynı zamanda sosyal destek sistemlerinden de uzak kalmakta, bu durum sosyal sermayelerinde ciddi azalmaya yol açmaktadır. Boşanma sürecinde özellikle müşterek çocuğun olması durumunda boşanmanın hızlanması ve anlaşmalı olarak sonuçlanması adına kadınların mal paylaşımı gibi durumlarda genellikle dezavantajlı konumda yer alması, boşamanın ardından ekonomik olarak yeni bir hayat kurmayı daha da güçleştirmektedir. ocuk sahibi olup boşanma sonrasında çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenen kadınlar için durum daha da zor yürütülmekte, hem bakım emeğini tek başına üstlenmekte hem de geçim sağlama sorumluluğu ile baş başa kalmaktadır. Boşanmanın kadınlar üzerindeki bu çok katmanlı etkisi, onların uzun vadeli ekonomik ve psikolojik iyilik hallerini tehdit etmektedir.

Bununla birlikte:

Ben aldım kararı, boşanmak istemiyordu kesinlikle, hatta beni tehdit ediyordu boşanmak istediğimi söylediğimde. (K18, 32 yaşında, İşletme sahibi)

İşletme sahibi olan katılımcının da ifade ettiği gibi; boşanma sürecinde yaşanan çatışmalı ilişkiler ve hukuki çekişmeler, kadınlar üzerinde ciddi bir psikolojik

yıpranma yaratmaktadır. Çekişmeli boşanmalar sadece mahkeme sürecinin uzaması gibi düşünülmemelidir. Aynı zamanda eşler arasında öfke, yalnızlık, güven kaybı gibi olumsuz duyguların da derinleşmesine yol açmaktadır.

Anlaşmalı boşanma süreçlerinde ise taraflar arasında belirli bir düzeyde iletişimin sürdürülebildiği görülmektedir:

Kararı birlikte aldık. Benim isteklerim, yaşam şeklimi kendimi bulma çabam eşimle sürekli kavga etmemize sebep olmaya başlamıştı. Memnun değildi bu durumdan beni desteklemedi. Bir süre ayrı evlerde yaşadık, baktık sorunlarımızı çözemiyoruz artık hayattan aynı şeyleri istemiyoruz o zaman boşanma sürecine girdik. (K19, 35 yaşında, Fotoğrafçı)

Bu örnekte de gördüğümüz gibi çiftler arasında boşanma kararı öncesinde ortak problem çözmeye yönelik adımlar atılsa da sorunların çözülemediği durumlarda ortak karar vererek boşanma sürecine geçilir. İlişkideki sorunları iki tarafın da kabul etmesi ve tükendiklerine karşı geliştirdikleri ortak kanaat neticesinde boşanma kararının daha sağlıklı alındığı görülmüştür. Eşler arasındaki duygusal bağın zayıflaması, birlikte zaman geçirme arzusunun körelmesi, iletişim kuramama ve karşılıklı tahammülün azalması çoğunlukla boşanma kararının gerekçesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda boşanma sürecinin kendisi kadar, o karara giden iletişimsel süreçler de önemlidir. Kararın ortak alındığı durumlar psikolojik olarak da daha az yıpratıcıdır. Bu gibi durumlarda kadınlar boşanmayı hayatlarında yeni bir başlangıç olarak konumlandırmakta, bu da onları duygusal olarak daha güçlü kılmaktadır. Ancak çekişmeli boşanmalarda davaların uzun sürmesi hem maddi hem de ruhsal tükenmişliğe neden olabilmektedir.

Sonuç olarak boşanma süreci kadınlar için yalnızca bir hukuki süreç değil aynı zamanda ekonomik yeniden yapılanma, sosyal çevrenin yeniden inşası ve psikolojik süreci yönetebilme yeteneğinin sınandığı çok boyutlu bir süreçtir. Bu sürecin daha az yıpratıcı geçirilebilmesi için kadının yalnızca ekonomik olarak değil psikolojik ve sosyal olarak da çok yönlü bir desteğe ihtiyacı vardır.

4.2.1. Eşler Arası İletişim

Araştırma bulguları, evli çiftlerin iletişimlerinde çeşitli zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir. Kadınların evliliklerinde yaşadıkları en belirgin sorunlardan biri, eşleriyle ortak zaman geçirmeme, hayatı paylaşmama ve iletişimsizlikten kaynaklanan yalnızlık hissidir. Bu yalnızlığın kapsamı sadece fiziksel bir mesafeyi değil aynı zamanda duygusal ve psikolojik tek kalmışlığı da

yansıtmaktadır. Kentli çiftler ev işlerini, çocuk bakımını üstlenirken eşleriyle aralarında çoğunlukla açık olmayan bir iletişim kurarlar ve bu kuralların oluşumunda toplumsal normlar ve rollerin etkisi görülür. Kadınlar toplumsal yapının ve kültürel normların etkisi altında, kendilerini yeterince değerli hissetmemekte ve eşlerinin ilgisizliğinden dolayı yalnızlık duygusu yaşamaktadırlar:

Birlikte olmaktan artık keyif almıyorduk. Birbirimizle iletişimimiz çok düştü. Çocuklarla etkinlik yapmaktan, ailece vakit geçirmekten keyif almıyordu. Kalabalıktık ama yalnızdık, kendi yalnızlığım bana yetiyordu bir de onunkini yük edinmek istemedim. Özgür olmak istedim. (K1, 41 yaşında, Öğretmen)

Öğretmen olan katılımcının anlatımında yalnızlık duygusunun yıkıcı boyutu çok net bir biçimde görülmektedir. İletişim kurulamaması, fiziksel alanda birlikte olunsu da duygusal olarak birlikte olunmaması, boşanma kararı alınmasında önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

Modern toplumlarda duygusal bağların hızla zayıfladığı ve bireylerin, toplumsal yapıların etkisiyle birbirlerinden giderek uzaklaştığı görülmektedir. Kentteki hızlı yaşam temposu, sürekli çalışan bireylerin yoğun programları ve aile içindeki görevler, eşlerin birbirlerine ayıracak zamanlarının azalmasına neden olmaktadır. Katılımcıların çoğu, eşlerinin iş yoğunluğu ve kişisel ilgi alanları nedeniyle birlikte vakit geçiremediklerinden şikâyet etmektedirler. Burada dikkati çeken nokta, bankacı katılımcının da aşağıda örneklendirdiği gibi yalnızlık ve iletişim eksikliği durumunun sadece fiziksel bir mesafe yaratmakla kalmayıp aynı zamanda duygusal bağı törpüleyerek zayıflatmasıdır:

Bir evlilik içinde kendimi yalnız hissediyor olmam. Duygusal yakınlık kuramamam ve karşı tarafın hiçbir şekilde maddi manevi sorumluluk almaması ve benim maddi manevi aşırı yalnız olup tüm yükü tek başıma yüklenmem. Bunun yoruculuğu ve bu gibi şeylerden dolayı aradaki sevginin bitmesi. (K12, 33 yaşında, Bankacı)

Ailesinden dolayıydı ve bununla birlikte onun ilgisizliğiymiş annesinin dediklerini dikkate alıyordu benimle ve çocukla aile olamamıştı. Son bir sene odalarımızı bile ayırmıştık birlikte de olmuyorduk. (K10, 31 yaşında, Ev hanımı)

İletişimsizliğin boyutları arttıkça kadın kendi ihtiyaçlarını da dile getirememektedir. Kadınların duygusal yüklerini tek başlarını taşıırken, erkeklerin bu yükün farkına varmaması, ev içi eşitsizliğin pekişmesine alan oluşturur. Kabul edilmiş toplumsal normlar bireylerin haklarını savunmalarını engeller ve zaman zaman çiftler arasında aşılması zor engeller oluşturabilir. Kadınlar ev emeği altında

ezilirken ve bunun getirdiği duygusal yükü tek başlarına taşıırken eşlerinden yeterli empati ve anlayış göremediklerini düşündüklerinde kendilerini yalnız ve değersiz hissedebilirler. Katılımcı, ev emeğinin görünmemesinin hissinin çocuklarının “annesi gibi” değil de “bakıcısı” gibi hissettirdiğini vurgulamıştır:

“Sen annesin sen yapacaksın, sen bakacaksın, yemeğini sen yedir, terbiyesini sen vereceksin” diyordu bana hep. Çocuklar yanlış bir şey yapsa bana kızılıyordu. Hem yardım etmiyordu hem de parayla bakıcı tutmuş gibi sürekli emir veriyordu; ben de zaten ben bakıyorum bir de bari onun çenesiyle uğraşmayayım diye düşünerek boşandım. (K8, 35 yaşında, Ev hanımı)

Evliliklerdeki bu iletişim eksiklikleri, kadının kendisini ifade etmesini zorlaştırırken, toplumsal cinsiyet rollerinin baskıları altında kalmasına neden olmaktadır. Ev işlerinin çoğunlukla kadınlara yüklenmesi katılımcıların şikâyet ettikleri ortak bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar, ev içindeki işlerin ve çocuk bakımının büyük bir kısmını üstlenmiş olmalarına rağmen eşleri tarafından takdir edilmediklerini ve yaptıkları işin önemsiz sayıldığını ifade etmişlerdir. Judith Butler, toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak inşa edilen bir performans olduğunu savunur. Butler’a göre toplumsal cinsiyet rolleri, bireylerin davranışlarını şekillendirir ve erkeklerin ev içindeki rollerine bakış açısını biçimlendirirken, kadınların ev içindeki rolleri ise genellikle doğal olarak kabul edilir (Butler, 1990: 43). Kadınların saygı ve takdir görmemesi ve bu durumu eşlerine anlatamaması toplumsal cinsiyet normlarının bir sonucudur. Kadınlar, ev içindeki işleri ve sorumlulukları tek başlarına taşıırken, erkeklerin bu yükün farkına varmaması, kadının kendini ifade etmesini zorlaştıran bir engel haline gelir.

Boşanma sürecinde eşler arası iletişimin kurulamaması katılımcıların belirttiği önemli bir diğer sorundur. Sağlıklı iletişim kurulamaması, sürecin daha karmaşık ve zorlayıcı hale gelmesine yol açmaktadır. Katılımcının yaşadığı da benzer bir durumdur. Farklı fikirlerde olmaları ve uzlaşamamaları sağlıklı bir ilişkinin gelişmesine sebep olmuştur:

Başlarda çok yalvardı bana. Affet dedi pişmandı. Benim kararlı olduğumu gördükçe öfkelenmeye başladı. Telefonda küfrediyordu. Pişman olacaksın sürüneceksin demeye başladı. Barışmayacağımı anlayınca bu kez sinirle konuştu. İyi değildi iletişimimiz. (K9, 33 yaşında, Ev hanımı)

Bir diğer dikkat çeken bulgu ise, ailelerin boşanma süreçlerinde devreye girmesidir. Katılımcıların bir kısmı, ailelerinin eşler arasındaki iletişimi sağlamaya çalıştığını belirtmişlerdir:

İletişim kuramadık. Ben arkadaş gibi geçirmek istedim bu süreci, çocuk olduğu için sakince olsun istedim. Ama o boşanmak istemediği için her görüşmeyi ikna ve kavgaya dönüştürdüğü için ben de iletişim kurmayı kestim. Aileler aracılığıyla iletişimde kaldık. (K17, 32 yaşında, Yönetici)

Önce çekişmeli olarak açtım ben davayı. İlk zamanlar boşanamazsın gibi tehditlerde bulundu eski eşim. Ama daha sonra tazminat falan işin içine girince avukat tuttu babam. Eşim de anlaşmalı boşanma taraftarı oldu daha sonra, tazminatı ödeyemem tamam anlaşmalı boşanalım dedi. Ben bir protokol hazırladım avukatımla beraber. Protokolü imzaladı. Ondan sonra 1,5 ay içinde boşandık zaten anlaşmalı olduğu için. (K22, 26 yaşında, Muhasebeci)

Boşanma sürecinde dikkat çeken önemli bir diğer unsur, iletişimin çoğu zaman çiftler arasında değil, araya giren aile büyükleri aracılığıyla sürdürülmesidir. Katılımcıların çoğu, eşlerinin iletişime kapalı olmaları nedeniyle sağlıklı bir bağ kuramadıklarını belirtmiştir. İletişimin sağlanmaması nedeniyle hukuki süreç yavaşlayabilir ve duygusal beklentiler karşılanmayabilir. Özellikle çocuk sahibi çiftlerde, erkeğin çocuğu görme süreci dahi çoğu zaman ailelerin arabuluculuğuyla gerçekleşmektedir. Aileler, bu bağlamda yalnızca geleneksel bir müdahale biçimiyle değil, aynı zamanda pratik bir iletişim kanalı olarak da devreye girmektedir. Kadının doğrudan erişemediği bir iletişim kanalına, örneğin çocuğun görüşme düzenine veya maddi konulara ilişkin erkeğin tavrına aileler aracılığıyla ulaşması, iletişimin dolaylı biçimde de olsa sürdürülebilmesini mümkün kılmaktadır.

Katılımcı ifadelerine dayalı olarak yapılan karşılaştırmada, her iki grupta da evlilik ilişkisinin bitmesine yol açan temel etmenler arasında iletişim eksikliği, eşin ilgisizliği, ailelerin müdahaleleri ve duygusal yalnızlık hissi ön plana çıkmaktadır. Ancak yüksek sermaye, eğitim ve gelir düzeyine sahip grupta, sorunların daha çok çiftler arasındaki iletişim kopukluğu, duygusal bağın zayıflaması ve bireysel beklentilerin karşılanmaması üzerinden tanımlandığı; aile müdahalesinin ise görece daha az dile getirildiği ya da ailelerin rolünün pozitif yönde değerlendirildiği görülmektedir. Buna karşılık, sosyal destek ve hizmetlerden yararlanan, eğitim ve gelir düzeyi düşük ikinci grupta ise aile büyüklerinin evlilik sürecine doğrudan müdahalesi, eşin sorumluluklarını yerine getirmemesi, ekonomik yetersizlikler ve hakaret ya da tehdit gibi olumsuz tutumlar daha sık vurgulanmaktadır.

Bu farklılıklar, kültürel ve sosyal sermaye düzeylerinin evlilik içi sorunların hem niteliğini hem de ifade ediliş biçimini etkilediğini göstermektedir. Yüksek kültürel sermayeye sahip kadınlar, sorunlarını daha çok bireysel özgürlük, iletişim kalitesi ve duygusal tatmin eksikliği gibi soyut ve ilişkisel boyutlar üzerinden dile

getirirken; düşük kültürel ve sosyal sermayeye sahip kadınlar, sorunları daha çok ekonomik yetersizlikler, aile müdahaleleri ve fiziksel ya da sözlü şiddet gibi somut ve yapısal engeller üzerinden tanımlamaktadır. Bu durum, bireylerin sahip oldukları kaynakların yalnızca yaşam standartlarını değil, aynı zamanda ilişkilerdeki çatışmaları algılama, yorumlama ve ifade etme biçimlerini de şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

4.2.2. Psikolojik Sağlık ve Profesyonel Destek

Yapılan araştırmalar, katılımcıların önemli bir çoğunluğunun psikolojik desteğe ihtiyaç duyduklarını belirtmelerine rağmen çeşitli engeller nedeniyle bu desteğe ulaşamadıklarını göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu psikolojik desteğe ulaşamamalarının önündeki en büyük engeli ekonomik yetersizlik olarak belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğu örnekteki iki katılımcının ifadelerine paralel cümleler kurmuştur:

Boşanma süreci evet psikolojik olarak ağır geçiyor zor biraz. Zor zamanlar oluyor ama destek almadım. İmkânım olsaydı almak isterdim. (K6, 43 yaşında, Ev hanımı)

Zor bir karakterdi, işkolik, agresif biriydi. Anlaşamıyorduk ama aldattığını öğrenince ayrılma kararı aldım. Destek almadım, yoğun bir süreçti. Ama karşı taraf almış öyle duydum. Onun desteğe ihtiyacı vardı. Param olsa tabi hayatım boyunca isterim psikoloğum olsun. Ama maddi sebeplerle psikolojik destek alamadım. (K17, 32 yaşında, Yönetici)

Boşanma süreci ve sonrası ekonomik ve psikolojik olarak yıpratıcı ve zor bir süreçken özellikle çocuğun annede kaldığı boşanma süreçlerinde yeni bir hayat kurma telaşı kadınların psikolojik sağlıklarına yatırım yapmasını zorlaştırmakta; maddi imkânsızlıklar psikolojik destek arayışının önündeki temel engel olarak ortaya çıkmaktadır.

Almadım psikolojimden önce düşünmem gereken şeyler vardı. Bana kimse destek olmadı, oğlumla birlikte düzen kurmaya çalışırken hiç o kafada değildim zaten. (K7, 30 yaşında, Ev hanımı)

Çok kötü geçirdim. Çok yıpratıcıydı eski hayatımı bırakmak, vazgeçmek, insanlara katlanmak. Destek almak istedim fakat o zaman maddi olarak bunu karşılayamadım. Çünkü yeni bir ev, yeni eşyalar, yeni bir düzen kurmak yeterince masraflı ve bunları tek başınıza yapmak zorundaysanız bir de terapiye para ayıramıyorsunuz. Desteğin gerekli olduğunu düşünüyorum. Ama ülkemizde ruh sağlığını korumanın maliyetli olduğunu düşünüyorum ve devlete gitmek istediğinizde de bunun sağlıklı olduğunu düşünmüyorum. Devletteki doktorların günlük hasta bakma yükleri çok fazla. Randevu bulmak çok zor gibi etmenlerle sürecin sağlıklı yürüyeceğine inanmıyorum. (K19, 35 yaşında, Fotoğrafçı)

Katılımcıların da belirttiği gibi süreci yönetirken temel ihtiyaçlar kadınların psikolojik sağlıklarını geri plana atmalarına sebep olabilmektedir.

Bazı katılımcılar, kültürel olarak psikolojik destek almaya karşı olumsuz bir tutum geliştirmişlerdir. Bunun örneğini öğretmen olan katılımcı şu sözlerle ifade etmiştir:

Çiftler boşanma kararı alırken dahi destek almalı. Benim ailem her ne kadar destekçim olsa da bu tarz konularda biraz nasıl desem geri kafalılar. Benim destek aldığımı etraftan kimse bilsin istemezlerdi. Bir de ilk zamanlar biraz sorun yaşadık eski eşimle, ben de o dönemde ilaç falan kullanmam velayet konusunda sıkıntı olur mu bilemedim. Cahilce bir düşünce ama o dönem insan sağlıklı düşünemiyor sonradan fark ediyor durumu. Yine de ben iyi idare ettim çok büyük bir ihtiyaç duymadım psikolojik desteğe. (K1, 41 yaşında, Öğretmen)

Ayrıca bazı katılımcıların psikiyatrik ilaç kullanımına karşı olumsuz tutum geliştirdikleri ve ilaç kullanımını bağımlılık ya da zayıflık olarak algıladıkları tespit edilmiştir. Katılımcılar psikolojik destek alamamalarının önündeki engeli ilaç kullanımı olarak göstermiştir. Görüleceği gibi destek için adım atmış olsalar dahi ilaç kullanımı ile karşılaştıklarında bu desteği kesmişlerdir:

Almadım. Bu süreci çok sıkıntılı atlattım. Aslında şöyle ben yıllar önce bir doktorun yanında çalışmaya başlamıştım o beni yönlendirdi psikoloğa, ama o da ilaç tedavisi verdi, ben de ilaç kullanmaktan yana olmadığımдан yani o süreci ilaçla atlatmak istemedim. Zor bir süreçti ama. İlacı aldım ama başlamadım, kullanmadım. (K2, 42 yaşında, Yarı zamanlı çalışıyor)

Destek almadım ailem destekti annemle konuştuk hep. İlaç kullanmak istemedim devlette hep başka doktora denk geldim. Özele gitmek için de param yetmedi bana mantıklı gelmedi destek almak işe yaramaz gibi geldi. (K9, 33 yaşında, Ev hanımı)

Göstermiş oldukları bu tutum kültürel sermayenin yansımasıdır; bireylerin sahip olduğu eğitim, statü ve sosyal ağlar; psikolojik destek hizmetlerine karşı tutumlarını şekillendirmektedir. Kültürel sermayesi düşük kadınlar arasında psikolojik desteğe başvurma oranına ve psikolojik destek alma konusunda ön yargılara daha sık rastlanmıştır.

Sosyal sermaye açısından destek alan kadınların sosyal ağları ve çevresinden aldıkları destekle psikolojik sağlıklarının daha olumlu olduğu ancak destek alamayanların ise sosyal izolasyon yaşadığı tespit edilmiştir. Kadınların sosyal sermayelerinin azlığının psikolojik sağlıklarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Özellikle yüksek statülü mesleklerde çalışan kadınlar, psikolojik destek arayışlarında mahremiyetlerinin açığa çıkması endişesini dile getirmiştir. Örneğin yönetici pozisyonunda çalışan ya da avukat gibi pozisyonlarda olan katılımcılar, bu korku nedeniyle psikolojik yardım taleplerini profesyonel olarak yürütemeyip sosyal çevrelerinden destek almışlardır:

Bir yerde destek aldım ama ben iyi bir psikolog arayışındaydım hep, ama hep bir mahremiyet kaygım oldu. Acaba beni tanır mı ya da çevresinde beni tanıyanlar var mı diye düşündüm, özelimi açmaktan endişe duydum. En iyi desteği kardeşimden, ailemden aldım. Ortak tanıdığım, ortak arkadaş olmasından endişe duydum profesyonel destek alırken. (K14, 28 yaşında, Avukat)

Araştırma bulguları, boşanma sürecinde ve sonrasında kadınların psikolojik destek ihtiyacının her iki grup içinde de yaygın olmasına rağmen, bu desteğe erişimin sermaye türlerine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. İkinci grupta yer alan kadınlar temel yaşam ihtiyaçlarını karşılama önceliği nedeniyle psikolojik destek hizmetlerine bütçe ayıramadıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte, yüksek gelirli veya düzenli gelire sahip kadınlarda dahi, hizmetin maliyetinin yüksekliği ve devlet kurumlarında hizmetin sürdürülebilir olmasıyla ilgili yapısal engeller öne çıkmıştır. Bu durum, ekonomik sermayenin yetersizliğinin, farklı gelir düzeylerinde farklı biçimlerde olsa da psikolojik destek erişiminde ortak bir engel olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Düşük eğitim düzeyine sahip kadınlar arasında psikolojik destek arayışına yönelik olumsuz tutumların ve ön yargıların daha sık görüldüğü tespit edilmiştir. Buna karşın, yüksek kültürel sermayeye sahip kadınlar psikolojik desteğin önemini daha çok kabul etmekte, ancak mahremiyet kaygısı gibi nedenlerle bu hizmetlere başvuruda çekince yaşamaktadır. Güçlü sosyal ağlara sahip kadınlar aile ve yakın çevrelerinden aldıkları destekle psikolojik iyilik hâllerini kısmen koruyabilmiş, buna karşılık sosyal ilişkileri zayıf olanlar süreçte daha belirgin bir izolasyon yaşamıştır. Özellikle yüksek statülü mesleklerde çalışan kadınlar, profesyonel destek alırken toplumsal itibarlarının zedelenmesi kaygısıyla daha temkinli davranmıştır.

Bu karşılaştırmalı analiz, farklı sermaye türlerinin psikolojik destek hizmetlerine erişimde hem yapısal hem de bireysel düzeyde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, sadece ekonomik destek değil, aynı zamanda kültürel farkındalığı artıran, sosyal ağları güçlendiren ve mahremiyetin korunmasına yönelik politikaların geliştirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

4.2.3. Boşanma Kararı

Boşanma kararı, kadının içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarla yakından ilişkilidir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde bu kararın yalnızca duygusal bir süreç değil aynı zamanda ciddi toplumsal, kültürel ve ekonomik dinamikleri içinde barındıran bir tercih olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kararın verilmesinde rol alan faktörler arasında sosyal çevre desteği, kültürel normlar, eğitim düzeyi ve ekonomik sermaye başat rol oynamaktadır.

Kadınların boşanma kararı alması ya da bu kararı ertelemesinde çoğu zaman büyük ailesinin rolü olduğu tespit edilmiştir. Ailesinde duygusal ya da maddi destek gören kadınlar evliliklerindeki sorunlar karşısında karar alırken daha rahat davranabilmektedirler:

Ailem en büyük destekçim, onlar olmasa bu kadar hızlı ve güçlü toparlayamazdım. Kız kardeşim en büyük desteğim birlikte yaşıyoruz. Senin kadar hızlı toparlanan yok sen harikasin dedi hep bana birlikte geziler düzenledik. Onun varlığı beni çok güçlendirdi. Çok hızlı toparladım. Arkamda hiç kimsem olmasa ailem vardı ve beni çok güçlü olduğum konusuna inandırdılar. Beni çok yükselttiler. (K14, 28 yaşında, Avukat)

Ancak bazı kadınlar, ailelerinin baskısı ve onların kültürel yaklaşımları nedeniyle boşanma kararlarını ertelemekte ya da bu kararı hiç alamamaktadır (Can ve Aksu, 2016: 889). İki katılımcı bu yargıyı destekler söylemlerde bulunarak destek alamadıkları için evliliklerini sürdürmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir:

Karardan birçok kez vazgeçmeme sebep oldular. Çevremın etkisi olmasaydı çocuğum olmadan boşanırdım diye düşünüyorum hep. (K11, 32 yaşında, Ev hanımı)

Ben çevremi tamamen değiştirdim. Kimseden bir destek almadım. Annem de destek vermek zorunda kaldığı için destek oldu. Boşanma kararı alamamama etki ettiler. Evliliği sürdürmeye mecbur kaldım. (K3, 30 yaşında, Ev hanımı)

Benzer bir biçimde diğer katılımcı birçok kez boşanma kararı vermesine rağmen bu kararını ailesinin tutumu sebebiyle ertelediğini ancak sorunların çözülmemesi nedeniyle bu kararda ısrarcı olması sonucunda ailesinden destek gördüğünü ve ailesi destek olduktan sonra sürecin kendisi için daha kolay ilerlediğini ifade etmiştir. Boşanma sürecinde aile söylemleri, kadınların karar alma süreçlerini doğrudan etkileyen kültürel kodların yansımasıdır (Bulut, 2008: 117).

Ben iki kez boşanma kararı aldım. İlkinde sosyal çevremden ve ailemden destek alamadım. O zaman zaten bu kararın arkasında durmak çok zordu. Duramadım barıştım. Son karar verdiğim zaman ailem destek oldu.

Arkadaşlarım, sosyal çevrem herkes destek oldu ve bu inanılmaz etkiliyor. Yani birinin destek olması bu kararı verirken çok zor bir karar ve çok zor bir süreç yardım şart yani. Olmadığında zaten aldığın kararın arkasında duramayabiliyorsun. Kendim destek alıyorum psikolojik, kızımı da çocuk terapistine götürüyorum. Arkadaşlarım ve ailem destek, yanımdalar. (K12, 33 yaşında, Bankacı)

Çevre baskısı da kadınların boşanma kararını geciktirmelerine ya da boşandıktan sonra bunu gizlemelerine neden olabilmektedir. Özellikle küçük yerleşim yerlerinde, boşanmış kadınlara yönelik damgalayıcı yaklaşımlar, sosyal sermayenin zayıflamasına yol açmaktadır (Arıkan, 2002: 3). Bu durum kadınların sosyal hayat içinde gizlenmelerine boşanma kararlarını ve hatta boşandıklarını çevrelerinden gizlemelerine sebep olabilmektedir.

Boşanma kararımı sosyal çevremden kimseye söylemedim hatta boşandıktan uzun bir süre sonra çevremdeki insanlar öğrendi. (K20, 37 yaşında, Sosyolog)

Eğitim seviyesi, boşanma kararı üzerinde belirleyici olan bir diğer etmendir. Eğitimli kadınlar, hukuki haklarının daha çok farkında olmakta ve bu sayede boşanma kararı alma sürecinde daha kararlı davranabilmektedirler (Yörükoğlu, 2000: 104). Eğitim seviyesi düşük kadınlar ise genellikle ekonomik yetersizlik, çevresel baskısı gibi nedenlerle boşanma kararı almakta daha çok zorlanmaktadır (Sarpkaya, 2013:43). Katılımcı çalışmadığı için boşanma kararını vermekte zorluk yaşadığını ve bundan pişmanlık duyduğunu ifade etmiştir:

Evet boşanma kararını çok geç verdiğimi düşünüyorum. Oğlum daha küçükken yapsaydım daha çabuk düzen kurardım diye düşünüyorum. Oğlum ben boşanmaya karar verdiğimde 4,5 yaşındaydı. Zaten lise mezunuydum bir üniversite mezunu değildim, o yüzden bir çalışma geçmişim de olmadığı için bütün işe başvurduğum iş yerlerinde pozisyonlarda vasıfsız olarak değerlendiriliyordum. Ama hani boşanma kararı aldığında bir meslek sahibi olsaydım en azından maaş gelirim olacaktı. İşte kendi paramı kazanıyor olacaktım. Daha kolay karar almama neden olurdu bunlar. (K22, 26 yaşında, Muhasebeci)

Kadının ekonomik sermayeye sahip olup olmaması boşanma kararını uygulamaya koymasında anahtar unsurdur. Geliri olmayan kadınlar özellikle çocukları varsa ve boşanma sonrasında çocuğun bakımını üstleneceklerse boşanma sonrasında hayatlarının devam ettirebileceklerine dair yeterli inanç duymadıkları için evliliği sonlandırmaktan kaçınabilmektedirler. Ev hanımı olan katılımcı çalışmadığı için boşanma kararını vermekte zorlandığını ifade etmiştir:

Çalışsaydım kendi ayaklarım üzerinde dursaydım bu kararı ben daha erken alabilirdim. Yaşım da ilerlediği için 39 yaşında ayrıldım. O zamanlar iş bulma konusunda çok sıkıntı yaşadım ben, çünkü kasiyerlik deneyimim vardı benim

daha önceden şimdi her yer 35 yaş sınırı koymuş. O sırada çok iş aradım. Ben bunları bildiğim için de ayrılığı göze alamadım. Çünkü ben şöyle diyeyim ailemde benim arkamda durmadığı için o da etkili oldu. Ailem geçinmesi zor insanlardı. Kızım onlarla anlaşamadı. Boşanma kararı verince ailemin yanına gittim ama 3,5 ay kalabildim. Kızımın psikolojisi bozuldu. (K2, 42 yaşında, Ev hanımı)

Meslek sahibi olan ve iş güvencesi bulunan kadınlar ise boşanma sonrası yaşamlarını daha kolay sürdürebileceklerine inandıkları için karar alma sürecinde daha net ve bağımsız hareket edebilmektedirler (İlgar, 2004: 229). Örneğin katılımcı:

Çok etkisi var tabi ki, şöyle kendi paramı kazandığım için tabi ki bu kararı daha kolay aldım. Çalışmıyor olsaydım çocuğum vardı ailemden de destek almasaydım belki bu evliliği yürütmek zorunda kalabilirdim. Ama kendi paramı kendim kazandığım için zaten kendi kazandığımla hayatımı devam ettirebildiğim için böyle bir ilişkiye katlanmak zorunda kalmadım. (K12, 33 yaşında, Bankacı)

Boşanma kararı verdiğinde mevcut durumda çalışmıyor olmasına rağmen kültürel sermayesi yüksek bir kadın bu kararı vermede kültürel sermaye sahipliği düşük olan bir kadına göre daha rahat karar verebilmektedir:

Boşanma kararı aldığımında çalışmıyordum ama iş bulabileceğimi biliyordum. Eğitimim sayesinde boşanırken gelecek kaygım olsa da eğitimim biraz zihinsel olarak beni rahatlatıyordu. (K17, 32 yaşında, Yönetici)

Sonuç olarak, boşanma kararı çok katmanlı bir sosyal olgudur ve kadınların sahip oldukları kültürel, ekonomik, eğitimsel ve sosyal sermaye bu süreci doğrudan şekillendirmektedir. Bu nedenle, boşanmayı sadece bireysel bir tercih olarak görmek yerine, kadının toplumsal konumuyla ilişkili olarak değerlendirmek gerekir.

4.3. Boşanma Sonrası Süreç

Boşanma sadece hukuki bir süreç olarak değerlendirilemez. Aynı zamanda çoğu zaman psikolojik, sosyal ve ekonomik yeniden yapılanma sürecidir. Her kadın bu süreci sermaye sahipliğine göre şekillendirir ve farklı deneyimlerle sürdürür.

Boşanma, kadınlar üzerinde psikolojik olarak zorlu bir süreç olabilmektedir. Boşanma sonrasında yalnızlık, değersizlik, özgüven kaybı ve depresyon gibi duygularla sıklıkla karşılaşabilmektedir. Uzun süren evliliklerinin bitişi ardından kadın toplumsal normlara uyamadığını düşünebilmekte ve evliliğini bir başarısızlık olarak değerlendirebilmektedir. Bu durum kadının kendi benliğini ve kimliğini yeniden inşa etmesini zorlaştırmaktadır (Schalkwyk, 2005: 93).

Sosyal çevreden gelen baskı ve dışlanma, kadınların bu süreci daha ağır geçirmelerine neden olabilir. Bazı katılımcılar boşanma sonrası süreçte ailesinden

sosyal ve ekonomik destek göremediği için kurumsal destek aramak zorunda kaldıklarını bildirmişlerdir.

Ekonomik destek aldım sosyal hizmetlerden. Daha boşanma gerçekleşmeden başvurdum, onunla ayrı eve çıktım. Sonra yarı zamanlı bir iş buldum. Onun dışında kimseden destek almadım. (K7, 30 yaşında, Ev Hanımı)

Ekonomik açıdan da kadınlar için ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle evliliği boyunca çalışmamış ve eşine bağımlı kalmış kadınlar boşanma sonrası geçim kaygısıyla karşı karşıya kalmaktadır. K5 boşanma sonrasında maddi sıkıntılar yaşaması nedeniyle bugün boşanacak olsa süreci farklı yöneteceğini şu ifadelerle beyan etmiştir:

Şimdi olsa hemen boşanmam, bir süre para biriktiririm ona söylemeden kendime güvenince boşanırdım. Hatta idare eder bir iş falan bulurdum önce ama o dönem çok öfkeliydim bu saydıklarımı yapamadım ama pişmanım keşke o beni aldatmış ben de onu kandırsaydım. Bu kadar sıkıntı çekmezdim. (K5, 40 yaşında, Ev hanımı)

Boşanma sonrasında kimi zaman hukuki haklar etkili şekilde işlemediğinde kadınların yaşamlarını sürdürebilmeleri için iş gücüne katılımları kaçınılmaz hale gelmektedir. Ancak bu süreç yaş, çocuk bakım sorumluluğu ve mesleki bilgi yetersizliği gibi faktörler nedeniyle oldukça zorlu olabilmektedir (Gök, vd., 2023: 90).

Çocuk sahibi kadınlar içinse süreç daha farklı işlemektedir. Katılımcıların tamamı çocukların bakım sorumluluğunu kendileri karşılamaktadır. Bu durum hem ekonomik hem duygusal anlamda ciddi bir yük oluşturmaktadır. Kadınlar hem çalışmak hem de çocuklarının sorumluluğunu almak durumunda kaldıklarından kendi psikolojik sağlıklarını ikinci plana atmak durumunda kalmaktadırlar. Bu duygusal yük ise kendisini boşanma kararını geç verme ve hatta evlilik kararı pişmanlığı olarak açığa çıkarmaktadır.

Daha önce boşanırdım. Oğlum küçükken daha çabuk düzen kurabileceğime inanıyorum. Çünkü çocuk büyüdükçe size soru soruyor. Sorduğu soruları cevaplamak zorundasınız. Bu maddi manevi yani daha büyük bir zarar. Eğer çocuk küçükken olsaydı hani daha sağlıklı olurdu diye düşünüyorum. Öyle bir evde yaşamaktansa. Evet gene küçükken oldu ama bence daha küçükken yapmalıydım. (K22, 26 yaşında, Muhasebeci)

Ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak dengeli bir yaşam sürdürebilmek bu sürecin en önemli mücadele alanları arasında yer almaktadır. Kadınların boşanma sonrası süreci sağlıklı geçirebilmesi ise sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi,

ekonomik bağımsızlığın teşvik edilmesi ve toplumsal yargıların dönüştürülmesiyle mümkün olabilecektir.

4.3.1. Gelir Durumu ve Değişen Tüketim

Boşanma sonrası kadının hayatında ekonomik ve sosyal sermaye alanlarında önemli dönüşümler meydana gelir ve bu dönüşümler kadınların toplumsal konum ve kimliklerini yeniden şekillendirir. Görüşülen kadınların oransal olarak büyük kısmı özellikle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın ekonomik destek hizmetinden yararlanan birinci grup, boşanmanın ardından hane gelirlerinde belirgin bir azalma yaşadıklarını ifade etmiş ve bu durum günlük yaşamın birçok alanında kısıtlamalar yaratmıştır. Özellikle çocuk bakımının sorumluluğunu üstlenen kadınlar, ekonomik yükü tek başlarına taşıırken boşanan erkeklerin çoğunlukla çocuk bakım ve sorumluluğundan uzak durdukları ve bu durumu bir cezalandırma biçimi olarak kullandıkları bulgulanmıştır:

Eskisinden kötü oldu. Çünkü çalışıyordu ve eve bakıyordu ama boşanma kararını ben alınca bize karşı öfke duymaya başladı ne çocuğa ne bana para göndermiyor. Çocuğum okula gitmediği için ben de çalışmıyorum ve sadece geçimimi sağlayabiliyorum geriye para kalmıyor. (K9, 33 yaşında, Ev hanımı)

Tek maaş olmam harcamalarımı biraz kısıtlamamı gerektirdi tabi ki. Aldığım nafaka bir çocuğun tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyede değil ve artık ben de tek değilim. Kazancımı tek başıma harcamıyorum oğlum ve onun ihtiyaçları da var. Bu sebeple daha planlı harcamalar yapmak durumunda kalıyorum. (K21, 35 yaşında, Öğretmen)

Nafaka miktarlarının yetersizliği ve çocukla ilgili diğer maddi desteklerin eksikliği, kadınların ekonomik kırılganlığını daha da derinleştirmektedir. Maddi yetersizliğin yaşandığı ve kadının çocuk bakımını sağladığı için çalışmadığı durumlarda kurumsal ekonomik destek devreye girmektedir:

Zor geçiniyorum. Destekler olmasa geçim sağlayamam. (K4, 26 yaşında, Ev hanımı)

O günleri düşünürsem şu an biraz daha iyi. Daha kötü olacağını düşünmüştüm ama boşanınca desteğim arttı. Ailem daha çok destek olmaya başladı, devletten de destek almaya başladım. Zaman zaman işlere de gidiyorum. Destekle yaşamak güzel değil ama eskisinden daha iyi durumum. (K8, 35 yaşında, Ev hanımı)

Orta seviyedeyim. Çocuğumla geçinebiliyorum ama destekte alıyorum tabiki destek olmasaydı geçinemezdim çünkü çalışmıyorum şu an. Çalıştığım dönemde ama sorun yoktu. (K6, 43 yaşında, Ev hanımı)

Meslek sahibi olan ve düzenli geliri olan kadınlar ise, ekonomik anlamda yaşanan sorunlara rağmen tek maaşa düşmenin etkisiyle kısa süreli sarsıntılar yaşamış ve uzun vadede ekonomik bağımsızlıklarını koruyabildikleri görülmektedir.

Örneğin:

Yeni bir hayat kurarken zorlandım. Ama sonra iyi ki boşanmışım dedim, borçlarım azaldı. Sürekli borç yapıyordum nasıl desem gerekli gereksiz sormadan alırdı, ödemeye çalışırdık. Şimdi ben kazandığım kadar harcıyorum. (K6, 43 yaşında, Ev hanımı)

Değişim oldu evet. Benim aldığım maaş değişmedi ama maaşımı o alıyordu. Ayrıldıktan sonra artık kendim harcıyorum paramı. Birdenbire param oldu gibi hissediyorum. Kızımın istediklerini kendi istediğim her şeyi alıyorum. Dışarıda yiyip içiyorum. Bu zamana kadar hep idare etmek zorunda kalıyordum çünkü bana çok az harçlık veriyordu. (K16, 27 yaşında, Memur)

Bu ifadeler boşanmanın kadınların ekonomik sermaye üzerindeki farklı etkilerini göstermekte; bazıları için zorlukların aşılması, bazılarında ise yeni bir özgürlük alanı açılmasını simgelemektedir.

Boşanma sürecini kariyer gelişimi açısından fırsat olarak değerlendiren kadınlar da mevcuttur. Bu katılımcılar mesleki ilerlemeye evlilik birlikteliği içinde odaklanamadıkları için boşanma sonrası bu alana yönelebildiklerini ve gelirlerinde artış sağladıklarını belirtmişlerdir:

Kendime çeki düzen verdim. Daha güçlü daha hırslı olmaya karar verdim. Daha çok çalıştım. Hep araştırdım. Bankada çalışan güçlü arkadaşlarım vardı, benden üstün olan, onlarla sohbet ettim. Onlardan akıl aldım. Beni bilgisayar kursuna yazdırdılar. İşten sonra kursa gidiyorum. Yine bir arkadaşım açık öğretim diye bir şey var beni ona yazdırdı sınavlarıma birlikte çalışıyoruz. Açıkta okumamı sağladılar. İleride belli mi olur belki bankada konumum değişir. (K13, 47 yaşında, Temizlik personeli)

Konfor alanımdan çıkmadım. Ben hala aynı evde yaşıyorum ama her şeyi tek başıma ödediğim için tabi ki zorlanıyorum ama hayat standartımda çok aşırı bir düşüş olmadı. Ama bunun en büyük etkisi de şu, ben boşandıktan sonra tamamen kariyerime odaklanıp unvan yükselme sınavına hazırlandım, o sınavı kazandım sonra görevde yükseldim unvan yükseldim o da maaşımda fark yarattı ve ekonomik durumumu boşanma sonrasında kendim düzelttim. Instagram üzerinden kendime bir sayfa açtım büyükşehirlerden gidip ürün aldım ve sosyal medya üzerinden butik açıp ürünlerimi sattım, ek gelir elde ettim. Evliyken eşim butik iş yapmamı sosyal medyada tanınmamı istemiyordu. Ayrıldıktan sonra bu işi yapan insanlarla tanıştım onların yönlendirmesiyle ek gelirim oldu. (K12, 33 yaşında, Bankacı)

Katılımcının ifade ettiği bu durum, ekonomik sermayede yaşanan yeniden yapılanmanın yanı sıra kültürel sermayenin artışıyla da ilişkilendirilebilir.

Ekonomik değişimler, kadınların tüketim alışkanlıklarında köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Gelir kaynaklarında yaşanan daralma harcama kısıtlamasına

neden olurken bazı kadınlar için bu zorunlu sadeleşme bireysel karar alma ve özgürleşme süreçlerine kapı açmıştır. Örneğin:

Ben evlilik birliği içinde de ekonomik özgürlüğü kısıtlanmış biriydim o yüzden olumlu yönde değişme yaşadım. En azından kendi kazandığım parayı kendi istediğim gibi harcayabildim. (K15, 34 yaşında, Öğretmen)

Araştırma bulguları, kadınların boşanma sürecinde ekonomik sıkıntılar, çocuk bakımı, toplumsal önyargılar ve psikolojik baskılarla karşılaştığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Sucu'nun (2007) çalışmasında, kadınların boşanma kararı ve sonrası süreçte benzer biçimde ekonomik güvencesizlik, çocukların geleceğiyle ilgili kaygı ve toplumun tepkisinden duyulan çekinceler yaşadığını belirtmesiyle örtüşmektedir. Boşanma sonrası kadınların ekonomik ve sosyal sermaye alanlarında farklı deneyimler yaşadığı görülmektedir.

Ekonomik destek hizmetlerinden yararlanan birinci grup kadınlar, boşanmanın ardından hane gelirlerinde ciddi bir azalma yaşadıklarını, bu durumun günlük yaşamlarında önemli kısıtlamalara yol açtığını ifade etmektedir. Çocuk bakım sorumluluğunu tek başlarına üstlenen bu kadınlar, nafaka ve diğer maddi desteklerin yetersizliği nedeniyle ekonomik kırılganlık yaşamaktadır.

Öte yandan, mesleki gelir ve kültürel sermayesi daha yüksek olan ikinci grup kadınlar, ekonomik açıdan yaşanan daralmaya rağmen kazançlarını doğrudan kontrol edebilme sayesinde ekonomik özgürlüklerinde artış yaşamışlardır. Bu grup kadınlar, kariyerlerine odaklanma, yeni gelir kaynakları yaratma ve sosyal çevrelerinden aldıkları desteklerle sosyal sermayelerini güçlendirme imkânı bulabilmektedirler. Bu durum, ekonomik, kültürel ve sosyal sermayenin karşılıklı etkileşimiyle boşanma sonrası dönemde toplumsal konumun yeniden inşa edilmesine olanak sağlamaktadır. Katılımcıların deneyimleri, Bourdieu'nün sermaye teorisi çerçevesinde, ekonomik sermayenin sadece maddi kaynakları değil, aynı zamanda kültürel sermaye aracılığıyla kadınların sosyal ağlarını ve toplumsal konumlarını güçlendirmede önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu iki grubun deneyimleri arasındaki fark, boşanmanın kadınların yaşamlarında yarattığı dönüşümlerin sermaye birikimlerine bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğini göstermektedir. Ekonomik ve sosyal sermayesi sınırlı kadınların karşılaştığı zorluklar, toplumsal eşitsizliklerin boşanma sonrası süreçlerde de devam ettiğine işaret etmektedir. Bu kadınların yaşadığı ekonomik yetersizlikler, sosyal

destek ağlarının daralmasıyla birleşince psikolojik sağlıkları ve yaşam kaliteleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Diğer yandan, sermaye birikimi yüksek olan kadınlar, boşanmayı bir kırılma noktası olarak değil, aynı zamanda bireysel gelişim ve özgürleşme fırsatı olarak kullanabilmektedir.

Bourdieu'nün sermaye kuramı bağlamında değerlendirildiğinde, ekonomik sermaye yalnızca maddi güç anlamına gelmeyip, kadınların sosyal ve kültürel sermaye alanlarındaki konumlarını da belirleyerek toplumsal kimlik ve özneleşme süreçlerini şekillendirmektedir. Bu bağlamda, boşanma sonrası kadınların sermaye alanlarındaki farklılıkları, toplumsal yapının yeniden üretimine işaret etmekte ve mevcut eşitsizliklerin kalıcılığını gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, kadınların ekonomik ve sosyal sermayelerinin güçlendirilmesi, sadece bireysel refah için değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik ve adalet açısından da kritik bir öneme sahiptir.

Sonuç olarak, boşanma sonrası kadınların ekonomik ve sosyal sermaye alanlarında karşılaştıkları zorluklar ve fırsatlar sermaye birikimlerine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Politikaların ve destek mekanizmalarının bu sermaye farklılıklarını dikkate alarak tasarlanması, kadınların toplumsal konumlarını güçlendirmeleri ve yeniden yapılanma süreçlerinde daha etkili olmalarını sağlayacaktır. Bu bağlamda, ekonomik desteklerin yanı sıra sosyal sermayeyi artırmaya yönelik programların da geliştirilmesi gerekmektedir.

4.3.2. Dul Kadın Olmak

Dul Kadın" kimliği tek başına bir medeni statü değişikliği değil aynı zamanda toplumsal bakışta yeni bir özne kazanım sürecidir. Görüşülen kadınların büyük kısmı, boşanma sonrası karşılaştıkları en yoğun baskılardan birinin dul olmanın getirdiği etiketleme ve sosyal dışlanma olduğunu vurgulamıştır. Bu kimlik, kadının toplumsal alandaki sembolik sermayesini dönüştüren, hareket alanını daraltan ve yeni bir sosyal düzen inşa etmeye zorlayan bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Katılımcıların ifadeleri arasında, boşanmanın hala birçok çevrede ayıp ve saklanması gereken bir durum olarak görüldüğü sıklıkla belirtilmiştir. Bu ifadelerden bazıları şu şekildedir:

Ailem boşandığımı akrabalarından falan sakladı yani herkes biliyor da annemler boşandı demediklerinden herkes biliyor da bilmezden geliyor. Boşanmam onlar için ayıptı. (K5, 40 yaşında, Ev hanımı)

Kendi arkadaşlarımdan yana hiçbir sıkıntı yaşamadım. Sadece ilk girdiğim ortamlarda hemen boşandığımı söylemiyorum... Mesela şu an çalıştığım iş yerimde de sadece patronlarım boşandığımı biliyor ama şirketteki hiçbir çalışan veyahut da hiçbir rakip firma, çalıştığımız firmalar hiçbirini boşandığımı bilmiyor. Hepsi evli ve bir çocuk annesi olduğumu biliyorlar. O şekilde çalışıyorum. Ayıpmış gibi saklanıyor Türk toplumunda ama ayıp bir şey değil. (K22, 26 yaşında, Muhasebeci)

Bu ifadeler toplumsal baskının aile içinden başlayarak çevreye yayıldığını göstermektedir. Bu örnekler, Bourdieu'nün "sembolik şiddet" (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 168) kavramı üzerinden okunabilir: boşanmış kadın kendi hayatına dair bir karar almış olmasına rağmen bu kararın sosyal çevresinde kabul görmemesi, kadının kararının görünür olmasından çekince duymasına yol açmaktadır.

Bir diğer ortak problemin "bekâr anne olmak" olduğu tespit edilmiştir. Örnek olarak:

Artık bekâr bir anneyim. Evlenmeden önce bunun ne kadar büyük bir sorun olduğunu tahmin etmiyordum. Çocuğum var dediğinizde insanlarda otomatik babanın da olduğu bir ailedesiniz algısı var ve bazı durumlarda bunu açıklamak zorunda kalıyorsunuz insanlar haa hı gibi garip tepkiler veriyor. (K1, 41 yaşında, Öğretmen)

Şu an çocuğuma hem annelik hem babalık yapıyorum. Bütün yükü derdi bende. Hayattaki tek gayem onun okuyup bir meslek bir iş sahibi olması. Bunu çok istiyorum. Hayatını kurtarmasını istiyorum. Yani bunun için mümkün olduğunca çalışıyorum ailemin de desteğiyle birlikte. Yani çocuğum hayatını kurtarsın, okusun hayatını kurtarsın istiyorum. (K4, 26 Yaşında, Ev hanımı)

Bekâr bir anneyim artık. Toplumda bunun yeri apayrı. Çocuğum olmadan boşansaydım daha farklı bir konumda olurdum. Gencim ve insanlarla tanıştıktan sonra kızım olduğunu söylediğimde bakışları değişiyor. Çocuk ekstra bir sorumluluk demek, insanlar bunun farkında ve artık ilişki kurmam zorlaştı. (K11, 32 yaşında, Ev hanımı)

Bu ifadeler, bekâr anneliğin toplum tarafından hala tam anlamıyla kabul görmediğini ve kadının "eksik aile" algısıyla damgalandığını göstermektedir (Yazıcıoğlu ve Kayhan, 2007: 322). Kadınlar çocuklarıyla birlikte yeni bir hayat inşası ile mücadele ederken çevreden gelen baskı ve kabul görmeme sorunuyla da baş etmek zorunda bırakılmışlardır.

Kadınların deneyimleri, dul olmanın aynı zamanda bir yapıbozum süreci olduğunu da ortaya koymaktadır. Boşanmanın ardından hemen hemen hayatın her alanında yeniden yapılanma ihtiyacı doğmaktadır. Bu durum habitusun yani bireyin içinde doğduğu ve yaşadığı sosyal dünyanın yeniden inşasını zorunlu kılmaktadır (Oğurtan, 2011: 51). Kadınların bir kısmı, boşanma sonrasında özgüven kaybı yaşadıklarını ifade etmişlerdir:

En çok kendime olan güvensizliğim yani güvenimde biraz sıkıntı yaşadım. Tekrardan bir hayata başlama korkusu içindeydim. Hala da bu korkularım devam ediyor. Birazcık kendi içime kapandım. Daha çok düşünmeye başladım. (K10, 31 Yaşında, Güzellik Uzmanı)

Katılımcının ifadesi bu yeni hayatın ne kadar ağır bir psikososyal yüküyle başladığını göstermektedir. Diğer yandan bu süreç bazı kadınlar için bir güçlenme alanına dönüşmektedir. Evlilik birlikteliği içinde eşinin tüm sorumluluklarının şimdi kendi sorumluluğunda olması güçlenmesine alan oluşturmaktadır:

Çocuklarla yeni bir hayat ve düzen kurma konusunda kaygılıyım. Onlara yansıtmıyorum ama gerçekten zorlandım. Tek başına evi, işi, çocukları yönetmek, evde herhangi bir sorun olduğunda bazen usta işi falan gerektiğinde bile sürekli birilerine muhtaç olmak çok zorlayıcıymış, eskiden bunu benim düşünmem gerekmiyordu. Başta bunlar daha büyük sorundu ama şimdi sorunlar karşısında ne yapabileceğimi öğrendim. Hala zor ama panik yapmıyorum en azından. (K1, 41 yaşında, Öğretmen)

Bu örnekler dönüşümün somut bir örneğidir.

4.3.3. Dayanışma Ağları: Sosyal Sermayenin Gücü

Boşanma sonrasında kadınların hayatlarında açılan boşluk, bir ilişkinin sona ermesinden ibaret değildir. Bu boşluk toplumsal bağların yeniden örgütlenmesini gerektiren bir kırılma noktasını temsil eder. Bu kırılma, kadınların yalnızlıkla, ekonomik belirsizlikle ve toplumsal yargılarla baş etme kapasitesini sınarken, çevresel ilişkilerin ve destek ağlarının ne ölçüde işlevsel olduğunu da görünür kılar. Sosyal sermaye bu noktada kadınların var olma ve hayata yeniden tutunma pratiklerinde merkezi bir rol üstlenir. Sosyal sermaye kavramı, bu çok katmanlı destek sistemini çözümlemek için kuramsal bir anahtar sunar. Katılımcıların yaşadıkları deneyimlerde, sosyal sermayenin varlığı-yokluğu yalnızca günlük hayatın sürdürülmesiyle değil aynı zamanda bireysel özneleşme süreçleriyle ve toplumsal konumlanma biçimleriyle doğrudan ilişkilidir.

Katılımcıların ifadeleri, sosyal sermayenin hem varlığının hem yokluğunun boşanma sonrası süreci yönetmede doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. Bazı kadınlar çevrelerinden destek görmediklerini, bu durumun hem duygusal hem de toplumsal olarak onları içlerine kapanmayı teşvik ettiğini ifade etmiştir. Bir katılımcı:

Hayır, ben kimseden destek görmedim. Bu süreçte çok yalnız hissettim. Evdeydim hep çok arkadaşım yoktu eski arkadaşlarımla da boşanma sürecinde iletişimi kestim. Çünkü herkes bana boşan diye akıl veriyordu. Bir kez annemin evine döndüm ama hamile olduğumdan geri barıştım. O süreçte iletişimi kestim

herkesle çünkü insanlardan utanıyordum. Beni yargılamalarından utandığım için kimseyle görüşmüyordum. Nişanlandım şimdi nişanım destek onla tanışana kadar kendimi yalnız hissediyordum. (K3, 30 Yaşında, Ev hanımı)

İfadelerini kullanarak sosyal destek ağlarının eksikliğinin utanç duygusunu pekiştirdiğini ve izole bir süreç yaşamasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu ifade, sosyal sermayenin yokluğunda kadının kendi yaşadığı süreci kamusal alana taşıyamadığını, içselleştirilmiş bir toplumsal baskıyla baş başa kaldığını göstermektedir.

Bazı katılımcılar ise ailelerinden hiç destek görmediklerini ifade etmiş, bu durumun duygusal yalnızlıklarını derinleştirdiğini vurgulamış, boşanmanın ardından yalnızca bireysel çabasıyla ayakta kalmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Aile tarafından alamadıkları sosyal desteği çevrelerinden almış ve bu desteği dönüştürerek kültürel sermaye anlamında kazanım sağlamışlardır:

Ailem destek olmadı, yalnız hissettim bir tek kendime güvendim. İş arkadaşlarımın desteğini gördüm. Onlar sayesinde yeni amaçlar edindim. (K13, 42 yaşında, Temizlik personeli)

Bu tür örnekler, Comelan'ın (1988: 110-111) sosyal sermayenin kriz dönemlerindeki belirleyici gücüne dair saptamalarıyla örtüşmektedir. Ona göre, karşılıklı güvene ve paylaşılan normlara dayalı ilişki ağları, bireylerin dayanıklılığını artırmakta ve sosyal sistemde tutunmalarını mümkün kılmaktadır.

Öte yandan bazı kadınlar içinse aile, temel destek unsuru olmuştur. Katılımcının ifadesinde:

Sadece ailemin desteğini hissettim. Ben boşanma öncesi açılmıştım ve kısa süre sonra da boşandım. Bu süreç çok yargılandığım bir süreçti. Belki sadece boşansaydım çevremden destek görebilirdim ama biliyorum ki benim tesettürden çıkmamı birçok akrabam, arkadaşım yadırgadılar ve çok insan kaybettim o süreçte. Gerçi kaybettim demeyelim asıl yanımdakileri gördüm daha çok. (K19, 35 yaşında, Fotoğrafçı)

Bu, bireyin sosyal sermayesinin çok katmanlı yapısına işaret eder: Aile içi destekle çevresel baskılar bir arada var olabilir.

Bir başka katılımcı:

Ailem destektir. Ona karşı güçlü durmam anne ve babam sayesinde oldu. Benim iletişimi sağlayamadığım zamanlarda onlar devreye girdiler ve benim can sıkıcı şeyler yaşamamı engellediler. (K17, 32 yaşında, Yönetici)

İfadelerinde bulunarak, aile desteğinin yalnızca duygusal değil, aynı zamanda arabulucu işlevi gördüğünü ve bireyin psikolojik dayanıklılığını artırdığını belirtmiştir.

Kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları da sosyal sermayenin desteğiyle kolaylaşmaktadır:

Boşanma kararımı kimse desteklememişti ama boşandıktan sonra insanların desteğini hissediyorum. Özellikle ailem boşandığım için tepki vermediler onların da maddi durumları çok iyi değil ama maddi destek vermeye çalışıyorlar. Annem özellikle kızım ile ilgilenmeye çalışıyor. Ben de iş aramaya başladım. Daha önce Japonlara ait bir firmadaydım referansım iyi, annem çocuğa bakacak ben de çalışacağım. Ailemin desteği olmasaydı eski eşimle barışırdım. Tek olmak çok zor. İş arıyorum annem kızım a bakacak ben de çalışacağım. Ailem destek olmasaydı iş bile arıyor olmazdım şu an. (K11, 32 Yaşında, Ev hanımı)

Bourdieu'nün sermaye türleri arasındaki geçirgenlik vurgusu burada somutlaşmaktadır: Aile desteği biçimindeki sosyal sermaye, kadının istihdama katılımını mümkün kılan bir kaldıraç işlevi görmüştür.

Dayanışma yalnızca aileyle sınırlı kalmamakta; arkadaş çevresi, mahalle ilişkileri, kadın dayanışma grupları gibi ağlar da destek sisteminin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür ağlar, yalnızca duygusal destek değil, bilgiye erişim, çocuk bakımı ve geçici barınma gibi çok yönlü katkılar da sunmaktadır.

Sonuç olarak, boşanma sonrası kadınların deneyimleri, sosyal sermayenin farklı düzeylerde varlığına veya eksikliğine göre şekillenmektedir. Bazı kadınlar için bu ağlar, duygusal dayanıklılığı ve toplumsal yeniden inşayı mümkün kılarken; bazıları için eksiklikleri, yalnızlık, utanma ve ekonomik zorlukların derinleşmesine neden olmaktadır. Sosyal sermaye, bu bağlamda yalnızca bir destek mekanizması değil; aynı zamanda toplumsal kırılma anlarında bireyin yeniden tutunma kapasitesini belirleyen temel bir kaynak olarak öne çıkmaktadır.

4.3.4. Hem Anne Hem Baba Olmak

Boşanma sonrası anneliğin dönüşen anlamı, kadınların hem anne hem baba sorumluluğunu birden üstlenmek zorunda kaldıkları bir sürece işaret etmektedir. Görüşmelerde ortaya çıkan bulgular, annelerin kendilerini “tek ebeveyn” olarak konumlandıklarını ve bu konumlanmanın hem çocukla ilişkide hem de toplumsal alandaki varoluşlarında belirleyici olduğunu göstermektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinde babalık hala çoğunlukla duygusal ilişkide geri planda kalan ve maddi

destek sağlayan bir figür olarak var olmakta bu da boşanma sonrası süreçte annenin yükünü daha da ağırlaştırmaktadır.

Anneler çocuğa günlük bakım vermenin ve anne olmanın dışında babadan gelen duygusal boşluğun etkilerini de telafi etme çabası içindedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu boşanmayla birlikte eşlerinin baba rollerinin de ortadan kalktığını ifade etmektedir. Bir katılımcı:

Boşanma davası açtığımda duruşmaya gelmedi. O boşanmayı planlamıyordu ama hâkim nasıl oldu bilmiyorum o gelmemesine rağmen tek celsede boşadı bizi. Sanırım başka dosyaları da vardı benim bilmediğim belki onları gördü ve direk boşanma kararı çıktı. Hatta bana seni hemen boşamayayım nafaka, manevi tazminat falan iste dedi ama ben direk boşanmak istedim. 1000 TL nafaka alıyorum, onun haricinde aramaz sormaz. Çocuk 2,5 yaşında, boşandıktan sonra 1 kez gördü kızını. Başlarda sürekli arayıp, çocuğu görecem geleceğim diye bunaltıyordu beni, ama şimdi aramıyor bile. (K3, 30 yaşında, Ev hanımı)

Bu ifadelerle babalığın duygusal değil, işlevsel bir manipülasyon nesnesine dönüştürüldüğünü ifade etmiştir. Bu durum boşanma sonrası babalık rolünün devamlılık ve sorumluluk yerine, annenin denetimi altında sürdürülen bir erişim aracı olarak konumlandığını göstermektedir.

Bazı ilişkilerde boşanma sonrası çocuğun artık babayı görmek istemediği durumlar olduğu tespit edilmiştir:

Velayeti zaten bende. Babasıyla yani en son 4-5 ay olmuştur görüşeli ama babasıyla görüşmek istemiyor. Ben de zorlamıyorum onu. Kararlarına saygı duyuyorum. Çünkü babasından çok soğuduğu için hiçbir şekilde maddi manevi bir desteği olmadığı için içinde babasına karşı bir soğukluk var, ben de karışmak istemiyorum. O da görüşmek istemiyor babasıyla. (K6, 43 Yaşında, Ev Hanımı)

Bu bağlamda annenin konumu yalnızca bir bakım verenden öte, çocuğun duygusal güvenliğini sağlayan bir aracı figüre dönüşmektedir.

Öte yandan, bazı kadınlar evlilik sürecinde de eşlerinin çocukla bağ kurmaktan uzak durduğunu, boşanmanın yalnızca bu kopukluğun resmileşmesini sağladığını dile getirmiştir:

Evlilik içinde de maalesef karşı taraf bir sorumluluk almıyordu, her şeyle ben ilgileniyordum. Yine aynı devam ediyor. (K15, 34 Yaşında, Öğretmen)

Evliyken de tek ebeveyn bendim. Boşanınca da tek ebeveyn benim. Babaları ile görüşüyorlar tabi ama baba baba gibi değil de böyle bir akraba gibi. (K1, 41 Yaşında, Ev hanımı)

Evliyken daha adaletli bir rol dağılımımız vardı şimdi babası çok etkin değil daha çok ben etkinim oğlum üzerinde ve bu beni yoruyor aslında. (K10, 31 yaşında, Ev hanımı)

İfadelerini kullanan katılımcılar annelik pratiğinin zaten “yalnız” olduğunu, boşanmanın bu yalnızlığı sadece daha görünür hâle getirdiğini ifade etmiştir. Kadınların çoğunluğunun benzer görüşte olduğu tespit edilmiştir. Evli oldukları dönemde de tek ebeveyn gibi hissettikleri ve babalık figürünün aile içi ilişkilerde çoğu zaman etkin olmadığını ortaya koymuştur.

Katılımcıların bir kısmı ise aslında eşleriyle iletişimde kalmak istemediklerini fakat çocuklarının yüksek yararı için iletişimlerini sürdürdüklerini ifade etmişlerdir.

Çocuğum benimle yaşıyor. Eski eşimle sorumluluğu 2 aydır paylaşıyoruz. 2 yıldır ayrı yaşıyorduk. Hafta sonları 1 gün yatılı alıyor. Okul masrafına destek ve nafaka ödüyor. Ama bunun dışında bizim iletişimimiz hiç yok, o nedenle başka bir desteği yok. Evliyken de benim işim var sen bak dediğimde asla böyle bir desteği yoktu zaten. İlgileniyor baba olarak seviyor ama genelde bir yere götürmek hediye almak maddi olarak göz boyuyor gibi geliyor bana. Seviyor ama böyle de baba olunmuyor. Dengede ben tutuyorum tüm rolleri. Onun bir baba olarak kızımın hayatında ve benim de bir şekilde benim hayatımda olmasının zorunlu olduğunu ya da pedagojik açıdan kızımın hayatında olmasının kızımın ileriki cinsel, sosyal hayatında etkileri hakkında çok kıymetli olduğunu sürekli söyledim. Ne kadar görüşürlerse benim için o kadar önemli. Ama maalesef biz iki arkadaş olarak ya da iki ebeveyn olarak birlikte ortak sorumluluklarımızı yerine getirmek anlamında asla ve asla uzlaşamadık. Ben defalarca denedim ama olmadı hiçbir şekilde irtibat kurmuyorum. Kızını alacağı zaman anneme gidiyor ben iletişim bile kurmuyorum. (K17, 32 Yaşında, Yönetici)

Bu ilişki biçimi babalığın tümünden kaybolmadığı ancak işlevinin sınırlı ve koşullu hâle geldiğini göstermektedir. Bu örnekler, sosyal sermayenin çocuğun yararına kullanıldığı nadir örnekler arasında yer almaktadır.

İstisnai olarak, bazı görüşmelerde babaların aktif biçimde çocuğun yaşamında yer aldığı, duygusal ve fiziksel sorumluluk üstlendiği örneklerle de rastlanmıştır. Bu örneklerde anneler kendilerini “hem anne hem baba” olarak tanımlamadıklarını, çocukla ilişkide karşılıklı sorumluluğun sürdürülebildiğini ifade etmişlerdir. Bir katılımcı:

Şöyle babayla her gün görüşüyor. Babanın çocuğa ilgisi iyi, haftanın iki günü birlikte kalıyorlar. Kreşini babası ödüyor yani nafaka direk kreşine gidiyor. Benim rolümde bir değişiklik olmadı hala aynı. Hem ana hem baba olma gibi durum yok. Sonuçta babası hala sağ, hayatta ve ilgili o yüzden hala annelik görevim var. (K12, 33 Yaşında, Bankacı)

Benzer biçimde:

Sorumluluklarını paylaştığımızı düşünüyorum. Boşanma sürecinde ve boşanmadan çok kısa süre sonra baba yardımcı değildi. Sınırlı seviyedeydi benim beklediğimin altındaydı bana desteği, fakat sonradan konuştuğça beni anladı. Çocuklar ben şehir dışında işteyken babalarıyla kalıyorlar. Haftada birkaç

gün görüşüyorlar. Ayda birkaç kez de tüm aile birlikte etkinlik yapıyoruz. Genelde yemeğe gidiyoruz ya da çocukların istediği bir aktivitede bir araya geliyoruz. Babaları ne kadar destek olsa da aynı evin içinde olmaması tüm sorumluluğu bana veriyor. Hasta olduklarında, bir sıkıntıları olduklarında, yemek yaparken, onları yıkayıp yatırırken tek başımayım. Babanın artık aynı evde yaşamaması otomatik olarak daha büyük sorumluluk bırakıyor size. (K19, 35 Yaşında, Fotoğrafçı)

Bu ifadelerle babanın varlığının kadının ebeveynlik yükünü doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu örnekler azınlıkta kalsa da toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümüne dair potansiyel imkânlarla işaret etmektedir.

Kadınların “hem anne hem baba olma” deneyimi, yalnızca bakım yükünün artması değil; aynı zamanda duygusal, toplumsal ve sembolik düzeyde bir yeniden yapılanma sürecini içermektedir. Katılımcıların deneyimleri, boşanma sonrası ebeveynliğin, özellikle de anneliğin, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin en açık biçimde görünür hâle geldiği alanlardan biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreçte kadınlar yalnızca çocuklarının fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamakta; aynı zamanda babalık figürünün eksikliğini de telafi eden çok katmanlı bir emek üretmektedir.

Boşanma sonrası anneliğin dönüşen anlamı, kadınların hem anne hem baba sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmalarıyla ortaya çıkan çok katmanlı bir süreçtir. Bu dönüşüm, ekonomik ve sosyal sermaye farklılıklarına bağlı olarak iki ana grup arasında belirgin şekilde farklılaşmaktadır.

Ekonomik sermayesi sınırlı olan kadınlar, boşanma sonrasında çocuk bakımının ve evin tüm ekonomik yükünün tek başına omuzlarında olması nedeniyle, yalnızca maddi açıdan değil, sosyal ve psikolojik olarak da ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu grup kadınlar, babaların çocuk bakımına katılımının yetersizliği nedeniyle ekonomik yükü tek başlarına taşıırken, aynı zamanda sosyal sermayelerinin zayıflaması sonucu yalnızlık ve sosyal izolasyonla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Babaların çocukla ilişkisinin kopması ya da sınırlı kalması, annelerin üzerindeki bakım ve duygusal yükü artırmakta, bu da onların ebeveynlik rollerini “hem anne hem baba” gibi çift yönlü bir sorumluluğa dönüştürmektedir. Bu durum, annelerin ekonomik kaynak eksikliği ile birleştiğinde onların toplumsal kimliklerini yeniden şekillendirmede ciddi engeller yaratmaktadır.

Öte yandan, ekonomik ve kültürel sermayesi daha güçlü kadınlar, boşanma sonrası yaşanan bu sorumluluk artışını belirli ölçüde dengeleyebilmekte; maddi

kaynaklarını ve sosyal destek ağlarını kullanarak hem çocuk bakımında hem de ekonomik anlamda daha esnek bir yeniden yapılanma süreci geçirebilmektedirler. Bu grup kadınlar, boşanma sonrası anneliği yalnızca yük değil, aynı zamanda bireysel gelişim ve özgürleşme alanı olarak da değerlendirebilmekte; kariyerlerine odaklanarak ekonomik bağımsızlıklarını pekiştirmekte ve sosyal sermayelerini güçlendirmektedirler. Babaların çocukla sınırlı da olsa kurduğu ilişkiler, bu kadınların yükünü tamamen tek başına üstlenmesini engellemekte ve çocukların gelişiminde daha dengeli bir ebeveynlik ortamı yaratabilmektedir.

Bu bağlamda, ekonomik ve sosyal sermaye düzeylerindeki farklılıklar, boşanma sonrası anneliğin anlam ve uygulamasını şekillendirmekte, kadının toplumsal konumundaki dönüşümünün niteliğini belirlemektedir. Ekonomik sermaye yetersizliği, kadınların hem çocuk bakımında hem de toplumsal alanlarda güçsüzleşmesine neden olurken; sosyal sermayenin zayıflığı ise bu süreçte yaşanan izolasyonu ve psikolojik yükü artırmaktadır. Kültürel sermaye ve sosyal destek ağlarının güçlü olduğu durumlarda ise kadınlar, babaların sınırlı desteğini de göz önünde bulundurarak daha sürdürülebilir ebeveynlik rolleri geliştirebilmektedir.

Bu durum Bourdieu'nün sermaye kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, ekonomik sermayenin fiziksel ve maddi olanakları sağlama işlevi ile sosyal sermayenin sağladığı dayanışma ve destek ağlarının, kadınların boşanma sonrası yaşadıkları ebeveynlik dönüşümündeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Babaların çocuk bakımına katılımındaki azalma, toplumsal cinsiyet rollerinin hala güçlü ve eşitsiz devam ettiğine işaret etmekte, annenin çok yönlü yükünü artırmaktadır.

Sonuç olarak, boşanma sonrası annelik, yalnızca bireysel bir bakım görevi değil, aynı zamanda toplumsal kimlik ve güç ilişkilerinin yeniden üretildiği karmaşık bir alandır. Bu sürecin daha adil ve destekleyici hale gelmesi için ekonomik ve sosyal sermayesi düşük kadınlara yönelik kapsamlı destek politikaları geliştirilmesi; aynı zamanda babaların çocuk bakımına aktif ve eşit katılımını teşvik eden sosyal ve hukuki mekanizmaların güçlendirilmesi gerekmektedir.

4.3.5. Kültürel Sermaye Birikimi: Okul ve Kurslar

Boşanma sonrası kadın yaşamının dönüşümünde sosyal sermayenin rolüne bir önceki bölümlerde değinmiştik. Ancak dönüşüm bununla sınırlı kalmamakta aynı

zamanda bireyin kendisini yeniden inşa ettiği, hayata yeni bağlamlardan tutunduğu bir süreci de kapsamaktadır. Bu yeniden inşa, sıklıkla kültürel sermaye birikimi üzerinden işler. Kültürel sermaye, bireyin sahip olduğu bilgi, beceri ve eğitim gibi unsurların yanı sıra, bu unsurların toplumsal alanda değer kazanmasını sağlayan sosyal ilişkiler ve ağlar aracılığıyla şekillenir (Jourdain ve Naulin, 2020: 35).

Kültürel sermaye, bireyin sosyalleşme sürecinde kazandığı değerlerin ve bilgi birikiminin, toplumsal hayatı yorumlama ve dönüştürme kapasitesiyle ilişkili bir unsurdur (Zorlu, 2009: 54). Bu bağlamda kadınların mesleki kurslar ve okul gibi kurumlara katılımı sadece bilgi edinme değil aynı zamanda yeniden yapılanma süreçlerinin bir parçasıdır.

Katılımcıların bir kısmı boşanmanın hemen ardından çocuklarının küçük olması nedeniyle bu alanlara erişemediklerini ifade etmiş, ancak çocuklar büyüdüğünde mutlaka bir şey yapma arzularının olduğunu vurgulamışlardır.

Kızım küçük o okula başlasın mutlaka çalışacağım. (K9, 33 Yaşında, Ev hanımı)

Ev hanımıydım çalışmaya başladım. Bu kariyer sayılır mı bilmiyorum. Kursa falan gitmek istiyorum da bana sıra gelmiyor. (K7, 30 yaşında, Ev hanımı)

Bu durum, kadınların mevcut bakım emeği nedeniyle kendilerine alan açamadıklarını, fakat gelecek için potansiyel bir dönüşüm arzusu taşıdıklarını göstermektedir. Kültürel sermayenin ertelenmiş ama diri tutulan bir hedef olarak kadınların yaşamında nasıl varlık gösterdiğine işaret etmektedir.

Bazı kadınlar, bu dönüşüm sürecinde çevresel destekle önemli adımlar atabildiklerini ifade etmişlerdir. Bu destek, yalnızca aileden gelmemekte, arkadaş, kuzen gibi sosyal ilişkiler yoluyla da somutlaşmaktadır. Bir katılımcı:

Boşanma dava süreçlerinde okul arkadaşlarımla görüşüyordum ve sınava girmem konusunda beni desteklediler. Ücretsiz kursa gittim kurstakilere durumumu anlatmıştım ve o sene sınavı kazandım. Atamam gerçekleşti ve mesleğimi yapmaya başladım. Arkadaşımın etkisiyle sınava hazırlanmam. Beni destekleyerek çalışmamı sağladı. (K20, 37 Yaşında, Sosyolog)

Kariyerim yok benim. Değişimde olmadı ama şimdi açıktan lisans okuyorum nişanım da destek. Belki bitirirsem güzel bir işe girerim. (K3, 30 yaşında, Ev hanımı)

Bir başkası:

Boşandıktan sonra kuzenimin sayesinde eğitimimde ilerlerdim. Hem maddi hem manevi özgürlüğüm oldu. Şu anda da bir inşaat firmasında hiç muhasebe

bilmediğim halde muhasebe öğrenip muhasebecilik yapıyorum. Bu konuda hani meslekte edinmiş oldum. (K22, 26 Yaşında, Muhasebeci)

İfadeleriyle sosyal ağların kültürel sermaye edinimini mümkün kılan yapısını vurgulamıştır.

Aile desteğinin varlığı da kadınların bu süreçte kültürel sermaye birikimine yönelmesini kolaylaştıran önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Mesleğimle alakalı babamın sayesinde çok eğitim aldım. Bu eğitimde çok farklı insanlarla tanıştım. Birilerinin referansıya farklı ortamlara girdim. Büyük işler yapmaya başladım. Yeteneğimin de sayesinde yeni kapılar açıldı. Çevrem değişti. Düz bir düğün fotoğrafçısıyken şimdi dergilere, farklı işlere çekimler yapıyorum. Eskiden her gelen işi kabul ederdim kazanmak için ama şimdi iş seçiyorum. Kendime uyan, zevkime uyan işler yapıyorum. (K19, 35 Yaşında, Fotoğrafçı)

İfadelerini kullanan katılımcı kültürel sermayenin yalnızca formel eğitim yoluyla değil, aynı zamanda bireysel yeteneklerin toplumsal onayla desteklenmesi sayesinde de üretilebildiğini göstermektedir. Bu tür destekler, kadınların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda psikolojik olarak da güçlenmelerini sağlamakta; toplumsal görünürlüklerini artırmakta ve sosyal alanda yeniden konumlanmalarına imkân tanımaktadır.

Boşanma sonrası kültürel sermaye birikimi açısından katılımcılar arasında belirgin farklılıklar görülmektedir. İkinci gruptaki kadınlar, aile ve sosyal çevrelerinden aldıkları destekle eğitimlerini ilerletme ve mesleki becerilerini geliştirme konusunda daha avantajlı durumdadırlar. Örneğin, kuzenlerinin veya yakın çevrelerinin maddi ve manevi desteğiyle muhasebecilik öğrenip iş hayatına atılanlar veya babalarının referanslarıyla farklı çevrelere girerek mesleki alanlarını genişletenler bu gruba dahildir. Buna karşın, birinci gruptaki kadınlar, çocuk bakım sorumluluğu ve ekonomik kısıtlılıklar nedeniyle okul ya da kurslara devam etmekte zorlanmakta, çoğunlukla “çocuğum küçük, okula başlayınca çalışacağım” gibi ertelenmiş planlardan söz etmektedirler. Bu durum, kültürel sermaye birikiminin hem ekonomik hem de sosyal destek ağlarına erişimle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Boşanma sonrası kadınların yeniden yapılanmasında eğitim ve kurslara ulaşabilme imkânları, grubun sosyal sermaye düzeyiyle paralel olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, kültürel sermaye ediniminin sadece bireysel çaba ile değil, aynı zamanda sosyal ağlarla mümkün olduğunu göstermektedir. İkinci grup kadınların sosyal sermayeleri, onların eğitim ve mesleki gelişim alanında

ilerlemelerini kolaylaştırırken, birinci grup kadınların bakım sorumluluğu ve maddi kısıtlılıklar nedeniyle eğitim fırsatlarına erişimi kısıtlanmaktadır. Bu durum, boşanma sonrası kadınların yeniden yapılanma süreçlerinde eşitsizliklerin sürdüğünü ve ekonomik olmayan sermaye türlerinin birbirini destekleyen bir yapı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kültürel sermayeye erişim yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kadınların içinde bulundukları sosyal çevre ve ekonomik koşulların da belirleyici olduğu karmaşık bir süreçtir. Bu bağlamda, toplumsal destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve özellikle bakım yükü altındaki kadınların eğitim ve gelişim fırsatlarına erişiminin artırılması, kadınların ekonomik ve toplumsal bağımsızlıklarını sağlamada kritik bir rol oynayacaktır.

4.3.6. Yeniden Evlenmek: Hem Sermaye Hem Sermayesizlik

Boşanma sonrası kadınlar için yeniden evlenme meselesi, yalnızca kişisel bir karar değil; aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamlarla iç içe geçmiş çok boyutlu bir tercih alanıdır. Katılımcıların yeniden evlenme konusuna yaklaşımları, sahip oldukları ekonomik kaynaklara, çocuklarının yaşına, önceki evlilik deneyimlerine ve çevrelerinden aldıkları desteğe göre şekillenmektedir. Bu çerçevede yeniden evlenmek kimi kadınlar için bir tür yeniden inşa ve sermaye birikimi fırsatı sunarken, kimileri için ise bağımlılığı artıran, hareket alanını kısıtlayan ve öznelliklerini zedeleyen bir “sermayesizlik” biçimine dönüşmektedir.

Görüşülen kadınların çoğunluğu yeniden evlenmeyi düşünmediklerini en azından çocukları kendi bakımlarını karşılayabilecek düzeye gelmeden yeniden evlenmeyi düşünmediklerini ifade etmiştir. Bu katılımcıların öncelikli odağı, çocuklarının eğitimi ve onlara daha iyi bir gelecek sunma arzusudur. Bu durum, kadınların annelik kimliğini önceleyen bir yaşam pratiğine yöneldiğini ve kişisel ihtiyaçlarını ikincileştirdiğini göstermektedir.

Katılımcılardan biri:

Geleceğe dair tek planım maddi manevi hiçbir şeyden eksik kalmadan kızımın hayatını idame ettirmek. Onu mahrum bırakmamak, güzel bir gelecek hazırlamak. Kariyerimle ilgili bir şey çocuk varken hedefleyemiyorum. Onun yeteneklerini elimden geldiğinde desteklemek. Anne olarak bundan başka bir davam, derdim ya da başka bir planım yok. (K17, 32 Yaşında, Yönetici)

Sözleriyle bu önceliklendirmeyi doğrudan ortaya koymuştur. Burada, bireysel arzu ve ihtiyaçların, bakım emeği ve toplumsal sorumluluklarla nasıl geriye itildiği dikkat çekmektedir.

Buna karşın, yeniden evlenmeyi düşünen bazı kadınlar, bu kararı daha çok ekonomik kaygılarla ilişkilendirmiştir. Özellikle eğitim seviyesi düşük, aile desteği olmayan, iş güvencesi olmayan ve bunlara bağlı olarak çocuğuna iyi bir hayat sunamayacağını düşünen kadınlar için evlilik, bir tür ekonomik sermaye edinme aracı olarak işlev görmektedir.

Nişanlıyım. 1 sene içinde evleneceğim. Kızımı aile ortamında büyütmek istiyorum. Annemin evinde rahat değilim. Aile kurmayı planlıyorum. Kızım için de böylesi daha iyi olacak. (K3, 30 Yaşında, Ev hanımı)

Durumunu bu şekilde özetleyen katılımcı, evliliği bir güvenlik ve destek alanı olarak görmektedir. Bu bağlamda evlilik, yalnızca duygusal değil, aynı zamanda ekonomik anlamda da yeniden konumlanma aracıdır.

Öte yandan, maddi kaygısı bulunmayan, ekonomik bağımsızlığını kazanmış, eğitim sermayesi yüksek fakat önceki evliliğinde olumsuz deneyimler yaşamış bazı kadınlar, yeniden evlenmeyi duygusal ve simgesel sermaye arayışı olarak değerlendirmektedir. Bu kadınlar için evliliğin anlamı; geçmişin eksik kalan yanlarını tamamlama, hayatı biriyle paylaşma, sevilme, aile kurmadır.

Geleceğe dair evlilik düşüncem var ama kesinlikle şu an değil ama küsmedim de. Evlilik güzel bir şey bence, iki insanın birlikte yemesi, içmesi, birlikte televizyon izlemesi, günü paylaşması çok güzel tekrardan yaşamak istediğim duygular. Bu kez yalnızca kalbimle değil mantıkla da hareket etmeyi istiyorum. Yüksek sevgi ve aşk yeterli değil. Yüksek aşk bitince bizi evliliğe bağlayacak tek bir sebep dahi kalmadı çünkü çok farklı hayatlara sahiptik. (K14, 28 Yaşında, Avukat)

Mutsuz bir evlilik yaptım ve hayal ettiğim gibi değildi hiçbir şey o yüzden sorumluluk alan sorumlulukları paylaşabileceğim, gerçekten hayat arkadaşım olabilecek biriyle yeniden evlenmek. Kariyerimde iyi bir yere gelebilmek. Kızıma konforlu bir hayat sunmak. Arabamı yenilemek ve ev almak geleceğe dair planlarım şimdilik bunlar. (K12, 33 Yaşında, Bankacı)

Katılımcıların bu ifadeleri, bu yönelimin örneklerindendir. Bu tür söylemler, yeniden evlenmenin yalnızca bir ihtiyacın giderilmesi değil; aynı zamanda öznenin duygusal ve toplumsal tanınma arayışına karşılık geldiğini göstermektedir.

Ancak bu iki uç arasında yer alan kadınlar için yeniden evlenme hem bir fırsat hem de bir risk olarak belirlemektedir. Bir yandan ekonomik ve psikolojik destek olanağı sunarken, diğer yandan geçmiş deneyimlerden kaynaklanan güvensizlikler ve özgürlük kaybı ihtimali, kadınların bu kararı temkinli bir biçimde ele almalarına neden olmaktadır.

Kadınlardan biri:

Maddi kaygım yok, ben emekli olana kadar çalışırım. Birileriyle görüşüyorum zaman zaman yeniden evlenmek istiyorum. Şimdiki aklım olsa hiç çocuk yapmazdım, bence insanlar çok düşünmeli çocuk yaparken. Evlenmeye karar verirsem çocuğum annemle bana yakın bir yerde yaşayabilir. (K16, 27 Yaşında, Memur)

diyerek bu ikili yapıyı açıkça ifade etmiştir.

Sonuç olarak yeniden evlenme kararı, kadınların yaşamlarındaki kaynaklara, geçmiş deneyimlerine, çocuklarının durumuna ve toplumsal destek ağlarına bağlı olarak şekillenen çok katmanlı bir tercihtir.

4.3.7. Ekonomik Sermaye Girişimleri: Prekaryalaşma

Boşanma süreci kadınları ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durmayı zorunlu kılan bir yeniden yapılanma sürecidir. Ancak bu süreçte kadınların edindikleri ekonomik roller, çoğunlukla güvencesiz, düzensiz ve istikrarsız koşullar altında şekillenmektedir. Guy Standing'in "prekarya" kavramsallaştırması bu durumu anlamak için çarpıcı bir çerçeve sunar: Prekarya, iş güvencesi, sosyal haklar ve geleceğe dair öngöründen yoksun bir sınıfsal durumu tanımlar (Standing, 2014: 34). Boşanma sonrası geçimini sağlamaya çalışan kadınların önemli bir bölümü bu toplumsal katmanda yer almakta ve hem maddi hem de sembolik anlamda kırılganlaşmaktadır.

Katılımcılardan eğitim düzeyi yüksek olanların ekonomik olarak daha güvenceli işlere erişebildikleri gözlemlenmiştir. Bu kadınlar, meslek sahibi olmaları veya daha önce iş gücü piyasasında yer almış olmaları sayesinde, boşanma sonrası süreçte görece daha az zorlanmışlardır. Ancak düşük eğitim düzeyine sahip kadınlar, ekonomik olarak ciddi bir güvencesizlik içine sürüklenmişlerdir. Bu kadınların anlatıları, prekarya sınıfının somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir katılımcı:

Merdiven yıkadım oturduğum apartmanda. Evliyken böyle bir şey yapmazdım. Bunu yapmak zorunda kaldım çocuklar için. (K5, 40 Yaşında, Ev Hanımı)

Diyerek hem bedensel emeğe dayalı hem de süreksiz ve düşük gelirli işlerin zorluğunu vurgulamıştır. Bir başka kadın:

Farklı bir şehre gelince iş bulmak zor oldu evet, dediğim gibi psikolog yanında çalışmışım bir sene kadar. Sonra kendisi yüksek lisansa gidince işsiz kaldım ve ben alerjik astım hastasıyım. Sonrasında hatta hala tedavim devam ediyor. Kortizon tedavisi, şu bu her işte de çalışmıyorum. Çok ağır işlerde çalışmıyorum. O yüzden kendime göre yine bakıştırıyorum. Yapabileceğim

hani sağlığımı çok fazla etkilemeyecek şekilde iş bulursam çalışmayı düşünüyorum bakalım nasip. (K6, 43 Yaşında, Ev Hanımı)

Bu tür örnekler, kadınların yalnızca ekonomik değil, fiziksel ve psikolojik düzeyde de ne denli güvencesiz koşullarda emek verdiğini göstermektedir.

Kadınların bu süreçte aile desteğine yönelmeleri de sık rastlanan bir durumdur. Bu destekler, geçici de olsa maddi ve duygusal bir tampon işlevi görebilmektedir. Örneğin bir katılımcı:

Kimse gönüllü olarak temizlik yapmaz bence, sanmıyorum. Babama destek olmak için iş çıkarsa temizliğe gidiyorum. Çocukların bir masrafını da ben karşılayayım diyorum babama karşı mahcup oluyorum bazen. (K8, 35 Yaşında, Ev Hanımı)

İfadeleriyle geçici aile desteğini, bağımlılıkla karışık bir sorumluluk biçimi olarak tanımlamıştır. Bu durum, kadının özneleşme sürecinde yeniden bir başkasına ekonomik olarak bağımlı hâle gelmesinin yarattığı ikili yükü yansıtır.

Kadınların bazıları kendi geçim stratejilerini geliştirme yönünde çaba göstermiştir.

Evet bazen evde kendim pasta börek yaptım sattım. Şimdide çağırırsalar kafelere gidiyorum ama çok yorucu işler hepsi. (K9, 33 Yaşında, Ev Hanımı)

Diyen bir katılımcı, esnek ve düzensiz işlerle ayakta kalmaya çalıştığını ifade etmiştir. Bu gibi girişimler, kayıt dışı emek piyasasına katılımın bir biçimi olarak değerlendirilmekte; ancak ne sosyal güvence ne de uzun vadeli sürdürülebilirlik sağlamaktadır.

Bununla birlikte, aile desteği sayesinde daha sağlam ekonomik adımlar atan kadınlar da bulunmaktadır. Örneğin:

Başta yaşadım evet hatta iş bulamadım ama bu benim cesaretimi kırmadı, kendi işimi kurma kararı aldım. Annem emekliye ayrılmıştı ondan az miktar destek aldım ve kendi işimi kurdum. Çok yüksek derecede sermayeye ihtiyacım yoktu ama annem olmasa sermaye kısmında sıkıntı yaşayabilirdim. (K18, 32 Yaşında, İşletme Sahibi)

Bu örnek, kadınların kendi ekonomik sermayelerini üretme potansiyeline sahip olduklarını; ancak bu sürecin güçlü destek ağları olmadan çoğu zaman mümkün olmadığını da ortaya koymaktadır (Yentürk, 2013: 34).

Sonuç olarak, boşanma sonrası kadınların ekonomik sermaye edinme çabaları büyük ölçüde güvencesiz çalışma koşulları, düşük ücret, sosyal güvence eksikliği ve

bakım emeği yükü ile belirlenmektedir. Özellikle düşük eğitimli kadınlar, prekarya koşullarına hapsolmakta ve bu durum, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Bu çerçevede kadınların ekonomik olarak güçlenmesi için yalnızca bireysel çaba değil; kamusal destek, bakım hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi ve eşitlikçi iş politikaları gerekmektedir.

4.3.8. Ayakları Üzerinde Durmak

Boşanma sonrası kadınların yaşamında en belirgin dönüşümlerden biri, bireysel özerklik ve yaşam yönetimi becerilerinin yeniden inşasıdır. Katılımcıların anlatılarında sıkça tekrar eden “ayakları üzerinde durmak” söylemi, yalnızca ekonomik geçimi sağlamaktan ibaret değildir. Aynı zamanda karar alma gücünü, kişisel sınırları çizme cesaretini ve toplumsal normlara rağmen kendilik bilinciyle hareket edebilme yetisini içermektedir. Bu deneyim, kadınların geçmiş yaşantılarında bastırılan ya da sınırlandırılan yönlerini açığa çıkardıkları bir özneleşme sürecine işaret eder.

Araştırmanın çalışma grubunda yer alan kadınların boşanmayla sonuçlanan bu süreçte geliştirdikleri direnç, yalnızca bireysel irade ile açıklanamaz. Her kadın için aynı koşullarda ve aynı hızda gerçekleşmemektedir. Ancak birçok katılımcının anlatımında ortaklaşan yön, boşanmanın bir kırılma noktası olduğu ve bu kırılmayla birlikte daha önce bastırılmış bazı yönlerinin yeniden ortaya çıktığıdır.

Bir katılımcının ifadesi, bu türden bir özgüven dönüşümünü çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır:

Ben yıllardır araba kullanırım ama eski eşim yanımda olduğunda hep bir yanlış yapma kaygım oluyordu ve kendimi engelliyordum. Boşandıktan sonra kız kardeşimle yurtdışına gittiğimizde ben araba kiraladım ve ülke ülke gezdik. Eskiden olsa buna cesaret edemezdim. Gerçekten kısıtlandığım şeylerde ‘sen daha iyisin, sen erkeksin’ düşüncesine büründüm ve boşanınca en büyük değişimim, özgüvenimi geri kazanmak oldu. Yeni arkadaşlıklar kazandım bu özgüven sayesinde. Yargılanmadan yaşamayı öğrendim. Yeni deneyimler edinebilmemi sağladı. (K14, 28 yaşında, Avukat)

Beni de konuşa konuşa ezik birine çevirdi kendime güvenim yoktu. Artık gözüm kara. Ha yine bir mesleğim yok belki ama beceriksiz hissetmiyorum kendimi. Çocuklarıma çok iyi anne olduğumu düşünüyorum. (K8, 35 yaşında, Ev hanımı).

Bu ifadeler, özgüven kazanımının yalnızca bireysel bir gelişim olmadığını; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının aşılmasıyla mümkün olduğunu göstermektedir. Katılımcının eşinin varlığıyla bağlantılı olarak yaşadığı yanlış yapma

kaygısı, ataerkil denetimin içselleştirildiğini ve bireysel kapasitenin bastırıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Boşanma sonrası, bu iç denetimin yerini özgür hareket alanı ve deneyim kazanımı almıştır.

Benzer biçimde, diğer katılımcıların ifadesi de bu sürecin yarattığı güçlenme duygusunu sade ama güçlü bir şekilde dile getirmektedir:

Daha güçlüyüm şu an. Tek başıma hayatımı devam ettirebildiğimi gördüm.
(K16, 27 yaşında, Memur)

Sürekli dayak yiyordum artık kendime saygı duyuyorum, bir daha kimseye
bunu yaptırmam. (K2, 42 yaşında, Ev hanımı)

Bu tür ifadeler, boşanmanın kadınlar için sadece bir kopuş ya da kriz değil; aynı zamanda bir yeniden kuruluş ve öz-yeterlilik kazanımı anlamına geldiğini göstermektedir. Kadınların çocuk bakımı, ev işleri, iş yaşamı ve sosyal çevre baskıları arasında kurmaya çalıştığı denge çoğu zaman yıpratıcı olsa da bu çok katmanlı zorluklara rağmen birçok kadın karar alma yetilerinin geliştiğini ve artık başkalarına bağımlı hissetmediklerini dile getirmiştir.

Bir başka bakış açısı ise ekonomik özgürlüğü olmayan kadınların hayatlarını devam ettirme noktasında zorluk yaşadığıdır:

Pişmanlık. Kabul ettiğime pişmanım. Belki kabul etmeseydim barıştık
boşanmamış olurduk. (K5, 40 yaşında, Ev hanımı).

Şu an çocuğuma hem annelik hem babalık yapıyorum. Bütün yükü derdi
bende. (K6, 43 yaşında, Ev hanımı)

Bazı katılımcılar açısından boşanma, ekonomik yoksunluk ve kaynakların yetersizliği nedeniyle yaşamlarını sürdürebilme noktasında ciddi güçlükler anlamına gelmektedir. Bu durum, boşanmanın yalnızca bireysel veya duygusal bir kopuş olmaktan öte, ekonomik bağımsızlığın sağlanamaması halinde yeni bir toplumsal ve ekonomik dezavantajlar alanına işaret ettiğini göstermektedir.

Ayrıca kadınların bu süreçte kurdukları yeni arkadaşlıklar, girdikleri sosyal çevreler ve edindikleri deneyimler, aynı zamanda birer kültürel sermaye alanı hâline gelmektedir. Katılımcıların bazıları için bu dönüşüm, sadece bireysel sınırların genişlemesi değil, aynı zamanda yeni sosyal alanlara açılma ve yargılanmadan var olabilme becerisini kazanma anlamına da gelmektedir.

Boşanma sonrası “ayakları üzerinde durma” deneyimi, katılımcılar arasında ortak bir dönüşüm süreci olarak öne çıkarken, bu sürecin derinliği ve kapsamı

gruplar arasında farklılık göstermektedir. Destek ağlarına ve kaynaklara erişimi olan kadınlar, özgüvenlerini sadece hayatta kalmakla sınırlamayıp yeni sosyal alanlara açılma gibi alanlarda da güçlendirmektedir. Bu kadınlar, toplumsal cinsiyet normlarına karşı koyarak, kendilik bilincini derinleştirme ve yaşamlarını yeniden şekillendirme fırsatı bulabilmektedir. Buna karşılık, sınırlı ekonomik imkânları ve bakım sorumlulukları nedeniyle eğitim ve sosyal çevre imkanlarından yoksun kalan kadınlar, ayakları üzerinde durmayı, öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılamak ve zarar görmekten korunmak ekseninde deneyimlemektedir. Bu durum, özgüven ve özerklik kazanımını daha çok hayatta kalma mücadelesiyle sınırlamaktadır. Bu farklılık, bireysel irade ve kararlılığın ötesinde, sosyal sermaye ve ekonomik koşulların kadınların özneleşme süreçlerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Boşanma sonrası kadınların yaşam deneyimlerini sahip oldukları sermaye türleri temelinde ele alan bu çalışma, görüşülen kadınların perspektifleri çerçevesinde sınıfsal, kültürel ve toplumsal yapıların bu süreci nasıl şekillendirdiğini anlamayı amaçlamaktadır. Pierre Bourdieu'nün sosyolojik yaklaşımı doğrultusunda habitus, alan ve sermaye kavramları üzerinden yürütülen analizler, boşanmanın yalnızca bireysel bir tercih ya da özel bir olgu olmadığını; aksine, toplumsal yapıların, sınıf dinamiklerinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin iç içe geçtiği karmaşık bir yeniden yapılanma süreci olduğunu göstermektedir.

Bourdieu (1930-2002), sosyal pratiklerin ve toplumsal eşitsizliklerin nasıl üretildiğine dair geliştirdiği kavramsal çerçeve ile bu çalışmanın temel teorik dayanağını oluşturmaktadır. Habitus kavramı, bireylerin içinde yetiştiği sosyal çevrenin ve deneyimlerin birikimiyle şekillenen düşünce ve davranış kalıplarını ifade ederken; alan, bireyin tüm sosyal mücadelesini gerçekleştirdiği toplumsal sahayı; sermaye ise ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik türleriyle bireylerin toplumsal sahada sahip olduğu güç kaynaklarını temsil etmektedir. Bu bağlamda, boşanma süreci; görüşülen kadınların habituslarının, sahip oldukları sermaye türlerinin ve içinde konumlandıkları alanın kesiştiği sosyal bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular, kadınların evlilik deneyimlerinin ve boşanma süreçlerinin, içinde bulundukları sosyal ve kültürel koşullarla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Sahip olunan kültürel ve ekonomik sermaye türleri, eş seçim süreçlerini, evliliğin biçimini ve evlilikten beklentileri farklılaştırmaktadır. Özellikle düşük kültürel sermayeye sahip kadınların evlilik kararlarında aile baskısına daha açık oldukları ve evliliği bir sosyal güvence ya da çıkış stratejisi olarak algıladıkları görülmektedir. Bu noktada evlilik, yalnızca iki bireyin birliği olmaktan ziyade, toplumsal düzenin, sınıfsal konumların ve geleneksel habitusun yeniden üretildiği bir alan olarak anlam kazanmaktadır. Evlilik kurumu, kadınların kültürel sermayesini hem destekleyip hem de sınırlayan bir yapı olarak işlev görmektedir; kimi kadınlar için toplumsal saygınlık ve sosyal ağ erişimi sağlarken, bazıları için eğitim ve meslek hayatından uzaklaşmayı, uzun vadede ekonomik bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Araştırma bağlamında, eğitim seviyesi düşük kadınların ev içi sorumluluklar nedeniyle eğitimlerini sürdüremediği, eğitim seviyesi

yüksek kadınların ise mesleki ilerlemeye zaman ve imkân bulmakta zorlandığı tespit edilmiştir.

Boşanma, görüşülen kadınların deneyimlerinde, içinde bulundukları sosyal alanlarda kırılmaların yaşandığı ve toplumsal konumlarını yeniden tanımlama süreçlerinin başladığı önemli bir dönüm noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak boşanma kararı, yalnızca eşler arası sorunlara bağlı olmayıp; kadının karar verme iradesini destekleyen veya engelleyen sermaye kaynaklarının varlığıyla da yakından ilişkilidir. Kadının boşanma kararı vermesinde sosyal desteğin önemi ön plandadır. Toplumsal alanda kabul görüp desteklenmesi, karar vermesini kolaylaştıran bir etkidir. Buna karşın, ekonomik bağımsızlığı ve sosyal destek ağı sınırlı olan kadınlar, boşanma kararını almakta veya uygulamakta daha fazla güçlük yaşamaktadır. Bu durum, karar süreçlerinin bireysel olduğu kadar yapısal koşullarla da sınırlandığını göstermektedir.

Boşanma sonrası dönemde karşılaşılan en temel sorunlardan biri, ekonomik sermayedeki azalmadır. Hane gelirinin düşmesi, çocuk bakımının tek başına kadınlara yüklenmesi ve istihdam piyasasındaki dezavantajlı konum, kadınların ekonomik kırılganlığını artırmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek kadınların bu alanda görünür olmaları daha kolayken, düşük eğitim düzeyine sahip kadınlar maddi problemlerle karşı karşıya kalmakta ve güvencesiz, düşük ücretli işlerde çalışma zorunluluğu yaşamaktadır. Bu durum, Bourdieu'nün alan kavramı çerçevesinde prekarya koşullarının yeniden üretimine işaret etmektedir. Böylelikle kadınların iktisadi alandaki mücadele güçleri, sahip oldukları sermaye biçimlerine doğrudan bağlı olarak sınırlandırılmaktadır.

Araştırmaya katılan kadınların çoğunluğu, eşler arası iletişim eksikliğinin evliliklerini sürdüremez hale getirdiğini ve boşanma kararlarında bu durumun etkin rol oynadığını belirtmiştir. Bu bulgu, evlilikteki sosyal ve duygusal etkileşimlerin kadınların boşanma deneyimleri üzerindeki önemini ortaya koymaktadır.

Kültürel sermaye, bu süreçte kadınların dayanıklılık ve yeniden yapılanma süreçlerinde önemli bir güçlendirme aracı olarak öne çıkmaktadır. Kadınların katıldığı eğitim, kurs ve sosyal programlar, sadece bilgi ve beceri kazanımı değil, aynı zamanda toplumsal görünürlük ve benlik inşası için de önemli alanlar olarak görülmektedir. Ancak bu tür programlara erişim eşitsizliği, kadınların deneyimlerini ve güçlenme olanaklarını farklılaştırmaktadır.

Boşanma sonrası dönemde kadınlar, özellikle ekonomik ve sosyal sermayede belirgin dengesizlikler yaşamaktadır. Gelir kaybı ve sosyal dışlanma en yaygın deneyimler arasında yer almakta; çocuk bakımı sorumluluğunu üstlenen kadınlar için bu süreç daha kırılgan bir hal almaktadır. Dul kadın olmanın toplumsal damgalanması, kadınların sosyal ilişkilerini ve özsayıgılarını olumsuz etkilemektedir. Buna karşın sosyal sermayesi güçlü kadınlar, dayanışma ağları sayesinde bu süreci daha az yıpratıcı biçimde atlatabilmektedir. Sosyal ağ eksikliği ise yalnızlık ve çaresizlik duygularını artırmaktadır.

Psikolojik zorluklar da boşanma sonrası kadınların deneyimlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Görüşülen kadınların bir kısmı, imkân olsa psikolojik destek almak istediklerini belirtmiş, bazıları destek arayışına girmiş, ancak çoğunluğu bu hizmetlere ulaşamamıştır. Özellikle düşük gelirli ve sosyal desteği zayıf kadınların profesyonel destek alma olanakları sınırlı kalmış, kamu kurumlarındaki psikolojik destek hizmetlerinin yetersizliği ise bu alanda önemli bir boşluk olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, psikolojik danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve erişilebilir hale getirilmesi, boşanma sürecinde kadınların desteklenmesi açısından kritik önemdedir.

Toplumsal cinsiyet rollerinin etkisiyle, boşanma sonrasında kadınların “hem anne hem baba” rolünü üstlendiği görülmektedir. Babaların çocuk bakımına katılımı genel olarak sınırlı kalmakta, bu durum kadınların fiziksel ve duygusal emeğinin artmasına yol açmaktadır. Bazı örneklerde babaların daha aktif katılımı gözlemlenmekle birlikte, genel tablo kadınların üzerindeki yükün devam ettiğini göstermektedir.

Yeniden evlenme kararı, kadınların sahip olduğu sermaye türüne ve koşullarına göre değişiklik göstermektedir. Ekonomik güvencesi olmayan, çocuk bakım sorumluluğu devam eden kadınlar, yeniden evlenmeyi geçim stratejisi ve çocuklarına aile ortamı sağlama gerekliliği olarak görürken; ekonomik bağımsızlığa sahip kadınlar, yeniden evlenmeyi daha çok duygusal ve sosyal sermaye bağlamında değerlendirmektedir.

Türkiye’de aile kurumunun modernleşme ve kırılganlaşma süreçleri, boşanmanın toplumsal algısını ve kadınların deneyimlerini farklı şekillerde etkilemektedir. Geleneksel aile değerlerinin hâkim olduğu kesimlerde boşanma hâlâ “ayıp” olarak algılanmakta, ailenin kutsallığı söylemi güçlü kalmakta ve kadınların

boşanma sonrası kimliklerini yeniden inşa etmeleri zorlaşmaktadır. Buna karşılık, kadınların eğitim seviyelerinin artması, iş gücüne katılımlarının yükselmesi ve bireysel hak taleplerinin güçlenmesi, boşanmanın bazı kadınlar için yeniden yapılanma ve bireysel düzenleme süreci olarak deneyimlenmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, boşanma deneyimlerinin kadınlar arasında çeşitlilik gösterdiği ve farklı anlamlar taşıdığı gözlenmektedir.

Sonuç olarak, boşanma sonrası kadınların deneyimleri, sahip oldukları sermaye türleri ve miktarları ile bireysel koşulları doğrultusunda şekillenmekte; bu süreçteki dayanıklılık ve güçlenme, sermayelerin nasıl ve ne ölçüde kullanılabildiğine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular, kadınların yaşadığı zorlukları gidermek ve güçlenmelerini desteklemek amacıyla kapsamlı, katmanlı sosyal politikaların geliştirilmesinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Buna göre sunulabilecek öneriler:

1. **Psikososyal ve hukuki destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması:** Boşanma sürecindeki kadınların kararlarını bilinçli ve sağlıklı biçimde alabilmeleri için ücretsiz psikolojik danışmanlık, hukuki destek ve aile içi şiddetle mücadele hizmetleri artırılmalıdır.
2. **Ekonomik güçlendirme ve istihdam politikaları:** Boşanma sonrası ekonomik kırılganlıkları azaltmak amacıyla mesleki eğitim programları, mikrokredi destekleri ve kadın istihdamını destekleyen pozitif ayrımcılık politikaları yerel yönetimler ve sosyal hizmet kurumları tarafından hayata geçirilmelidir.
3. **Çocuk bakım sorumluluğunun paylaşılması:** Boşanmış babaların çocuk bakımında daha etkin sorumluluk almalarını teşvik eden hukuki düzenlemeler yapılmalı ve uygulanabilirliği sağlanmalıdır. Böylece aile içi rollerin adaletli hale getirilmesi hedeflenmelidir.
4. **Toplumsal algıların dönüşümü:** Dul kadınlara yönelik damgalamanın azaltılması için medya, eğitim ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla farkındalık kampanyaları yürütülmeli; eğitim müfredatı ve medya dili bu bilinç doğrultusunda güncellenmelidir.

5. **Sosyal sermaye ve dayanışma ağlarının güçlendirilmesi:** Özellikle dezavantajlı bölgelerde kadın dayanışma merkezleri yaygınlaştırılarak kadınların kolektif destek mekanizmalarına erişimi artırılmalıdır.

Sonuç olarak, boşanma sonrası kadınların deneyimleri, sahip oldukları sermaye türleri ve miktarlarıyla doğrudan ilişkili olup, bu süreçteki başarı ve dayanıklılık büyük ölçüde bu sermayelerin etkin kullanımıyla mümkündür. Bourdieu'nün kavramsal çerçevesi, kadınların toplumsal alanlardaki konumlarını anlamada ve destekleyici politikaların geliştirilmesinde rehberlik edebilir. Boşanmış kadınların güçlenmesini desteklemek hem bireysel hem de toplumsal düzeyde eşitlik ve adaletin sağlanması açısından elzemdir. Bu nedenle, sosyal politikalar bütüncül, katmanlı ve kadınların sermaye birikimlerini güçlendirmeye odaklı olmalıdır.

6. KAYNAKÇA

- Adak, N. (2012). *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Adak, N. (2018). *Değişen Toplumda Değişen Aile*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Ağcasulu, H. (2017). Sosyal Sermaye Kavramı ve Temel Bakış Açılarının Karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 8(17). 118.
- Aksan, G. (2019). *Evlilik ve Ayrılma: Ailenin Kurulması ve Sona Ermesi*. M. Aydın İçinde, Sistematik Aile Sosyolojisi. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Altun, F. (2017). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Arat, Z. (2021). *Kadın ve Toplumsal Cinsiyet: Boşanma ve Sonrası*. Ankara: Kültür Yayınları.
- Arıkan, Ç. (2002). Yoksulluğun Kadınlar Üzerindeki Etkileri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. 13(2). 1-10.
- Arslan, M. (2001). *Toplumda Aile Kurumu ve Değişimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Aydın, F. (2020). *Kentleşme Süreçlerinde Sosyal Kontrol ve Dayanışma: Türkiye Örneği*. E. Yılmaz (çev.). İstanbul: Akademik Çeviri Yayınları.
- Aydın, O. ve Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sisteminde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*. (2). 21.
- Başar, R. ve Gül, S. (2020). Kadınların Ekonomik Bağımsızlığı ve Boşanma Eğilimleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 15(2). 214-230.
- Battal, A. (2008). *Boşanma Sebepleri. Nihai Rapor*, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. İstanbul: Eflatun Matbaacılık.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru*. B. Savaş (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beck, U. (2019). *Risk toplumu: Yeni modernite üzerine bir inceleme*. B. Sönmez (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beck, U. ve Beck-Gernsheim, E. (2001). *Bireyselleşmiş Toplum*. B. Doğan (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler*. H. Tufan (çev.). İstanbul: Kesit.
- Bourdieu, P. (2013a). *Seçilmiş Metinler*. L.Ünsaldı (çev.). Ankara: Heretik Yayınları
- Bourdieu, P. (2013b). *Seçkinlerin Ayrıcalığı*. H. Tufan (çev.). İstanbul: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P. (2015a). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. A.G.Berkkurt ve D.F.Şannan (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015b). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi için*. L. Ünsalcı (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015c). *Eril Tahakküm* J. V. Bora (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. (2021). *Genel Sosyoloji: Colloge De France Dersleri (1881-1983)*. Z. Emirosmanoğlu (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Chartier, R. (2014). *Sosyolog ve Tarihçi Z.Karaca* (çev.). İstanbul: Açılım Yayınları.

- Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*. L. Ünsaldı, A. Sümer (çev.). Ankara: Heretik.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. J. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2014). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. Nazlı Ökten (çev.). İstanbul: İletişim.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (2021). *Düşünümsel Sosyolojiye Davet*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bozkurt, A. (2021). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*. 1(2). 97-114.
- Boztilki, M. (2022). Tek Ebeveynli Ailelerde Sosyal Sermaye Gelişimi ve Güvenin Önemi: Yalnız Anneler Üzerine Bir Çalışma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 22(2). 145–164.
- Bulut, S. (2018). Boşanmış Babaların Çocuklarıyla İlişkileri ve Buna Etki Eden Faktörler. *Turkish Studies*. 13(3). 182-194.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge. https://monoskop.org/images/e/ee/Butler_Judith_Gender_trouble_feminism_and_the_subversion_of_identity_1990.pdf
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Veri Analizi El Kitabı* (16). Pegem Akademi.
- Can, Y. ve Aksu, N.B. (2016). Boşanma Sürecinde ve Sonrasında Kadın. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(58). 888-902.
- Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2011). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Ceylan, S., ve Gürsoy, H.B. (2023). Kadın istihdamı ve boşanma ilişkisi: Türkiye örneği. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 9(2). 88–104.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 94. 95–120.
- Çakır, S. (1995). Türkiye'de Feminizmin Dünü ve Bugünü: Yüzyıl Biterken. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 13 (13-15). İstanbul: İletişim yayıncılık.
- Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24. 129-142.
- Dağdelen, G. (2011). *Erken evlilik: Türkiye'de Van ili örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirtaş, A. (2019). *Kentleşme ve Aile Yapısındaki Değişimler*. İstanbul: Sosyal Bilimler Yayınları. 56-78.
- Dikeçligil, B. ve Çiğdem, A. (1990). Aile Yazıları: Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç. *Bilim Serisi* 5(1). Ankara: Sistem Ofset.
- Dinç, A. (2021). Boşanmanın kadın sağlığına etkisi ve sosyal destek. In Y. Yağmur (Ed.), *Kadın sağlığı ve sosyal destek* (ss. 44–52). Türkiye Klinikleri.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi: Sosyolojik Bir Değerlendirme*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Durkheim, E. (2001). *Sosyoloji ve Felsefe*. Hüseyin Elçin (çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Dursun, O. (2018). Toplumu Pierre Bourdieu ile Düşünmek. *Global Media Journal TR Edition*. 8 (16). 68- 123.

- Emir, İ. (2009). *Van ili Edremit merkez sağlık ocağı bölgesinde kadınların toplumsal cinsiyeti nasıl yaşadığının ve bu durumun kadın yoksulluğuna etkisinin değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Erdem Özcan Avukatlık Bürosu. (2023). *Boşanma davalarında ekonomik şiddet*. Erişim: 13 Nisan 2025 <https://www.erdemozcan.av.tr/bosanma-davalarinda-ekonomik-siddet.html>
- Erdoğan, İ. (2006). *Siyasal iletişim: Kuramlar, uygulamalar*. Ankara: Erk Yayınları.
- Giddens, A. (2021). *Sosyoloji*. H. Çakır (çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Goffman, E. (2020). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. B. Cezar (çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Gök, Ş., vd. (haz.). (2023). Boşanma Deneyimi Yaşamış Kadınların Boşanma Öncesinde, Sürecinde, Sonrasında Yaşadıklarının ve Boşanmaya İlişkin Düşüncelerinin Feminist Kuram Çerçevesinde İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*. 7(1). 86-116
- Gökçe, B. (1991). Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları*. 385-400.
- İlgar, Ş. (2004). Evlilik Birlikteliğinin Bozulması- Boşanma. H. Yavuzer (Ed.), *Evlilik Okulu* (227-239). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İmamoğlu, O. (1995). Değişim Sürecinde Aile; Evlilik İlişkileri Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler. *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları*, 35-51.
- Lane, J.F. ve Bourdieu, P. (2000). *A Critical Introduction (I)*. London: Pluto Press.
- Jourdain, A. ve Naulin, S. (2020). *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*. Ö. Elitez (çev.). İstanbul: İletişim.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikoloji*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2021). *Cinsiyet Roller ve Toplumsal Dönüşüm*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kara, B. (2018). Türkiye'de Aile Yapısının Değişimine Etki Eden Faktörler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 40 (374-385).
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, A. (2016). Pierre Bourdieu'nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı. Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi. Güneş Çeğin vd. (der.). İstanbul: İletişim.
- Kaya, T. (2009). *İstanbul'da Yaşayan Boşanmış Kadın ve Erkeklerin Boşanma Deneyimleri* (Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Kaya, Z. (2020). *Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Konumu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kaymak, Ö. (2011). *Yoksulluğun Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Kelebek, G. (2016). *Aile İçi Şiddet Maruz Kalarak Boşanmış Kadınların Yaşam Deneyimleri* (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Kılıç, M. (2021). *Türkiye'de Gecekondulaşma ve Ara Formlar: Kentleşmenin Yeni Dinamikleri*. A. Öztürk (çev.). İstanbul: Nova Akademik Yayınevi.
- Kıray, M. (1998). *Toplumsal Yapı ve Değişim*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. S. Özge (çev.). Ankara: Yayın Odası.
- Oğurtan S. G. (2011). *Boşandım Diyemedim: Boşanmanın Aile ve Toplum Üzerine Etkileri*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Ortaköylü Uysallı, Z.D. (2017). *Empowerment of women through non-formal education programs in Turkey* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özekin, A., ve Süküti, B. (2023). Türkiye’de kadınların sosyoekonomik statülerinin boşanma oranlarına etkileri: Mekânsal analiz. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 84. 27–41.
- Özyeğin, B. (2020). *Modern Toplumda Kadın ve Sosyal Destek*. İstanbul: Sosyal Yayıncılık.
- Punch, K.F. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Ayküz. (çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ritzer, G., ve Stepanisky, J. (2014). *Sosyoloji kuramları*. H. Hülür (çev.). Ankara: Deki Basım Yayım.
- Sarpkaya, O. (2013). Boşanmış Kadınlarda Toplumsal Baskıya Direnme Stratejileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (6)26.
- Schalkwyk, G. (2005). Explorations of post-divorce experiences: women’s reconstructions of self. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 26 (2). 90-97
- Sesveren, Z. (2004). *Yetişkin Kadın Eğitiminde Mesleki Eğitim Kurslarının İstihdam Açısından Etkileri: Belmek rneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, N. (2023). *Kadın Hareketleri ve Feminist Perspektifler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Shusterman, R. (2000). Introduction: Bourdieu as philosopher. In R. Shusterman (Ed.), *Bourdieu: A critical reader*. Oxford: Blackwell.
- Standing, G. (2014). *Prekerya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sucu, İ. (2007). *Boşanmış kadınların boşanma nedenleri ve boşanma sonrası toplumsal kabulleri: Sakarya ili örneği* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi*. E. Gen (çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Şen, C.B. (2013). *Boşanma Süreci ve Arabuluculuğu* (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Tatlıcan, M., ve Çeğin, K. (2010). Neoliberal Dönemde Kadın Emeği: Esnekleşme, Yoksullaşma ve Güvencesizlik. S. Ünal (Ed.). *Toplumsal Cinsiyet ve Neoliberalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, S. (1972). *Türkiye’de Aile Yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Timur, T. (2015). *Marksizm, İnsan ve Toplum*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). Nüfus ve Demografi İstatistikleri. Erişim: 2 Şubat 2025 <https://www.tuik.gov.tr/>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2025). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. Erişim: 29 Temmuz 2025 <https://data.tuik.gov.tr/>
- Yazıcıoğlu, Y. ve Kayhan, Ü. (2007). *Aile Yapısı ve İlişkileri*. S. Ünlü (ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir. 321.

- Yentürk, N. (2013). *Türkiye’de Yoksullara Yönelik Harcamalar*. ODTÜ Gelişme Dergisi, 40(1), 25–60.
- Yeter, N. (2017). *Kadınların İş Doyumu ile Evlilik Uyumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, T. (2023). *Boşanmış Kadınların Sosyal Destek Mekanizmaları*. Bursa: Phoenix Yayınları.
- Yiğit, T. (2015). *Feminist sosyal hizmet yaklaşımı bağlamında ataerkil ideoloji ve erken evlilikler* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yörükoğlu, A. (2016). *Çocuk Ruh Sağlığı: Çocuğun Kişilik Gelişimi, Eğitimi ve Ruhsal Sorunlar*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Yusufoğlu, Ö.Ş. (2010). *Kadın Yoksulluğu Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elâzığ örneği* (Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). YÖK Tez Merkezi.
- Zorlu, A. (2009). Yaşam Tarzı, Tüketim Kültürü ve Gençlik. Tüketici ve Tüketim Alışkanlıkları Dergisi. 1 (1). 53-66.
- Wacquant, L. (2014). *Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi. Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. Güney Çeğin vd. (der.). İstanbul: İletişim.
- Wacquant, L., (2016). *Pierre Bourdieu ve Demokratik Siyaset Üzerine Göstergeler*. Alaattin Oğuz (çev.). *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* (iç.). Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.). İstanbul: İletişim Yayınları. Erişim: 18 Aralık 2024 <https://nip.tuik.gov.tr/?value=MedeniDurum>

7. EKLER

7.1. Mülakat Soru Formu

Mülakat Soru Formu

“Sermaye Sahipliğine Göre Boşanma Sonrası Kadının Konumu: Samsun-Atakum Örneği” başlıklı bu yüksek lisans seminer ödevi araştırması, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda, Doç. Dr. İlyas SUCU’nun danışmanlığında yürütülmektedir. Bu araştırmanın genel amacı boşanma sonrasında kadının toplumsal konumunu yine kadınların sosyo-kültürel ve ekonomik sermayesine göre nasıl farklılaştığını anlamaktır.

Görüşme boyunca verdiğiniz cevapların tümü sadece bu araştırma kapsamında kullanılacak, kimseyle paylaşılmayacak ve gizli kalacaktır. Araştırma gönüllüğe dayalıdır ve yaklaşık 30 dakika sürmesi planlanmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul ettiğinizden ve katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür ederim.

Gülşah KARAMAN KIYAK

Demografik Sorular

- En son bitirmiş olduğunuz okul?
- Eski eşinizin en son bitirmiş olduğu okul?
- Yaşınız?
- Mesleğiniz?
- Çalışıyor musunuz?
- Nafaka alıyor musunuz? Mevcut geçiminizi kim sağlıyor?
- Aile desteğiniz var mı?
- Kaç nesildir kentte yaşıyorsunuz? Kırda olan bağı?
- Yaşamınızı en çok nerede geçirdiniz? (Köy, Büyük Kent, Kent, İlçe)
- Evlilik yaşıınız?
- Kaç çocuğunuz var?

Evlilik Sürecine Dair Sorular

- Evlenme biçiminiz nedir?
- Evlenmeden önce çalışıyor muydunuz?
- Evliliğinizin eğitiminizi etkilediğini düşünüyor musunuz?
- Evli oluştunuz toplumsal konumunuzu ne yönde etkiledi?
- Evlilik kararınız hakkında ailenizin düşüncesi neydi?
- Evliyken kimlerle birlikte yaşıyordunuz?
- Büyük aile ile birlikte yaşıyorsanız evliliği sonlandırma kararınızda bu durumun ne gibi etkileri olduğunu düşünüyorsunuz?
- Ne kadar evli kaldınız?
- Büyük ailelerinizden ekonomik destek almanız gerekti mi? Bu durum evliliğinizi nasıl etkiledi?
- (Çalışma durumuna göre) Evlilik birlikteliği içerisinde çalışmanıza engel bir durumla karşılaştığınızı düşünüyor musunuz?
- Evliyken ailenizin gelir düzeyinin ne seviyede olduğunu düşünüyorsunuz?

- Evliliğinizin sosyal çevrenizin artmasına/azalmasına ne yönde etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?
- Evliyken ne gibi konulardan kısıtlandığınız düşünüyorsunuz? Kısıtlanmadığınız düşünüyorsanız bunu hangi sebebe bağlıyorsunuz?

Boşanma Sürecine Dair Sorular

- Boşanma kararını kim aldı?
- Boşanma kararınız neydi ve bu süreci nasıl geçirdiniz? Profesyonel destek alma durumu?
- Boşanma kararınızın temel sebebi nedir?
- Boşanma kararınızda çalışmanızın/ çalışmamanızın etkisi nasıl oldu?
- Boşanmadan önce endişe duyduğunuz konular nelerdir?
- Boşanma sürecinde sosyal çevrenizden destek aldınız mı? Desteğin türü, ayrıntısı?
- Aile içi rollerinizin boşanma kararınız üzerine etkileri nelerdir?
- Boşanma karar sürecinde eşinizle nasıl bir iletişim kurdunuz?
- Boşanmaya kadar geçen süreçte geçiminizi nasıl sağladığınız? Destek aldınız mı?
- Aileniz boşanma kararınız hakkında nasıl tepki verdi?
- Sosyal çevrenizin boşanma kararınıza etkisi hangi ölçüde oldu?
- Meslek sahibi olmanızın boşanma kararı alırken hangi ölçüde etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?
- Meslek sahibi olmayışınızın boşanma kararınızı verme konusunda sizi etkilediğini düşünüyor musunuz? Nasıl?

Boşanma Sonrası Sürece Dair Sorular

- Boşanma sonrasında ekonomik durumunuzda nasıl değişimler yaşadınız?
- Boşanma sonrası hangi gelir düzeyinde olduğunuzu düşünüyorsunuz?
- Boşandıktan sonra en çok hangi konuda sıkıntı yaşadınız? Neden?
- Boşanma sonrasında ailenizin/akrabalarınızın/iş arkadaşlarınızın size destek olduğunu düşünüyor musunuz? Bu konuda neler hissettiniz?
- Boşanma sonrası kariyer statünüzde değişim olduğunu düşünüyor musunuz?
- Boşanma sürecinde endişe duyduğunuz konuların hangisi gerçekleşti? Sorunları nasıl aştınız?
- Çocuğunuz sizinle mi yaşıyor? Kimlerle birlikte yaşıyorsunuz?
- Çocuğunuzun sorumluluğunu eski eşinizle paylaşıyor musunuz/maddi desteği nasıl sağlıyor? Çocuklar sizdeyse babayla ne sıklıkla görüşüyorlar? Babanın çocuklara ilgisi?
- Boşanma sonrası ebeveyn rolünüz hakkında neler düşünüyorsunuz?
- Süreç ve sonrasında psikolojik destek alma konusunda ne düşünüyorsunuz?
- Şu an da aynı konumda olsanız yeniden boşanır mısınız? Boşanma sonrası yaşadığınız süreç bu kararı hangi yönde etkiledi?
- Geleceğe dair planlarınız nelerdir?
- Boşanmanın hayatınız üzerindeki en büyük değişim etkisi nedir?

- (Çalışıyorsa) Boşanma sonrası meslek edinmenizde size katkı sağlayan en büyük etmenin ne olduğunu düşünüyorsunuz?
- Boşanma sonrası süreci yönetmenizde sosyal çevrenizin etkisi nedir?
- Lisans mezunu olmanız boşanma sonrası sürecinize nasıl etki etti?
- İlkokul mezunu olmanız boşanma sonrası süreçte nasıl etki ettiğini düşünüyorsunuz?
- Boşanma sonrası süreçte iş bulma konusunda ne tür problemler yaşadınız?
- Boşanma sonrasında ekonomik kaygıyla istemediğiniz bir iş yapmak zorunda kaldığınızı düşünüyor musunuz?

7.2. Etik Kurul Kararı

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL KARARLARI

KARAR TARİHİ	TOPLANTI SAYISI	KARAR SAYISI
27.10.2023	10	2023-873

KARAR NO: Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Gülşah KARAMAN
2023-873 KIYAK'ın Doç. Dr. İlyas SUCU danışmanlığında "Sermaye Sahipliğine Göre Boşanma Sonrası Kadının Konumu: Samsun-Atakum Örneği" isimli yüksek lisans tezine ilişkin anket, mülakat, gözlem, dosya taraması ve veri kaynak taraması çalışmasını içeren 109505 sayılı dilekçesi okunarak görüşüldü.

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi Gülşah KARAMAN KIYAK'ın Doç. Dr. İlyas SUCU danışmanlığında "Sermaye Sahipliğine Göre Boşanma Sonrası Kadının Konumu: Samsun-Atakum Örneği" isimli yüksek lisans tezine ilişkin anket, mülakat, gözlem, dosya taraması ve veri kaynak taraması çalışmasının kabulüne oy birliği ile karar verildi.

ÖZ GEÇMİŞ

Gülşah KARAMAN KIYAK Samsun Yeşilkent Anadolu Lisesi’ni bitirdikten sonra Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümünden 02.07.2014 tarihinde mezun oldu. 2022 yılında OMÜ LEE Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. 2016 yılından bu yana Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Atakum Sosyal Hizmet Merkezinde Sosyolog olarak görev yapmaktadır.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0009-0008-7609-0619

Yayınlar:

1. Karaman Kıyak, G. (2023). Postmodern dönemde değişen beden algısı: Bedenin yeniden inşası. *EGE 10th International Conference on Social Sciences Full Proceedings Book*, 22–24 Aralık 2023, İzmir, Türkiye. (s746–752).